

Köpeczi Béla

BRENNER DOMOKOS,

**a Rákóczi-szabadságharc
és a bujdosás diplomatája
és publicistája**

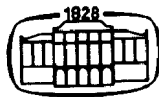

Akadémiai Kiadó, Budapest

Köpeczi Béla
BRENNER DOMOKOS,
a Rákóczi-szabadságharc és a bujdosás diplomatája
és publicistája

Köpeczi Béla

**BRENNER DOMOKOS,
a Rákóczi-szabadságharc
és a bujdosás diplomatája
és publicistája**

Akadémiai Kiadó, Budapest

*Megjelent a
Magyar Tudományos Akadémia
támogatásával*

ISBN 963 05 7327 X

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19–35.

Első magyar nyelvű kiadás: 1996

© Köpeczi Béla, 1996

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és a televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket
illetően is.

Printed in Hungary

Tartalom

Bevezetés	7
Egy életút kezdete	9
Római küldetés	16
Orosz–lengyel ügyek	31
Egy lengyel királyi tanácsos levele	43
Párizsban egyedül	53
A fejedelem mellett	64
Histoire des Révolutions de Hongrie	74
A kiadás	74
Az Histoire szerzője	78
A tartalom	84
Visszhang	102
A vég	110
Brenner utóélete	121

Bevezetés

A Rákóczi-szabadságharc állandó küzdelmet jelentett az elszigetelődés ellen. Kirobbantását a spanyol örökösödési háború tette lehetővé, amely XIV. Lajos Franciaországának és Miksa Emánuel Bajorországnak támogatását ígerte. 1704 nyarán ez a remény megszűnt, mert a császári és a tengeri hatalmak erői elvágták a bajor és francia seregnek az osztrák fővároshoz vezető útját, s a háború Itáliában, Németalföldön, a mai Belgium területén folytatódott 1712-ig. Bajorországot a császári csapatok foglalták el. A magyar szabadságharc maradt hat éven keresztül XIV. Lajos egyetlen szövetségese. A francia udvar 1708-ig pénzzel, tisztekkel, illetve diplomáciájával támogatta a magyarokat, de 1709-től már ez is megszűnt, a háború és a nyomor nem tette lehetővé a további segítséget.

Ebben a nehéz helyzetben Rákóczi újabb szövetségeseket keresett. Úgy tűnt, hogy XII. Károly svéd király támogatására számíthat a német protestánsok ügyét védő és a bécsi udvarral szembekerülő fellépése miatt. A svéd királyt azonban lefoglalta az orosz háború. I. Péter 1707-ben megveri a svéd hadakat, amelyek az Ottomán Birodalom területére menekülnek. Ekkor jelentkezik a cár, aki ismeri Rákóczi francia kapcsolatait, s rajta keresztül kívánja XIV. Lajos figyelmét felhívni az új Oroszországra. Ő javasolja a fejedelemnek az ún. varsói szerződés megkötését, amely Rákóczinak, különböző fenntartásokkal, felajánlja a lengyel koronát és segítségét ígéri a magyar ügyekben.

A francia udvar elzárkózik az Oroszországgal folytatandó kapcsolattól a svéd király iránti barátság és a sorsán való segítség reményében. Az Ottomán Birodalom kész – többek közt francia támogatással is – fellépni a cár ellen, ami az 1711-es háborúhoz és az ún. pruti békéhez vezet.

Közben 1703 végétől Rákóczi megkezdi tárgyalásait a bécsi udvarral abban a reményben, hogy sikerül külföldi közvetítéssel az ország Bécstől való függőségének megszüntetését, a kiváltságok visszaállítást és Erdély önállóságát biztosítani. Az első időben Széchényi Pál kalocsai érsek a fő közvetítő, aki igyekszik az álláspontokat egyeztetni. A tárgyalások 1706-ban holland–angol közvetítéssel folynak, de megegyezés nélkül, mert a bécsi udvar fenn akarja tartani a Habsburg-ház örökösségét, nem akarja elismerni II. András Aranybulláját s benne az ellenállás záradékát, s nem hajlandó átadni Erdélyt a fejedelemnek.

A fejedelem – nem kis mértékben francia kezdeményezésekre – 1707-ben kihirdeti Ónodon a trónfosztást, és Magyarország számára olyan királyt keres, aki szembe tud szállni Béccsel. Először Miksa Emánuelre, majd II. Ágost lengyel királyra gondol. A kezdeményezések eredménytelenek maradnak, hisz az említettek nem rendelkeztek kellő erővel egy önálló Magyarország megtartásához.

A magyarországi háború kompromisszummal zárul: Károlyi Sándor Rákóczi nélkül köti meg a békét Pálffy Jánossal, a magyarországi császári hadak főparancsnokával, mégpedig úgy, hogy megmaradnak a nemesség kiváltságai, de szó sincs az örökösödésről, az Aranybulláról vagy Erdély önállóságáról. A fejedelem a bujdosást vállalja, s több mint 24 évet Lengyelországban, Franciaországban és Törökországban tölt el – keresve a visszatérés útjait, de kitarva Magyarország vagy legalább Erdély felszabadítása mellett.¹

Ezen a hosszú úton, 1705-től 1721-ig követi őt Brenner Domokos szepesi prépost, akinek életútját vázolni kívánjuk.

¹ Minderről Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1976 és Köpeczi Béla: A bujdosó Rákóczi. Bp 1991.

Egy életút kezdete

1712. május 13-án XIV. Lajos oklevelet állít ki, amely elismeri Brenner Domokos Antal, „Wangen báró”, naturalizációját, s ebben néhány adat segít eligazodni családi körülményeiről.¹ Eszerint Nezsiderben („Visselburg”, azaz Weissenburg megyében) született, apja Mátyás, Moson megye alispánja, „Jois” és „Copdin” egy részének ura, anyja Tisch Zsuzsanna. Nagypja, aki a császári csapatoknál szolgált, indigenátust kapott Magyarországon. Az oklevél a születés dátumát nem közli.

Nezsiderben, ahol Brenner született, Széchényi György érsek 1665/67-ben három nemesi birtokot vásárolt, s 1695-ben ezeket és a nyulasi zálogbirtokot a budai jezsuiták konviktusára és kollégiumára hagyta.² Innen származik Brenner kapcsolata a Széchényi családdal. Jois, magyar neve Nyulas, földművelésből, de főleg szőlőtermesztésből élt. Copdin (Kittsee, magyar neve Köpcseny) 1663-ban elpusztult, utána földművelő horvátok és zsidók lakták, Esterházy herceg birtokának központja lett. A nyulasi és köpcsenyi birtok említése utal az apa kevés vagyonára, amelyet valamelyest kiegészített a megyei hivatal.³

Brenner további életét nem ismerjük, a naturalizáló okmány szerint tiszt – Klement nyomán –, maître-quartier volt a császári csapatokban 1696-ig. Innen a Verceil szervezte huszároknál szolgált, de úgy tűnik, rövid ideig, mert ez az ezred 1697-ben szétszéledt.⁴ Hogy mi történt 1697 és 1703 között, arról keveset tudunk. Az emlékirók – így

¹ Archives Nationales, Paris, reg. X.¹ a 8710, 283. és köv. lap.

² H. Prickler: Adalékok a szőlőművelés történetéhez Moson megyében. In: Tanulmányok Mosonmagyaróvár és vidéke történetéhez. Győr 1979, 30.

³ Vö. Bél Mátyás: Az újabbkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése. Mosonvármegye. Mosonmagyaróvár 1985, 74, 101.

⁴ Dictionnaire du grand siècle. F. Bluche (szerk.) Paris 1990, 740–741.

Klement, Prévost abbé vagy Luynes herceg – szerint Nantes-ba érkezett, ahol az oratoriánusoknál tanult, és Soissons-ban filozófiából doktorált. Úgy tudjuk Prévost-tól, hogy Pierre François de La Tour (1696–1733) supérieurrel és – feltételezéseink szerint – Párizsban, Jacques Lelong (1665–1721) ottani könyvtárossal állott összeköttetésben.⁵

Az oratoriánusok 1613-ban Bérulle kardinális közreműködésével telepedtek meg Franciaországban, s 1702-ben már 581 tagjuk volt 85 házban. Fő feladatuknak a papi hivatalra való felkészülést tartották világi jelleggel. Kezdetben függetlenek voltak, de közülük többen, így Quesnel vagy Duguet a janzenizmus felé hajoltak. Nantes-ban a Collège Saint-Clément volt az oratoriánusoké, akik a hallgatókat felkészítették a Krisztus iránti devotióra, tanulmányozták a Szentírást, a tridenti katekizmust, a szentek életét. Szigorú életmódot javasoltak, melyben a péntek a „humiliáció” célját szolgálta. A hittudományban a Bibliát és a pátriárkákat értelmezték, főleg Szent Ágostont, a spirituális irodalomban a platonizmushoz álltak közel, de – mint mondtuk – némelyek elfogadták a janzenista tételeket, és Saint-Magloirel kapcsolatban erről 1712-ben Brenner is megemlékezik.⁶

Hazajövele időpontját nem ismerjük, annyi bizonyos, hogy 1703-ban veszprémi kanonok, 1704-től a Veszprém megyei hantai Szent Mihály-templom prépostja. Fényes megemlíti, hogy Hantának van „egy régi, omladozott szentegyháza, ahol hajdan prépostság volt”.⁷ Ebben a minőségében Széchenyi Pál kalocsai érsek titkára s leveleinek fogalmazója 1704. december 10-étől 1705 áprilisáig. A titkárok nevét pontosan feljegyezték, tehát tudjuk, hogy ki mikor szolgált és mikor írta a leveleket Brenner, Vizkelety vagy Dukon.⁸ (Ezekből a le-

⁵ Klement Brennernek 1714. ápr. 26. Hongrie, 17. köt. 140–145. *Prévost: Le monde moral. P. Favre és J. Sqard* (kiad.) 1983, 383. (ezt ő 1711 utánra írja); *Duc de Luynes: Mémoires sur la cour de Louis XV. L. Dussieux–E. Soulié* (kiad.) 1863, XII, 478–479. *Saint-Simon: Mémoires. A. de Boislisle* (kiad.) 32. köt. 177.

⁶ *Dictionnaire de la spiritualité*, fondé par M. Viller 11. köt. Paris 1982, 847; A. Perraud: *L'Oratoire de France au XVIIe et XVIIIe siècle*. Paris 1865; A. Bachelar: *Essai sur l'Oratoire à Nantes au XVIIe et XVIIIe siècles*. Angers 1934.

⁷ Fényes E.: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851, II. 88.

⁸ OL. (Országos Levéltár, Budapest = OL.) Széchenyi lt. P. 673. 2. csomó.

velekből idéz Brenner az *Histoire des Révolutions de Hongrie* dokumentumaiban.)

Mint kanonok és mint hantai prépost megismerte a veszprémi püspökség életét, és azt a zavaros helyzetet, amely a szabadságharc kitörésével elkezdődött. Hiába volt Széchényi megbízatása a kurucokkal folytatott tárgyalásokra, a bécsi udvar Heister tábornokot küldte Veszprémbe, ahol papok is áldozatul estek a császári katonák kegyetlenkedésének.⁹ Brenner egyre nyugtalanabbul figyeli az érsek tárgyalásait Bécs és a kurucok között, s azt egyre reménytelenebbnek tartja. Elhatározza, hogy szakít a bécsi politikával és Széchényivel, akinek egykori bátor kiállását a kamarillával szemben végig hangsúlyozza.

Bercsényi 1705. április 4-én jelenti Bucsuból a fejedelemnek: „Brenner Ignác, ha nem cigán Uram ő Kegyelme, ügyét nemzetünknek igaznak ösmervén meg, akar az igaz vallásra térni, és hűsséget historizáló pennájával bizonyítani; kéri Nagyságodat alázatosan recommendáljam. Accomodatiót valamely beneficiumban kíván, az hol csendessen írhasson, maga megjeleníti igyekezetit Nagyságodnak.”¹⁰

Ehhez Thaly a következő jegyzetet teszi: „Brenner Domokos Ignác hantai (így írja! – K. B.) prépost volt; Rákóczi szepesi préposttá tette, s mint tudjuk, a tudós főpap (!) egyikévé lőn a fejedelem legkitűnőbb s leghívebb diplomatáinak, és számkivetésben halt meg Párizsban (arról nem ír, hogy milyen körülmények között – K. B.). Történelmi munkáját azonban – amelyről itt Bercsényi szól – nem ismerjük.” Ez a „szépítés” az életrajzban Thaly „sajátossága”, hisz megírhatta volna öngyilkosságát s annak körülményeit, bár persze ezzel rontotta volna a „főpap” életképét.

Április 22-én Bercsényi utal ismét Brennerre, azzal kapcsolatban, hogy egyesek nem értik Rákóczi Bécsnek küldött egyik válaszát: „Nemhogy akkor, – ma sem tudja, hanemha Brenner Uram újabb históriájából tanulja meg, ex eventu rerum az Nagyságod válaszának subtilitását.”¹¹ Nem tételezzük fel, hogy a főtábornok olvasta volna a „históriát”, csak utal rá – bizonyos iróniával.

⁹ Széchényi lt. P. 623. I. köt. 8. Levelekkel általában a tárgyalásokról és külön is Heister eljárásáról.

¹⁰ AR. (Archívum Rákócziánium = AR.), IV. 437.

¹¹ AR. IV. 471.

Brenner – a naturalizáló levélből – 1705-től datálja préposti kinevezését. Az igazság az, hogy Rákóczi először 1705. május 5-én lőcsei plébánosnak nevezi ki Győrfi László helyére, aki a fejedelemtől becsmélő módon szólt. A kinevezés nem ment simán: Rákóczi június 10-én felszólítja Lőcse városát, hogy kegyúri jogát épségben tartva, követeli Brenner elfogadását.¹² Sigray János szepesi prépost csak 1706-ban menekült Lengyelországba, miután nem írta alá a szécsényi országgyűlés határozatait. Ekkor a fejedelem Brennert adminisztrátornak, majd 1706. december 23-án prépostnak nevezi ki. A prépostság megpróbált a kinevezésnek ellenállni, 1707. február 18-án azonban elfogadó nyilatkozatot tett, amelyben elismerik a fejedelem rendelkezéseit és a préposti kinevezést.¹³ (Ezt később a külső nyomással magyarázzák, a tényleges vezetést Brenner külföldi útjai idején Frey József látja el, akit Rákóczi 1707. december 22-én nevez ki „canonicus”-nak.)¹⁴

Hogy előbb Brenner adminisztrátor volt, az kitűnik Rákóczi 1706. szeptember 12-i leveléből, amelyet Berthóti Ferencnek ír, s benne engedélyt ad arra, hogy ez utóbbi mint „adminisztrátor” „bizonyos helyre fog küldetni”, s ezért „fejér pénzt” vegyen fel ingóságaiért.¹⁵ Maga Brenner október 4-én még mint adminisztrátor kéri számon a szepesi irattár és a kegytárgyak ellenőrzését.¹⁶

Mielőtt erre sor került volna, Brenner 1707-ben kiadott egy *Peculiares Principium Hungariae in ecclesia Dei prerogative* című iratot, amelyben megvédi a fejedelem kegyúri jogát, s ezzel a maga kinevezését. (Szabó Károly szerint a nyomtatvány nem Bártfán, hanem Lőcsén jelent meg.)¹⁷

¹² Lőcse szabad királyi város levéltárának tételjegyzéke. Közli Hajnóczi József, II. Lőcse 1904, 231–232.

¹³ C. Wagner: *Analecta Scepusii*. III. Pozsony 1798, 125. és köv.; J. Hradzsky: *Initia, progressus et praesens Capituli... de Monte-Scepusii*. Szepesváralja 1901, 456; *Pirhilla Márton*: A szepesi prépostság vázlatos története. Lőcse 1899, 528. és köv.

¹⁴ OL. Rák. It. (A Rákóczi-szabadságharc levelezése) caps. D. fasc. 85., a továbbiakban csak a „capsula” és a „fasciculus” számot közöljük.

¹⁵ AR. I. 676.

¹⁶ OL. A. 106. Hung. Esterházyanae, 6. köt. 38. csomó.

¹⁷ RMK. II. 2286.

A bevezető arról szól – bibliai idézetekkel –, hogy a fejedelem kegyúri jogának elismerése hagyomány és természetes kötelesség. Felsorolja azokat az „illatumokat”, tehát „emléteket”, amelyek arról szólnak, hogy mire jogosít a pápa hatalma, hogyan nevezik ki az egyházi személyeket, mikor szükséges a pápa és más egyházi személyek jóváhagyása, kell-e valamilyen előzetes eljárás a kinevezéseknél, s mit bizonyít a szepesi prépostság eddigi története. A tételket minden egyes „illatum” elején összefoglalja és a magyarázatokban bibliai, de más egyházatyáktól és jogászoktól vagy világi személyiségektől származó idézetekkel illusztrálja. A pápa általános hatalmát elismerve, a magyar kegyúri jogról a második „illatumban” beszél, ahol Bonfinire és még inkább Werbőczy *Hármaskönyvére* hivatkozva meghatározza a király általi jogok gyakorlási módját. A harmadikban arról szól, hogy mikor szükséges a pápa s más egyházi személyiségek jóváhagyása a préposti kinevezésnél. Itt idézi „Cartesiust, Malebranche-t, Purchot-t”, akik az „occasionalis” dolgokban állást foglaltak, bebizonyítva, hogy vannak ügyek, amelyek az esetlegességektől függnék s nem részei valamilyen rendszernek. Rákóczi Ferencet a szécsényi országgyűlés megválasztotta, kegyúri jogait a jelen levő katolikusok is megszavazták. Idézi az 1706. december 23-án Kassán kelt fejedelmi levelet, amely Brennert prépostnak nevezi ki és a prépostság tagjait engedelmességre szólítja. Itt Grotiust és Barclay-t említi mint hiteles forrásokat a jog általános gyakorlására, majd II. András Aranybullájának nyilatkozatát, De Thou és Cythraeus ehhez fűződő magyarázatát a magyar és a lengyel jog alkalmazásáról. A negyedik „illatummal” Barbosa és más egyházi jogászok véleményéből indul ki annak igazolására, hogy a fejedelem kinevezése jogos volt, s ezt Pázmány Péter 1629-es nagyszombati zsinatával támasztja alá. Végül az ötödikben arról szól, hogy a szepesi prépostság vezetőjét hogyan jelölték ki a múltban, s milyen szerepe volt ebben a pápának, illetve az esztergomi érseknek. A fejedelem tehát a kegyúri jog alapján döntött e kérdésben, s ezt Brenner a Biblia idézeteivel is bizonyítja. Az „Appendix”-ben közli Rákóczi levelének egy részét. Az iratot így zárja: „Alpha est et Omega, Principum et Finis.”

Mint látható, Brenner ismeri a kegyúri jogok magyar gyakorlatát, Bonfini, Werbőczy, Pázmány véleményét, idéz a külföldi jog-

forrásokból, Barbosótól, Grotiustól, Barclay-tól, De Thou-tól, Cythraeustól, de olyan szerzőktől is, akikről Franciaországban hallott: Descartes-tól, Malebranche-tól, Purchot-tól. Ezt az iratot Rómába is magával vitte, annak ellenére, hogy a pápa kifogásolta – az esztergomi érsek feljelentése alapján – Rákóczi említett eljárását.

Brenner a kinevezés után összevész a lőcsei plébánossal, aki elnevezte, hogy levegye Pyber pecsétjét és nevét a jubileumi diplomáról s ehelyett a magáét tünteti fel. A plébánost börtönbe vetteti. Bercsényi 1707. április 5-én így fakad ki Rákóczinak: „Brenner uram igen venné az ordert, kellene is ő Kegyelmének egy kis szellőzés, mert hamar elhitte: minden papot szabad tömlöczre hányni.” Ehhez hozzáteszi: „Mitsoda praesumptió! Én megintém in charitate, s meg is mondom Bertóti Uramnak: ne admittálja kiűző hatalmát, mert Nagyságod kegyelmes collatiója cum reflexione; Nagyságod parancsolatját várja, azt izente, ad neki 100 forintot, menjen vissza Francziában, mert nem szenved a Lőcsén. Úgy hiszem, mint az hegedűsök: mindenképpen jobb akar lenni, egyik jobban vonja, másik jobban billegeti. Meg kell ezeket osztani, nem férnek meg egy párton, jól látom.”¹⁸ Április 7-én már arról ír, hogy Brennert elküldte Theodor Stanislaw Lubomirskihez, a Lengyelországhoz tartozó szepesi városok parancsnokához, aki sok borsot tört a kurucok orra alá.¹⁹

A fejedelem csak április 13-án válaszolt Bercsényi április 5-i és 7-i levelére. Szerinte Brenner túlzottan szigorú a lőcsei plébánossal szemben, aki nem érdemelt volna ilyen bánásmódot. „Ez alatt is nem árt hatalmaskodásait, míg olyak volnának, meghatároztatni.” Lubomirskivel kapcsolatban kijelenti: „Lubomirczkinék bizony csak szarvat emelünk az utána való járással”, s úgy véli, hogy „le kell ültetni elbízott büszke csabzsiságát”.²⁰

A prépost tudott Lubomirski dolgairól, amit egy 1706. szeptember 20-i levele bizonyít, amelyben arról ír, hogy Berthóti fegyversen akarta eldönteni a vele való vitát, amit ő kifogásol s reméli: „ki mutattya magát csak hamar, ha valamit akar ellenünk, de nem vé-

¹⁸ AR. V. 386.

¹⁹ AR. V. 388. Hogy melyik Lubomirskiről van szó, tisztázza Happ L.: A lengyel–magyar hagyományok újjászületése. Bp. 1972, 62–69.

²⁰ AR. II. 65–66.

lem.”²¹ Április 6-án jelenti Berthótinak, hogy a herceg kész kiegyezni a szökevények visszabocsájtásáról, a „represszió” leállításáról, a „gravamenek” túlzó emlegetéséről és „barátságos” lesz a magyar konföderáció iránt, sőt említi, hogy ha a lengyelországi ügyek megnyugszanak, hajlandó titokban segíteni őket.²² Április 15-én arról szól, hogy Lubomirski a jószomszédi viszonyt hajlandó visszaállítani, főleg ha a rézpénz átválthatósága megvalósul, s ezzel kapcsolatban javasolta, hogy Brenner kapjon megbízást a vele való tárgyalásra. Berthóti 15-én továbbítja Brenner levelét a fejedelemhez, s közli, hogy ő személyesen is jelenti a tárgyalás eredményét.²³

²¹ OSzK (Országos Széchényi Könyvtár), Thaly-gyűjt. V. Köt. 319.

²² Brenner följegyzéseinek Rákóczihoz továbbított másolatai, 1707. ápr. 6. Közli: Ráday Pál iratai, sajtó alá rendezte Benda K. és Maksay L. Bp. 1961. II. köt. 340. (Rák. It. V. I. c. és 2/A.)

²³ Uo. 340.

Római küldetés

Rákóczi már 1707. május 4-én, illetve 6-án megírja követi utasítását¹ a XI. Kelemen pápához küldött Brenner számára. Elmondja, hogy Makón, Temesváron és Nándorfehérváron keresztül menjen Raguzába, és ott a francia konzul tanácsát kérje. Rómában először Joseph François La Trémoille bíborost, XIV. Lajos követét keresse fel, hogy megtudja a „formalitásokat”. Maga számára a birodalmi választófejedelmek küldöttjeinek kijáró jogot kérje. A pápának adja át megbízólevelét, és tolmácsolja a fejedelem, valamint a „magyar nemzet” ragaszkodását és alázatos engedelmességét. Beszédében ismertesse, hogy Attila és a hét vezér alatt Scythiából kijött „rettegett pogány magyarság” hogyan lett kereszténnyé Szent István idején, akinek követei kifejezték háláját a pápa iránt. Mondja el, hogy az ország szabadsága mindig a szabad királyválasztáson és az ellenállási jogon múlt, melyet II. András Aranybullája érvényesített, s annak egy példányát a Vatikánba helyezték el (kéri annak kikeresését).

A mohácsi vész után az Ausztriai Ház álnoksággal és erőszakkal a szolgaságba akarta taszítani a „nemzetet”, ez ellen tiltakozott a világ népeihez intézett kiadványában, melynek főbb pontjait ismerteti. Nem maradt más lehetőség, mint a fegyveres felkelés, melyről ő Forbin-Toussaint Jansen bíboros útján már értesítette a pápát. Adja elő, hogy az elmúlt négy esztendőben mi történt: a magyarországi rendek vezérükké, az erdélyiek fejedelmükké választották. Közben nem zárkozott el a béketárgyalások elől, elfogadta Anglia és Hollandia közbenjárását. Az udvar merev ellenállása megghiúsította a kezdeményezést. Ezzel kapcsolatban adja át az *Apológiát*.

¹ Brenner római útjáról Benda Kálmán: Rákóczi és a Vatikán. Történelmi Szemle, 1959 és Köpeczi Béla: Rákóczi követe Rómában. Történelmi Szemle, 1982. 3. szám.

Sokan azt hirdetik róla, hogy csak színleg katolikus. Bizonyítsa be, hogy a szécsényi országgyűlés milyen határozatokat hozott a vallási kérdésekben. Az ausztriai királyok által is elfogadott három bevett vallás templomait a „politikai józanság” alapján vissza kellett adni, a katolikus egyház elsőbbségének elismerésével. A jezsuitákat, akik nem csatlakoztak a konföderációhoz, a rendek gyűlése üzte ki, mert az udvarhoz húztak. Az előzőtt jezsuiták javait, amelyeket Bécstől kaptak, a katolikus klérusnak adták. Az erdélyi rendeknél kérvényezte a katolikus püspökség visszaállítását, amelyet ezek hajlandók megvizsgálni, ha különválnak a két kormányzat.

A fejedelem egész életét őszentsége és a római egyház javára kívánja szentelni, s ezért kéri, hogy a pápa ismerje el a magyar „nemzet” egységét, és adja áldását rá és családjára, erősítse meg a rendek határozatait, amellyel az egyházzal kapcsolatos jogok gyakorlását a királyi hatalom visszaállításáig reáruháztatta, szólítsa fel a főpapokat, hogy csatlakozzanak a konföderációhoz, ismertesse el velük joghatóságát, hagyja jóvá, hogy az erdélyi püspök ne függjön a kalocsai érsektől. Végül védje meg a „nemzet” szabad királyválasztását s karolja fel ügyét.²

Hogyan történhetett egy ilyen utasítás kiadása, amikor egyrészt a Vatikánt Keresztély Ágost primás értesítette a szécsényi gyűlés valamennyi határozatáról és a jezsuiták kiűzéséről, másrészt arról, hogy Rákóczi a szepesi prépostságot éppen Brennerre bízta, s ez ellen a pápa 1707. április 2-án tiltakozott? Lehet, hogy ez utóbbi lépésről a fejedelem nem tudott, de az számára bizonyos volt, hogy Róma nem helyesli a kegyúri jogok általa való intézését, s elítéli a jezsuiták kiutasítását és a protestánsoknak tett engedményeket.

A döntéshez bizonyára hozzájárult a Szentszék nemzetközi helyzete s annak Rákóczi általi megítélése. 1706-ban Savoyai Jenő szeptemberi torinói győzelme után a császári csapatok közvetlenül veszélyeztették a vatikáni államot, s XI. Kelemen pápa – francia biztatásra és a többi itáliai állam segítségére támaszkodva – tiltakozott ez ellen.³

² Caps. D. fasc. 70. Rákóczi fogalmazványa uo. I. 1. caps. E. fasc. 115, letisztázva Ráday fogalmazványa Rákóczi javításával, Ráday lt. I. d./2. 2–22, Ráday iratai, II. 196. és köv.

³ L. minderről: L. Pastor: Geschichte der Päpste. XV. köt. megfelelő része.

Az érdekelt itáliai államok azonban nem mozdultak, s a franciák nem tudtak segíteni. Ezek után 1707 nyarán a császári seregek átvonultak az egyházi államon – a pápa engedélyével – Nápoly elfoglalására.

A fejedelem az ellentétek további fenntartására és ezzel együtt a pápa önállóságára és nagyobb kezdeményezésére számított – francia segítséggel. Számára nem volt közömbös az sem, hogy a pápa előtt bizonyítsa katolikus hitét és kérje a Vatikán támogatását. Ehhez a küldetéshez kereste ki Brennt, aki ismerte a katolikus egyház helyzetét, járt külföldön, tudta a latin és a francia nyelvet, s akit ő nevezett ki szepesi prépostnak.

E küldetéshez Rákóczi megpróbálta megszerezni a francia diplomácia segítségét. Először a mellette levő Des Alleurs-höz fordult, akit arra kért, hogy a francia udvar 2000 tallért juttasson el Rómába.⁴ Egyben a római francia követőtől, La Trémoille bíborostól is kért támogatást,⁵ mint ahogy azt egyébként Des Alleurs is megtette.⁶ Ez utóbbi a francia udvarhoz írt jelentésében megjegyezte, hogy talán erre a küldetésre nem kerül sor, s nem fogják az érseket „zavarni”.⁷ Az udvar ezt elutasításnak vélte, s a válasz a következő volt: „Nem tudom javasolni a tervet, hogy küldjenek valakit a pápához az erdélyi fejedelemségbe való beiktatásról”, a segélypénz különben is a hadak eltartását szolgálja.⁸ Ez az elutasítás befolyásolta a küldetést, mégha a sikertelenség nem is ebből származik.

Brenner hosszú utazás után június elején érkezik meg Rómába, ahonnan sorra küldi jelentéseit, amelyek a megbolydult helyzetről szólnak, s ahol a „magyar ügyekkel senki nem törődik”.⁹ Augusztus 13-án megírja, hogy „mindenfelé csak rebellis a nevünk”, a császárt felingerelte az ónodi interregnum kimondása, s a pápa nem vállalhat közösséget, mert „semmit sem mer tenni ellene” (a császár

⁴ Caps. D. fasc. 70.

⁵ Caps. D. fasc. 70.

⁶ 1707. máj. 5. Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Corr. pol. Hongrie, 12. köt. fol. 326.

⁷ Des Alleurs XIV. Lajosnak, 1707. máj. 11. Hongrie, 11. köt. fol. 217–218.

⁸ Je ne puis approuver la pensée qu'il a d'envoyer à Rome donner part au Pape de sa reception dans la principauté de Transylvanie. XIV. Lajos Des Alleurs-nek, 1707. jún. 30. Hongrie, 11. köt. fol. 217–219.

⁹ Ezeket Benda Kálmán állította össze említett tanulmányában.

ellen).¹⁰ Augusztus 30-án közli, hogy a magyarok igaza senkit sem foglalkoztat, a Curia állásfoglalása a politikai érdeken múlik, s „ha ez úgy kívánja, az igazság ellen döntenek”.¹¹

Mielőtt megjelenik a pápánál, szólnunk kell La Trémoille bíborossal való kapcsolatáról. A bíboros július 9-én és 16-án jelenti Rómából Torcynak és a királynak, hogy megjelent nála Rákóczi „envoyé”-ja, s kérdi, mit tegyen. A követ zavarban van, mert eddig nem kapott utasítást Brenner érkezéséről.¹²

Torcynak július 30-án jelenti, hogy a küldöttnek – „qui me paroît avoir beaucoup d'esprit” – azt javasolta, ismertesse a pápa előtt a fejedelem „bizalmát az egyház iránt” és tájékoztassa az egyház helyzetéről. Rákóczi azt kívánta volna, hogy követként fogadják, de erről őt lebeszélte, tehát úgy jelentkezik „comme venant d'un Prince considéré d'estre reçu honorablement sans formalitez”.¹³

XIV. Lajos augusztus 8-án válaszol La Trémoille-nek azzal, hogy nem ismeri a küldetés részleteit, de megjegyzi, hogy „a magyaroknak kevés elképzelésük van ennek az udvarnak a maximáiról”. Nyújtson tehát segítséget Brennernek, de ne ígérjen neki pénzt. „Mindaz, amit adok Ragotsky fejedelemnek, hasznosabbnak tűnik hadai költségeinek támogatására, mint arra, hogy küldötteket indítson idegen udvarokba.”¹⁴

A bíboros augusztus 23-án jelenti az udvarnak, hogy Brenner még nem jelent meg a pápánál, mert az nehézségeket támasztott személyével kapcsolatban, miután Keresztély Ágost esztergomi érsek tiltakozott a szepesi prépostságra történő kinevezése miatt. Paolucci kardinális „ezzel és más dolgokkal kapcsolatban is” magyarázatot követelt tőle, de elismerte, hogy a pápának fogadnia kell, mint egy olyan fejedelem küldöttét, aki „bizalmát fejezte ki a katolikus egyház iránt”, s aki tájékoztatást ad az egyház helyzetéről a háború okozta körülmények között. „Beszéltem Őszentségével is kihallgatásom idején és megegyeztem

¹⁰ Caps. G. fasc. 205.

¹¹ Caps. G. fasc. 205.

¹² Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Corr. pol. Rome, 477, fol. 58.

¹³ Uo. 481, 235.

¹⁴ ...le peu de connaissance que les Hongrois ont des maximes de cette cour... Ceux que je donne au Prince Ragotsky sont employez plus pour des troupes qu'à payer des ministres qu'il envoie dans les cours étrangères. Uo. 477, 64.

vele, hogy kihallgatáson fogadja tegnap reggel.” Megkérte, hogy úgy fogadja, mint olyan fejedelem küldöttjét, aki nem a nyilvánosság előtt jelenik meg. Ezután ezt írja: „Kihallgatáson fogadta egy órán keresztül, Brenner úr azt mondta, hogy megelégedésére. Azt mondta, hogy egy személyt fog kijelölni, azzal a jövőben tárgyalhat, és hogy azt velem egyeztetve jelöli ki. Ezután [a követ] Paolucci kardinális úrral tárgyal, amelyről ugyanazt mondta, hogy azzal is meg volt elégedve.”¹⁵ XIV. Lajos augusztus 30-án erre válaszolva helyesli a javasolt „gondolatokat”, amelyeket Brenner ott-tartózkodása idején képviselhet.¹⁶

La Trémoille szeptember 3-án válaszol a király augusztus 8-i levelére, és csodálkozik azon, hogy nem volt informálva, hisz nála van a fejedelem és Des Alleurs levele, amely a küldetést ismerteti. Brenner ennek alapján kérte, hogy fizessen 100 tallért havonta a szubvencióból, s ő ezt megtette, de a jövőben utasításra vár.¹⁷

Brenner már július 16-án jelenti Rákóczinak, hogy La Trémoille nem kapott utasítást:¹⁸ és szeptember 11-én megírja, hogy a francia udvar „nincs tájékoztatva” a tárgyalásról.¹⁹ Ez az ügy mélységesen sérti a fejedelmet, aki egy október 29-én írt levélben Des Alleurs szemére veti rosszindulatát a segélypénzek felhasználásáról és Brenner támogatásának elmaradásáról. Ezek után Des Alleurs november 10-én kéri, hogy Versailles juttasson a küldöttnek havonta 100 tallért.²⁰ Erre azonban – mint látni fogjuk – nem kerül sor.²¹

¹⁵ J'en parlay à Sa Sainteté dans mon audience et l'ayant trouvée disposé à l'entendre, elle convient avec moy de luy donner audience hier au matin... Elle l'admit à son audience pendant une heure, le S. Brenner m'a dit qu'il avoit eu lieu d'en estre content. Elle luy dit qu'elle nommeroit une personne avec qu'il pourroit traiter dans les suites et qu'elle la choisiroit d'accord avec moy. Il fut ensuite chez M^r le Cardinal Paolucci dont il ait aussi lieu d'être content. Uo. 477, 64.

¹⁶ Uo. 479, 383.

¹⁷ Uo. 477, 224v, 225.

¹⁸ Caps. D. fasc. 39.

¹⁹ Magyar Kancellária Hung. Esterházyanae, No. 38.

²⁰ J'avoue que je n'ai pas pu lire ce que je viens de dire sans un très vif chagrin et lequel me donne le sujet de vous faire ressouvenir de la prière que je vous avais faite dans le temps du départ de Brenner de mander à la Cour, que je ne l'ai dépêché que pour informer le Pape des affaires de Hongrie et de n'agir que selon les avis du ministre de Sa Majesté. Caps. D. fasc. 70.

²¹ Hongrie, 11. köt. 353–354.

Szeptember 10-én La Trémoille elmondja, hogy a pápa külügyi államtitkárát, Paoluccit jelölte ki a tárgyalásra, de látszott magatartásán, hogy az „itteni részvétel” gondot okoz neki.²² Torcynak szeptember 17-én azt is jelenti, hogy Paolucci megkapta Brenner beadványait, amelyekről azt közölte, hogy „impraticable”-ok. A követ – „qui a beaucoup d’esprit” – kénytelen lesz elhagyni Rómát.²³

Érdekes, hogy közben, október 8-án, Torcy változtat véleményén: „Örültem volna, ha a Ragotsy fejedelem követe kapott volna választ az Ön biztosításával legalább egyes kérdéseire. Utazása talán mégsem lesz teljesen hiábavaló, ha be tudja bizonyítani a pápának, hogy a magyarországi háború nem lesz káros a vallásra, és hogy a magyarok nem vétkesek, amikor azért fognak fegyvert, hogy megvédjék javaikat, életüket és szabadságukat.”²⁴ Ezek után október 12-én XIV. Lajos válasza egyenesen meglepő: „Úgy tűnik, hogy [Rákóczi] számára lényeges meggyőzni Őszentségét biztos érvekkel arról, hogy a magyarokat nem lehet rebellisnek tekinteni, hanem olyan népeknek, akiknek joguk van megtartani kiváltságaikat, amelyeket fejedelmeik ünnepélyesen ígértek megtartani, amikor elfogadták a koronát ezzel a feltétellel.” Megjegyzi még, hogy maga a bécsi udvar is tett engedményeket a protestáns alattvalóknak, amikor a svéd királlyal szerződést kötött.²⁵

A helyzetet komplikálja, hogy közben megérkezik Versailles-ba a cár és Rákóczi varsói szerződése, amelyben szó van a lengyel koronáról, s ezt a francia udvar helyteleníti. Erről La Trémoille szeptember 27-én értesül, s megkérdezi, hogy milyen legyen viszonya Brenner-

²² Uo. 477, 246.

²³ Uo. 477, 284.

²⁴ J’avois bien souhaité que l’envoyé du Prince Ragotsy eust obtenu par votre protection au moins quelques unes de ses demandes. Son voyage ne sera peut estre pas absolument inutile s’il a pu persuader le Pape que la guerre d’Hongrie ne fait point tort à la religion et que les Hongrois ne sont pas coupables lorsqu’ils prennent les armes pour deffendre leurs biens, leur vie et leur liberté. Uo. 480, fol. 49.

²⁵ Il m’en paru qu’il pouvoit estre essentiel pour luy de convaincre Sa Sainteté par les solides raisons que les Hongrois ne doivent point estre regardez comme Rebelles, mais comme des peuples qui ont un juste droit de soutenir leurs Privileges que leurs princes ont solennellement promis d’observer lorsqu’ils ont receu la couronne à cette condition. Uo. 477, 489v.

hez.²⁶ A király október 26-án elítéli Rákóczi lépését, de úgy véli, hogy a Brennerhez való „viselkedésen” nem kell változtatni.²⁷

A fejedelem október 10-én értesíti Brennert, hogy elfogadta – fenntartásokkal – a cár javaslatát a lengyel koronára, és azt várja, hogy a pápa is támogatja azt.²⁸ Ez olyan kérdés, amit a Vatikán az adott helyzetben nem helyeselhet, hiszen Ágost mellett állott, s kitartott mellette a lemondás után is.

La Trémoille november 21-én arról értesíti Torcyt, hogy Brenner egy munkát készített, amely „jó és erős annak bizonyítására, hogy nem lehet a magyarokat úgy tekinteni, ahogy a császár kívánja.” Ezt szeretné meg is jelentetni. Brenner különben tartózkodó, „nálam nem jelenik meg, míg urától utasítást nem kap”. Az mindenesetre szerinte eredmény, hogy a pápa fogadta, s megkezdődtek a tárgyalások Paoluccival.²⁹

December 3-án már azt jelenti, hogy Des Alleurs-től kapott levelet, aki kéri, hogy 2000 tallért adjon a szepesi prépostság jövedelmére.³⁰ Torcy december 29-én jelzi, hogy a „subsidiumból” is lehet majd adni, de csak később, mert „a remény még túlságosan bizonytalan”.³¹

Közben Rákóczi Párizsba küldött követe, Jean-Henri Tournon is megjelenik Rómában, ami újabb gondot okoz Brennernek, akiről december 3-án La Trémoille megjegyzi, hogy „racionális (raisonnable) ember és szellemes (beaucoup d’esprit)”.³²

Maga Brenner szeptember 3-i levele szól a pápa fogadásáról, aki atyai áldását küldi a fejedelemnek és a nemzetnek, de őt hivatalosan fogadni nem tudja és Paoluccit jelöli ki tárgyalópartnernek.³³

Brenner ekkor még nem tud arról, hogy a pápa egy nappal előbb, szeptember 2-án körlevélben fordult a magyar papsághoz, felszólítva őket, hogy maradjanak hűek I. Józsefhez, és ne csatlakozzanak azok-

²⁶ Uo. 479, fol. 70.

²⁷ Uo. 480, fol. 94v.

²⁸ Közli Ráday II. 315–16.

²⁹ Rome, 478, 233v.

³⁰ Uo. 478, 251.

³¹ Uo. 478, 282.

³² Uo. 481, 404.

³³ Caps. G. fasc. 205.

hoz, akik új királyt akarnak választani, mert az ellenkezik a Szent István által Szent Péter utódainak is biztosított jogokkal.³⁴ A követet tehát a pápa ennek megtörténte után fogadja, hogy jelezze érdeklődését a fejedelem ügye és a francia diplomácia érdeklődése iránt. Ez a gesztus adott esetben – mégha hivatalosan történik is – tényleg csak gesztus értékű, eredmény nélkül való.

Brenner beadja Paoluccinak a megvitatandó kérdéseket, így azt, hogy amíg a királyi méltóság nem áll vissza, a „benefíciumokkal” a fejedelem rendelkezik, hogy Erdély püspöke csak Rákóczitól függjön, és hogy a Vatikán kerestesse ki II. András bulláját és azt hozza nyilvánosságra. Ezeket enyhítettebb formában később megismétli.

Ezekhez kapcsolja Széchényi Pál 1704. június 4-én összefoglalt 25 pontos javaslatát és a *Hungarorum gravamina punctis viginti quinque diu incorrecta descripta* című iratát, amely épít az *Animadversiones apologicae* néven ismert kiadott munkára.

Az „apológiában” előbb a császáriak, főleg Heister és Rabutin kegyetlenkedéseit említi. A királyválasztással kapcsolatban elmondja, hogy az Ausztriai Ház két évszázad folyamán ezt gyakorolta, de 1687-ben az országgyűlés örökös jogon el is ismerte. Szükségesnek tartja a diétákat, amelyek szerinte nem vezetnek „rebellióhoz”, s az ország-lakók nézeteit és sérelmeit fejezik ki. Kell magyar tanács, amely a törökkel való kapcsolatokat intézi. A német csapatokra nincs szükség, a magyar hadsereg meg tudja védeni az országot. Az oktavális és egyéb bíraskodás törvényeinek fenntartását javasolja. Ami a vallási ügyeket illeti, három kérdést tesz fel: a törvényeket nem sértik-e meg azzal, hogy idegeneknek adják az egyházi méltóságokat, a jezsuiták nem játsszák-e ki a királyi autoritást és a soproni országgyűlés törvényeit, a földesurak jogukat „solvens jure dominium” gyakorolják-e? Mindhárom esetben a válasza nemleges. Megerősíteni kívánja a nádori méltóságot. A bányavárosok kiváltságait megőrizni javasolja. Részletesen foglalkozik a magyar kamara és az adók ügyével. Kiemeli a régi törvények alapján a protestánsok iránti türelmet. Diéta határozzon a hadsereg fenntartásáról és az adók behajtásáról. Töröljék el a neoacquistica commissiót. A bűnösöket az ország törvényei

³⁴ Caps. G. fasc. 205.

szerint kell megítélni, Rákóczi és hívei elleni ítéleteket meg kell semmisíteni. István királyra hivatkozva megengedi a külföldiek letelepedését, de nem az ország lakosainak kárára. A jászoknak és a kunoknak vissza kell állítani kiváltságait. Az eltulajdonított kincstári javakat felül kell vizsgálni. A jezsuiták hatalma ellen nemcsak a protestánsok, de a katolikusok egy része is tiltakozott, ezt az ügyet a császárnak az ország törvényei szerint kell rendeznie. Végül, ami Erdélyt illeti, mellékeli Lotharingiai Károly 1687. december 27-i levelét, melynek érvényességét a császárnak el kell ismernie.

Mindehhez hozzáfűz egy jelentést, amelynek neve: *Summa eorum quae indisponentes Hungarorum annus à quarto Marty 1704 usque ad quantum May 1705 quo Imperatore Leopoldus obiit, acta sunt*. Ebben felsorolja a legfontosabb okmányokat, főleg Széchényi Pál tárgyalásai alapján (helyekkel és dátumokkal, az ott jelzett beadott punctumokkal). Szól az angol–holland közvetítés elfogadásáról és annak jelentőségéről, melyhez történeti példákat is idéz, Rudolf és Miksa korából. Ezekhez kapcsolja Rákóczi neki szóló megbízólevelét (május 6-ra) és az 1706. október 23-i préposti megbízást (másolatban). Tőle származik a *Copia supplicationis et protestationis sex comitatum catholicorum Ungariae in causa exilii Societatis Jesu* (a fejedelem október 1-jei levele szerint), és ő juttatja el az ónodi nyilatkozatot a trónfosztásról. Más forrásból kapta meg a Vatikán I. József 1707. augusztus 4-i nyomtatott tiltakozását és Esterházy Pál 1707. augusztus 20-i ehhez kapcsolódó felhívását.³⁵

Az a levél, amelyről La Trémoille szólt, olasz nyelvű és a magyar alkotmányosságot ismerteti (címét nem ismerjük). Brenner szerint 400 példányban terjedt el. Először a magyarok eredetéből indul ki, akik pannonok voltak, vezéreik parancsoltak nekik, de nem büntettek, hittek az istenekben, s a büntetés a pogány papok dolga volt. A X. században a nép áttért, de megőrizte egykori régi „dicsőségét”. Szent István kormányzati elveket állapított meg, amelyek inkább fiának szóló tanácsok voltak, mint az uralkodó alattvalóihoz intézett parancsok. II. András 1222-ben az Aranybullában jogot biztosított a nemeseknek, hogy szembeforduljanak azokkal a királyokkal, akik

³⁵ A Vatikánban Fondo Albani 197. kötetében található dokumentumok.

megrontják a törvényeket. Itt idézi az ellenállási záradékot, megjegyezve, hogy a bulla megvan többek között a Vatikánban is.

A királyság választható és nem örökletes. A diéta évenként ül össze, négy rendből áll, a klérusból, a bárókból, a nemességből és a városok küldötteiből. Egyik fontos dolga a nádor megválasztása, aki a hadsereg és az igazságszolgáltatás őre. A hivatalokat magyaroknak kell adni, de ez nem zárja ki, hogy szolgálatukért idegenek ne legyenek kinevezve. Csak olyan királyt választanak, aki megtartja a törvényeket és az alkotmányosságot, ha ezt nem teszi, mást jelölnek. A „nemzet” az elmúlt időkben az Ausztriai Házból választotta a királyokat, akik gyakran megszegték a törvényeket, amelyekre megesküdtek. Ez ellen panaszt emeltek, de a diéták úgy folytak le, hogy a hadi dolgokról beszéltek s a „nemzet elégedetlenségéről nem”. Így végződtek a kassai, a pozsonyi, a magyaróvári és a soproni gyűlések.

Ezt azzal magyarázza, hogy a tisztségeket németek kapták, idegen tiszték és idegen püspökök uralkodtak, mintha a magyar nemesség semmire sem lett volna jó. A protestánsokat, akiknek joguk van az országban élni, megnyomorították, elvették templomaikat és kollégiumaikat. Egy egész könyvet tenne ki annak elmondása, hogy miként pusztították el az iskolákat, a törvénykezést, a kereskedelmet, hogyan hoztak újabb adókat, a németek miként áldoztak fel katonákat, pedig „értük és hasznukért is harcoltak”. Kifogásolják németek, hogy a magyarok a törökökhöz fordultak, de hát ezt az Ausztriai Ház kezdeményezte, amely engedte a városok elvételét és hajlandó volt adót fizetni nekik. A „természeti törvény” megengedi a törökkel a szövetséget, ezt tette nemcsak Ferdinánd, de annak idején Ábrahám is, amikor Lót megmentésére az „idolátriai királyokkal” szövetkezett.

Az 1687-es diétán eltörölték a királyválasztást, I. Józsefet örökös jogon választották meg, és azt is kimondták, hogy az uralkodóház kihalása esetén a spanyol ág is uralkodhat. A megkoronázott király jelentette ki, hogy megvédi az ország kiváltságait és szembefordul ellenségeivel. Ennek azonban semmi hatása nem lett, Bécsben „legyőzöttként” viselkedtek a néppel szemben. A pozsonyi diéta megfélemlítve szavazott, azok a nemesek, akik Székesfehérvárt tiltakoztak ez ellen, a döntésen kívül rekedtek. Hogy egy diéta így határozott, az

nem jelenti azt, hogy egy új ezen nem változtathat. Az „éghez” fordul, hogy bizonyítsa, a császárhoz hűek, de minisztereit elítélik, mert ők a bajok okozói. Ha helyreáll a béke, a királyhoz hűek maradnak, amennyiben „a szabad nemzetet” az ország törvényei és az alkotmányosság alapján vezeti; ha ez nem történik meg, „vérük utolsó cseppjéig hajlandók vérezni”.³⁶

E tárgyalások közben a Curia megkezdi a Castel Sant Angelóban a Magyarországra vonatkozó írások összegyűjtését, de nem az Aranybullát keresik, hanem azon jogokét, amelyeket a pápa „apostoli” címen kapott. Forrásként idézik az egyik oldalon Baroni egyháztörténetét, amely Szent Istvánhoz kapcsolódóan szól II. Szilveszter levéléről s a pápa különleges jogáról, a másik oldalon J. F. Behamb *Notitia Hungariae antiqua – moderna* című munkáját, amely a magyar királyok önálló egyházi jogkörét hangsúlyozza. Ezen az alapon született meg a már említett szeptemberi breve, amely a pápa külön jogainak említése miatt vitássá válik. A bécsi udvar nem fogadja el az apostoli jogot, s a breve változtatva jelenik meg. Jellemző, hogy 1708. február 18-án, Paolucci bíboros Keresztély Ágost egyik levélre válaszolva, amely kifogásolja Brenner római tartózkodását, megemlíti, hogy még mindig kételkednek a pápa jó szándékában.³⁷

Brenner első lelkes levelei után kapja meg a fejedelem október 1-jén kelt írását, amely így szól: „Sohasem kételkedtem benne, hogy a pápa a császár felé hajlik, de meglepett hallanom, hogy elítél, szinte anélkül, hogy meghallgatna, pedig rágalmazóim hazugsága sokfelé nyíltan kiütközik; ezek visszautasításához igyekezni fogok, hogy a

³⁶ Ez az irat nem szerepel a Fondo Albani említett kötetében, a Magyar Kancelária, Hung. Esterházyanae 38. csomóban maradt fenn. Vége így szól: Noi protestiamo innanzi al cielo e alla terra, che noi moriamo e rispettiamo tanto il Serenissimo Imperatore e'l nostro Rè Giuseppe Primo, che detestiamo quei loro consilieri che sono cagione de' torbidi, che così lungo tempo mennano anima la nostra patria, che non resterà per noi, che non ci si renda torto, la calma dopo la tempestate, che noi faremo mai sempre zelanti e fedeli sudditi de' Rè, che la nostra nazione liberà ci sceglierà allorché essa ci governarono secondo le leggi e le costituzioni del Regno, per la conservazione delle quali noi semo pronti a spargere infino all' ultima goccia del nostro sangue.

³⁷ Ezek ismertetése Köpeczi Béla említett cikkében.

papság küldjön ki valakit.” Javasolja, hogy a pápa is küldjön egy személyt Magyarországra megismerni az egyház állapotát. Ehhez hozzáteszi: „Mert félek, hogyha elítéli ügyünket és ezzel mintegy arcucsapja szabadságunkért való küzdelmünket, ennek sajnálatos következményei lehetnek, mint amihez hasonlókat már látott a római udvar Angliában és Svédországban, meg más államokban.” A Szentszék, ha elismerné a szabadságjogokat és vállalná ezért a felelősséget Béccsel szemben, eredményesen járulna hozzá a „vallás” megbecsüléséhez. Egyébként olyan királyt választanánk Önöd után, aki megfelelné a Vatikánnak. Az egyházi javadalmak ügyében nem kér „confirmatiót”, azt függőben lehetne hagyni. Itt jelzi, hogy kérte Des Alleurs-t, írjon La Trémoille-nak. Latinul hozzáteszi, hogy elküldte a jezsuiták ügyében írt iratot megjegyzésekkel.³⁸

Mindez nem változtat azon, hogy a fejedelem október végén megírja tiltakozását a francia udvar, valamint magyarországi és Lengyelországi követei ellen a segélypénzek felhasználásáról. November 4-én Brennerhez írt levelében megemlíti, hogy „erőteljes” levélben ítélte el Des Alleurs eljárását. Elhatározta, hogy borait és búzáját eladják és közvetítők útján a pénzt megkapja. Javasolja, hogy maradjon inkognitóban Rómában, amíg „a pápa valamilyen választ ad és elismer Erdély fejedelmének”. Szól itt újból a magyar trónnak a bajor választó útján való betöltéséről s a cárral kötött szerződésről, azzal, hogy lengyel királlyá választása a körülményektől függ.³⁹

³⁸ ...par les quelles (Brennernek a poznani hercegnőhöz írt leveléről van szó) j'apprends les dispositions de la Cour Papale. Je n'ai jamais douté de ses inclinations pour l'Empereur, mais il m'est surprenant d'apprendre qu'elle me condamne quasi sans avoir écoutée, quoique l'on peut par beaucoup des endroits faire voire la fausseté de mes calummateurs à la destruction desquelles je tacherai de disposer le clergé d'envoyer quelqu'un, parce que si luy-mesme condamneroit nostre cause et il donoit un (!) si grande secousse a nos libertés, il seroit a craindre que l'affair n'ay de facheuses suites, ce que la Cour de Rome a bien vue en Angletere, Suede et plusieurs etats. Caps. D. fasc. 70.

³⁹ J'ai jugé a propos que vous demeuriez encor incognito, tache (!) seulement de me bien faire obtenir quelque reponse et que le Pape me reconnaisse Prince de Transylvanie par une lettre. Caps. D. fasc. 70. és Köpeczi B.: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Bp. 1966, 168 és köv.

A fejedelem még december 26-án ír újból Brennernek, jelezve, hogy a pénzt nem tudta eljuttatni, de Des Alleurs-nek szolt ebben az ügyben. Hozzáteszi: „Je suis d'un tele maniere negligé par la France que si je ne considerois pas le bien de ma patrie, on trouveroit aisement le moien de luy faire connoitre par des endroits bien sensibles l'utilité de cette guerre.” (Oly mértékig vagyok Franciaországtól elhanyagolva, hogy ha nem nézném hazám ügyét, találnék könnyen eszközt arra, hogy megismertessem e háború hasznát.) Ebben az időben úgy véli, hogy a követ felvehetné a kapcsolatot Tournonnal és Kőkényesdivel, akiket Franciaországba küldött.⁴⁰ Erre azonban már nem lesz lehetősége, mert Brenner pénz híján elutazik.

Elindulása előtt, 1708. március 8-án így ír a pápai politikáról: „Felséged a háborút azért folytatja, mert a haza szabadságát kívánja, a Vatikán viszont csak diverziót lát benne s éppen ezért nem sokat törődik vele, mi lesz a vége, ha már neki nincs rá többé szüksége.”⁴¹ A szokásos visszahívás nélkül indul el, de mint későbbi belgrádi leveléből kiderül, a diplomáciai aktus folytatásának indoklásával.

Március 23-án Anconából írja meg, hogy a francia miniszterek ugyanolyan nézeteket vallanak a magyarokkal szemben, mint a császáriak a velük szembefordulókkal,⁴² tehát nem állnak melléjük, s ez az ő sikertelenségének fő oka.

Csaknem kéthónapos utazás után május 17-én belgrádi zárójelentésében előadja, hogy „Róma a világ közepe. A pápai trón bírói törvényszék lett, ahová a legnagyobb fejedelmek is elküldik követeiket, hogy igazolják viselkedésüket, és hogy felsorolják mindazt, ami háborújukat megkülönbözteti a kalózok, a rebellisek és a tolvajok erőszakoskodásaitól. A különböző udvarok politikai álláspontja nem akadályozott meg abban, hogy ne nyilatkozhassam és elő ne adjam

⁴⁰ Caps. D. fasc. 70.

⁴¹ Vous regardez la guerre que vous faites comme un ouvrage tendant à la liberté de la Patrie, *ille autem* la considerent comme une diversion et ils se mettent peu en peine de quelle manière elle se finisse, lorsqu'ils n'en auront pas besoin. Caps. H. fasc. 243.

⁴² Caps. E. fasc. 113.

Felségednek a katolikus valláshoz való ragaszkodását és annak javát célzó törekvéseit, hogy ne válaszoljak aljas rágalmakra, hogy írásban is ne terjesszem be azokat az érveket, amelyek a magyarországi háború igazságos voltát bizonyítják. A legnagyobb olasz fejedelmek és sok kardinális is informálódott, több mint 400 példányban terjedt el máig, mindez persze csak arra jó, hogy meggyőzze a lelkeket és együttérzést váltson ki, melytől Isten óvja a magyarokat. A római udvar – mert a politikán kívül más fegyvere és súlya nincs – amire most itt nagy szükség van, csak akkor fog kedvezően nyilatkozni, és csak akkor lehet rávenni, sőt rákényszeríteni, hogy ezt tegye, ha a császár Itáliában most valóban borzasztó erővel érvényesülő hatalmát a francia király ellensúlyozza.”

S itt fogalmazza meg nézeteit a francia udvarral kapcsolatban: „Felséged megtisztel azzal, hogy emlékezzen rá, minden jelentésemben megírtam, hogy Franciaország nem támogatja ügyünket a szükséges erővel... Elég megjegyezni, hogy törekvéseink nem tetszenek, ami azután derült ki, amikor a kardinális [La Trémoille] a lengyel ügyekkel kapcsolatban írt a királynak, hogy ne szakítson-e velem... Életemre és becsületemre kijelentem, hogy az utánozhatatlan versailles-i udvar még a szépítő látszatot sem fogja fenntartani, hacsak Fenséged idejében nem tudja kötelező nyilatkozatra szólítani; a vasat addig kell ütni, amíg izzik. A király nem vállalja ügyünk őszinte támogatását a római udvar előtt, meggondolván, hogy az a világ közepe, s minden itt elhangzott szó, minden cselekedet következményeket von maga után. A Szentszék pedig mindenben az állítólagos rebellióra hivatkozik és ezzel kitér kéréseink elől... Franciaország számára semmi sem volna kínosabb, mint ügyeink igazságát elismerni (a diverziót persze szívesen hasznosítja!), amikor maga is tele torokkal kiáltja a rebellist a nápolyiakra, vagy arra kérni a pápát, hogy ismerje el Fenséged kinevezéseit, amikor mindent megmozgat, hogy megakadályozza a főherceg [VI. Károly] kinevezéseinek a pápa által való elismertetését.” Elmondja, hogy a francia követek a fejedelmet „hercegnek” nevezik, a szövetséget „elégedetleneknek”, nem vállalva a szövetségi kötelezettséget. Nyilvános szövetségre van tehát szükség, mert „ez az egyetlen lehetőség, hogy kötelezzük: jobban segítsen minket a háborúban és törődjék velünk az általános

békekötéskor, hogy ne a mi rovásunkra hadakozzék s aztán itthagyon minket kiszolgáltatva a császárnak.”⁴³

A római tárgyalás eredménytelen volt, s ebben nem Brenner személyes tevékenysége a hibás. Alapvető a Vatikán kiszolgáltatottsága a császári hatalomnak s a pápai udvar konzervatív álláspontja a magyar felkeléssel szemben. A francia udvar eljárása, amely anyagilag nem támogatta Brenner misszióját, joggal okozott felháborodást. Brenner levonta a fő következtetést: a francia szövetség ügyét kell rendezni. A római út erre hívta fel a figyelmet.

⁴³ Rome est le centre du monde: ce siege est devenu le tribunal ou les plus grands Princes envoient pour justifier leur conduite et pour montrer les raisons qui distinguent leur guerre de la violence qu'exercent les pyrrates, les rebelles et les larcins. Les regles politiques, que suivent les cours, ne m'ont pas empeché de publier et de soutenir votre attachement à la religion catholique et nos bonnes intentions, Monseigneur, de repondre aux calomnies les plus noires, de metre par escrit les raisons qui justifient la guerre de Hongrie. Les premiers Princes d'Italie et un grand nombre de cardinaux en sont informez, il y a plus de 400 exemplaires rependus a l'heure qu'il est, mais cela n'est bon que pour convaincre les esprits et pour emouvoir à compassion, dont Dieu veuille que les Hongrois n'ayent jamais besoin. La cour de Rome n'ayant autre premier mobile, ny autre pois que la politique, dont elle a effectivement besoin dans ce temps icy, elle ne donnera jamais ces declarations favorables et même on la pourra toujours porter et comme forcer à en donner de connaître, si l'autorité terrible que l'Empereur a en Italie en est contrebalancée par celle du Roy de France... Votre Excellence Serenissime me fera la grace de ce souvenir que j'ay toujours ecrit que la France ne pousoit pas les affaires avec la vigueur necessaire... ..Cela a été bien capable de faire voir que nos pretentions ne leur plaisoient pas, surtout lorsque les affaires de Pologne survinrent, qui ont porté le Cardinal a demontrer au Roy, s'il ne devoit pas entierement rompre avec moy... Je puis enfin engager ma vie et mon honneur que cette cour de Versailles, si inimitable, ne soutiendra pas les belles apparences à moins que V.A.S. ne l'y oblige pendant (!) qu'il est temps – *quam diu caudet* – C'est la raison pour laquelle elle ne veut pas adopter de bon fois notre cause dans cette cour, qui est le centre du monde et ou toute parole et toute action tire en consequence. La S. Siege reduit toutes choses a cette pretendue rebellion... C'est le seul moyen de les engager a mieux fournir a la guerre et nous souvenir dans la paix universelle à ne pas nous abandonnant à l'Empereur affain de conserver quelqu'autre chose. Caps. E. fasc. 165

Orosz–lengyel ügyek

Rákóczi 1708. május 19-én írja Károlyinak, hogy Brenner Belgrádban van, ha „Temesvárra érkezik, disponálja útja felől”. A követ Károlyból jelentkezik július 12-én Alboher kereskedő híreivel.¹ Előbb a fejedelemhez megy, majd a szepesi prépostságra, de úgy tűnik, újabb diplomáciai feladatot szeretne kapni.

Bercsényi Szakállasról szeptember 19-én jelenti a fejedelemnek, hogy megkérdezte Brennert, akitől levelet kapott: „mit akar. Én, gondolom, titulum consiliariiit kívánja.”² Rákóczi Egerből szeptember 21-én ezt írja: „Brenner nem consiliáriusságot, de az csanádi püspökséget kívánja, amelyről volt ugyan tüllem válasza, hogy nem lévén pap, ezt neki in Scandalum Cleri nem conferálhatom. De mégis úgy látom, nyughatatlankodik, mert gondolja magát necessariusnak lenni, én pedig csak azért nem sürgetem expeditióját, mert semmit sem múlatunk, ha szintén az tractatum küldött projectumára megvárjuk is az választ; talán addig evaporál az fejébül, mert úgy látom, hogy nagy ambióiójú ember lévén, mivel contentumára tenni nem lehet, disgustussal küldeni nem jó. Bár úgy látom, nekünk csak üdőtől kell várnunk.”³ E levélből az derül ki, hogy Rákóczi Brennert Lengyelországba akarja küldeni, de előbb „a tractatum projectumára” várja a választ, feltehető, hogy a cárnak küldött tervezetről van szó.

A fejedelem 1709. szeptember 1-jei levelében közli Bercsényivel, hogy Nedeczky Sándort, a cárhoz küldött követét „levitási és incapacitása” miatt hazahívja és Brennert küldi helyette: „Brennerre bízom ezen negociatiót s okosabban fog folyni.”⁴ (Nedeczky ennek

¹ AR. II. 202. és Caps. F. fasc. 165.

² AR. VI. 86.

³ AR. II. 333.

⁴ AR. II. 527.

ellenére a cár mellett marad.) A megbízás szeptember 2-án kelt, s Brennertől azt várja, hogy tudja meg a cár válaszát a lengyel korona ügyében, annak a dialógusnak a szellemében, amelyet elküldött s amely a két „respublicát”, Lengyelországot és Magyarországot „a czár protekciója alatti szabadságban kívánja conserválni”. Ha ezt a lengyelek nem javasolnák, legalább azt érje el, hogy „effektuálják” „az czár által az erdélyi fejedelemség restitúcióját”.⁵

Az említett dialógus – a varsói szerződés alapján – Lengyelország és Erdély kormányzására Rákóczi jelöli meg, Franciaországot kéri a XII. Károlyal kötendő megegyezésre, s kifejti azt a véleményét, hogy a balkáni népek segítségével I. Péter megalakíthatja az „Imperium Orientale Graecát”.⁶

Még a megbízatás átvétele előtt Brenner Lengyelországba megy, ahonnan leveleket ír a cár és a lengyel király utazásáról.⁷ Augusztus 26-án jelzi Jaroslawból, hogy Sieniawskinéhez csatlakozott, mert így segítheti a cárnak eljuttatott javaslatok meghallgatását. Közben szól a szepesi prépostság „lektorának” haláláról és arról is, hogy „az fog-e nyilvános imádságot mondani” a fejedelemért, mert ez az alkalom kedvező, hogy „a káptalant ésszerűbbé (racionálisabbá) és magyarrá tegye”.⁸

Szeptember 5-én Ilyvóból jelenti, hogy Sienawska szerint a cár levelet írt férjének, melyben semmi „elkötelezettség” nincs őiránta, tehát Rákóczi igenis szóba kerülhet a királyválasztásnál. A lengyel nemesi konföderáció viszont elkötelezte magát II. Ágost mellett, s lemondását törvénytelennek nyilvánította. „Escobar alkalmazkodó moráljában nem jutott mélyebbre” – írja Brenner. „Talán abban lehet reménykedni, hogy II. Ágost segíteni fogja a magyarokat.”⁹

Szeptember 14-én már Lublinból jelenti – ez esetben magyarul –: „Vevén alázatosan Fölséged die 27 augusti Munkácsrul datált levelét,

⁵ AR. II. 533.

⁶ Vö. J. Perényi: Projets de pacification européenne de Rákóczi en 1708–1709. Annales Univ. Sc. Budapestensis, VI. köt., Bp. 1964.

⁷ Caps. F. fasc. 165.

⁸ Uo.

⁹ Jamais Escobar ne s'est plus alambiqué dans sa morale accommodante... Ils me font espérer que le Roy August sera porté pour les Hongrois. Uo.

szólottam a Fölséges Czárral, ki jól értvén németül, elegendőképen penetrálta a dolgot.” A cár utasítást adott embereinek, hogy készüljenek fel, mert akár a Szepességre is be kell vonulni.¹⁰ Szeptember 15-én jelzi, hogy „ma az Fölséges Fejedel Asszonnál (tehát Rákóczi-nénál) ebédet eszik az Fölséges Czárr”.¹¹ Egy nappal később azt jelenti, hogy I. Péter tegnap a fejedelemasszonynál ebédelt és ott maradt éjjél s „nagyon elégedett volt”. „Elmondta a fülembe több dologról, amelyeket neki előadtam: későn gyűttetek” (ez a két szó magyar). Egyébként „nincs remény arra, hogy tőlük az ígért segítséget megkapjuk”.¹² Szeptember 19-én beszélt a fejedelemasszonnyal is, akinek a cár azt ígérte, hogy Bécsben közbenjár a magyarok érdekében, de mást nem tudott kihúzni belőle.¹³ Szeptember 23-án a bécsi cári követ panaszkodott a fejedelemasszonynak a kritikáról, melyet Rákóczi vele szemben gyakorolt, s azt ajánlotta, hogy küldjenek újabb meg egyezési feltételeket. Rákócziné is ezt javasolja, továbbá azt, hogy ő maga kész folytatni a tárgyalásokat a cár megbízottjával, Mensikov-val.¹⁴ Október 12-én Varsóból ír, miután megkapta a cár felkérését, hogy menjen vele Toronyába. A cár „resolútiói más eventusoktól függenek” – írja magyarul, de nem szól erről részletesebben. „Különben a cár már Deákul meghtanult, azt mondotta minap Palatinusné Asszonynak jó kedvében: »victor dat legem«.”¹⁵

A fejedelem október 14-i levelében felhívja Brenner figyelmét arra, hogy a cárnak tett javaslatok nemcsak a magyarok, de Oroszország ügyét is szolgálják. Ha a svéd mediáció francia részvétellel sikerül, a cár részt vehetne az elkezdett európai békétárgyalásokon. Közben segítséget nyújthatna Magyarország vagy Erdély „demembratiójában” az Ausztriai Háztól, s folytatná a tárgyalást Béccsel, míg az európai béke létrejön. Rákóczi a cárnak október 15-én írja megbízólevelét, melyben Brennert „szepesi prépostnak” és „consiliárusának” nevezi.¹⁶

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Il me dit a l'oreille sur plusieurs choses que je pris la liberté de luy remonter: későn gyűttetek – Il n'y a d'apparence d'obtenir le dit secours d'eux. Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ AR. II. 557–558.

Október 19-én Brenner pénzt kér és megbízólevelet Ágost számára,¹⁷ aki reméli, hogy Rákóczi nem engedi a kijevei palatinus hadait Lengyelország ellen támadni.¹⁸ A fejedelem november 4-én válaszol Munkácsról, s arról szól, hogy Versailles a svéd királyt támogatja s a megegyezést ezen az úton keresi, bár a török támadására számítani kell. Ő maga a holland és angol mediációban bíz, amely segítheti a protestánsokat. Maradjon II. Ágost mellett, s – a megbízólevél szerint – mondja el, milyen nagy segítséget kaptak tőle a felkelés előtt, hogy a kijevei palatinus csapataira szükség van Lubomirski ellenséges fellépése miatt, hogy – ha a szükség úgy hozza – Lengyelországba mehessen és az ottani indigenátussal élhessen. Az ország állapota olyan, hogy inkább a bujdosásra, mint az ellenállásra lehet számítani. Klement útján 1000 koronát juttat Brennernek, miután a prépostságot a császáriak elfoglalták. Visszatér a lengyel király ügyére a magyar trón esetleges megszerzése kérdésében s azt kapcsolatba hozza a török-svéd támadással. Megemlíti, hogy megérkezett a pápai bulla, s a követ helyesen tenné, ha erről szólna a varsói nunciussal, tudva, hogy „ez sérti a Szentszék autoritását” és előidézi a katolikus hit „averzióját”.¹⁹

Brenner visszamegy Varsóba, ahonnan november 25-én megírja, hogy Urbich a cárnál volt, s ígérték, hogy eredményesebben fog dolgozni Bécsben a kurucok érdekében. Egyébként előbb Nedeczkyt ítélte el a fejedelemasszony előtti csúnya viselkedéséért, majd Talabát, aki a németekkel cimborál.²⁰ November 26-án elmélkedik a fejedelem levele alapján a magyarországi helyzetről és annak hatásáról: „Bízom abban, hogy Isten arra készíti őket (ellenségeinket), hogy kegyetlen elképzeléseiket ne ériék el és a magyarok jobban végezzék kötelességüket, mint azt Csáky és Babocsay urak tették.” Itt jelenti be, hogy „elkészítette *Celsus levelének javítását*”.²¹

¹⁷ Caps. F. fasc. 165.

¹⁸ Uo.

¹⁹ AR. II. 575. és köv.

²⁰ Uo.

²¹ J'ay une ferme confiance en Dieu qu'on les contraindra (ti. az ellenséget) a faire outre leurs desseins impies, pourveu qu'on puisse un peu trainer et que les Hongrois fassent mieux leurs devoirs que M. Csaky et Babocsay l'ont fait... Je tacheray de perfectionner l'Epître de Celse. Uo.

A fejedelem december 26-án ismerteti Brennerrel a magyarországi viszonyokat, s elmondja, hogy remélte, a béketárgyalások segítik az előrehaladást és a szövetségesek (angolok és hollandok) támogatását. Az utasításokat ezentúl Bercsényitől kapja, aki „Kassán fog maradni az hadak egy részével és tovább az negotiatiót parancsolati szerint folytassa”.²²

Míg ezek történnek, a császári hadak sorra foglalják el a felvidéki városokat, így a szepesi prépostságba is visszatér a császár híve, Sigray János. A káptalan 1709. december 9-én Brennert kiátkozza, ha nem hagyja el a prépostságot. A fejedelem Bercsényinek is megírja, 1710. január 16-án, hogy az apát borait elvesztette s „beneficiuma jövedelméből nem succedálhat magának”, biztosítani kell számára 1000 tallért havonta, „nehogy disgustus legyen”.²³

Brenner számára Lengyelországban a fő gond Józef Potocki kijevi vajda csapatainak magyarországi tartózkodása. November 14-én Bercsényi megírja a fejedelemnek, hogy e hadat, amely a biztonság és a menedék ügyében jön be, a császáriak ellen fordíthatják a Dunántúlon, a vajdának pedig gondját viselik. Ezt kell Brennernek és Siemniawskinak elmondani.²⁴ A fejedelem ebben az értelemben ír a követnek, aki január 4-én jelentkezik a cár lengyelországi helytartójánál, Dolgorukij hercegnél. A herceg tiltakozik a vajda csapatainak magyarországi befogadása ellen, de „később megnyugodott, miután az ügyet megmagyarázták”.²⁵ Fő kérése az, hogy a vajda embereit ne használják fel Lengyelország ellen.²⁶

Január 23-án Brenner tudomásul veszi a fejedelem utasítását, hogy jelentéseit Bercsényinek kell megküldenie, pénzt kér, mert 1–2 hónapig tudja eltartani magát a „nyomorúságos” lengyel honban.²⁷

Február 20-án gratulál a vadkerti csatához, amelyet győzelemnek tart. Varsóban némelyek azt hiszik, hogy a fejedelem is hozzájárult ahhoz, hogy a törököt Oroszország ellen fordítsák, ami ellen tiltako-

²² AR. II. 603.

²³ AR. III. 7.

²⁴ Bercsényi Rákóczinak, 1709. nov. 14. AR. VI. 412.

²⁵ Caps. D. fasc. 230.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

zik. Jelentést vár a vadkerti csatáról, s kéri a *Fenestra obscura* és más császárpárti pamfletek szövegét.²⁸

Előbb, február 15-én, Bercsényi megrója Brennert és Nedeczkyt, hogy nem adták át a megadott „assecuratiót” Dolgorukijnak a vajda csapatairól. Des Alleurs különben megindult Konstantinápolyba s reméli, hogy a mediációt fogja szolgálni, „legalább megdetszik ebből: nem bizgatja a törököt a franczia a muszka ellen, mint a császár, a ki bizonyára adománnyal is ingerli ellene a muszkának a törököt, azért, mert fél attul: reá ne fordítsa a török a maga készülét.”²⁹

Brenner március 6-án válaszol, s Dolgorukijjal kapcsolatban elmondja, hogy „russica diffidentia”-ról van szó a kijevei vajda ügyében. Ami Des Alleurs-t illeti, megjegyzi, hogy vagy vállalja a „mediációt” s akkor „succursum est Principi”, vagy „csak megh nem akarja mutatnyi a világh előtt, hogy csak megh kívánta csálni”. (Ezt és a következőket magyarul írja.) II. Ágost nem akarja fogadni, mert Fleming szerint fél a bécsi udvartól. Tiepolt, a császár követe Brenner és mások eltávolítását követeli. Bejelenti, hogy „General Renne ki nyomtatya azon írásokat, melyeket az fölségének régen írtam”.³⁰

Március 20-án II. Ágost elutazása miatt Brenner úgy látja, hogy nincs értelme ottmaradásának, Tiepoltnak viszont maga válaszolt.³¹ A lengyel szenátus elutasította a császári követ fellépését, s miután Brenner a cár védelme alatt áll, Dolgorukijhoz küldetett. „Renne urunk jó indulatát” „conserválni” kellene (többek között 25 hordó borral), „mindenfelé írásomat imprimáltatta Curlandiában, ebben, az kioviai palatinus ügyében sokat szolgált”.³²

Előbb, március 10-én, Bercsényi arról tájékoztatja, hogy Lőcse el-esett (mint a *Mercurius* is megírja), megküldi a pápai brevét, amelyet elítél (bár az utóiratban „suppositionum”-nak tartja), és kéri, beszéljen a varsói nunciussal, a „szabad ország és a többféle vallás” elvének hangsúlyozásával.³³ Március 20-án a vadkerti csatáról részlete-

²⁸ Uo.

²⁹ AR. VIII. 187.

³⁰ Caps. D. fasc. 230.

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ AR. VIII. 202.

sen tájékoztatja s tovább biztatja magát Des Alleurs „mediációjával”.³⁴ Március 31-én (?) informálja a kijevi palatinus hadainak feloszlásáról s ezzel az orosz kapcsolatok egyik lényeges vitakérdése lekerült a napirendről.³⁵

Közben a fejedelem Bercsényinek megírja, hogy Brenner Párizsba, majd Hágába akarja küldeni, ahol Klementnek segíthetne.³⁶ Kéri, kapja meg a Klementnek és Saint Juliennek írt instrukciókat és a Veraciust mint „fundamentumot” a tárgyalásokhoz.³⁷ Ezen az alapon szerkeszti Bercsényi, április 17-én, a francia udvarhoz szóló megbízólevelet. Kifejti, hogy Brenner „allegatus extraordinarius”, külön plenipotentiát nem kap, mert Franciaország nem tudja kényszeríteni a császárt engedményekre. Az általános békébe foglalás a feladat, a franciák vegyék fel a magyar kérdést a béketárgyalások „proclamációjába”. A szabadságjogok érvényesítéséről Veracius szellemében írjon. Felmerülhet a császári hatalom elismerése, ami a legkevésbé kívánatos, illetve Miksa Emánuel magyar királysága. Erdélyről külön kell tárgyalni mint önálló államról. A protestánsok ügyével Teleki Pál, Dobosy István és Körtvélyessy foglalkozzanak. Ha Berlingen megkeresztül, kérje a porosz király támogatását.³⁸

Bár ennek a megbízólevélnek a kiadására áprilisban került sor, Brenner csak másfél év múlva, 1711 őszén utazik el. Közben a fejedelem megrója Bercsényit a Brennerrel folytatott levelezés miatt (a levél hiányzik), amire június 30-án a főgenerális azt válaszolja, hogy „csak a cambium”-ról – tehát a neki küldött pénzről – és a „muszkák és a kioviai palatinus dolgán kívül” másról nem tárgyalt vele.³⁹ A megbízólevél elküldéséről – amelyet, mint láttuk, Rákóczi megbízatása alapján írt – nem szól.

Brenner július 21-én kérdéseket tesz fel Bercsényinek új küldetésével kapcsolatban, aki közli, hogy ő Párizsban, Korlalt Hágában,

³⁴ AR. VIII. 217.

³⁵ AR. VIII. 227. Dátum nélküli levél.

³⁶ 1710. márc. 31. AR. III. 31, 85.

³⁷ AR. III. 91.

³⁸ AR. VIII. 235. és köv.

³⁹ AR. VI. 541.

Klement Angliában segíti s havonta 1000 tallért fog kapni.⁴⁰ A követ javasolja, hogy biztosítsanak „plenipotentiát ad formaliter tractandum”, amire Bercsényi – július 26-án – ezt írja Rákóczinak: „Sok volna ez talán Kegyelmének!” Azt javasolja, hogy kapjon ajánlólevelet Torcynak és más minisztereknek.⁴¹

Brenner közben elindult Dancka felé, mert Varsóban nem érezte biztonságban magát. Még április 5-én jelenti Bercsényinek, hogy Dolgorukij érdeklődött Des Alleurs iránt, s megkérdezte, hogy XIV. Lajos miért nem ír róla a cárnak. A herceggel azonban nem lehet „tractálni”, mert a levelekre három hónap múlva kap választ, s mert közben az ellenfelek befolyásolják. Klementtel kapcsolatban megjegyzi, hogy túl fiatal s nincs tapasztalata a tárgyalásokhoz. A Korlalt-ügy lekerült a napirendről.⁴²

Június 16-án jelenti a főtábornoknak, hogy rövidesen megjelenik „könyve” (ti. az *Egy lengyel királyi tanácsos levele*), s itt reflektál az általa megküldött instrukció egyes pontjaira is.⁴³ Július 30-án elküldi neki a könyvet, amely 1000 rhénes forintba került, de csak 280-at kapott. A könyv „izgalmakat” váltott ki, sok védője van, de még több ellensége, akiket az „ausztriaiak” befolyásolnak. Mindent megtesznek, hogy eltereljék róla a figyelmet és megakadályozzák terjedését Európában.⁴⁴ Jelzi, hogy a könyv Franciaországban nagy port vert fel, Victor de Besenval, akiről danckai tartózkodása idején megemlékezik, itáliai kiadást is javasol.⁴⁵ Augusztus 15-én Bercsényinek egy latin és francia kiadás megjelentetéséről szól.⁴⁶

Augusztus 15-én Rákóczinak is ír: „Megküldtem különböző nyelveken azt, amit Fenséged megrendelt. A közvélemény kedveli, az ausztriaiak nagyon kellemetlenül érzik magukat.” Küldött belőle Hollandiába, Angliába, Itáliába. Tiepolt fenyegetőzik, de ő a „droit naturel”-re és a „tisztelesség törvényeire” hivatkozik. Kéri a fejedelmet,

⁴⁰ AR. VI. 569.

⁴¹ AR. VI. 584.

⁴² Rák. It. Caps. D. fasc. 230.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

hogyha bántódást szenved, fenyegetse meg a császáriakat a foglyokkal való rossz bánásmóddal.⁴⁷ Augusztus 29-én a fejedelemnek elmondja: „Remélem, hogy Fenséged megkapta az általam megjelentetett könyvet, van belőle latinul, franciául és németül.” „Egész Európában terjed.” Hozzáteszi, hogy a gertruydenbergi találkozó elkezdődött, tehát „minden újból segít a magyarországi háború előmozdításában”.⁴⁸ Egyben Bercsényinek elmondja újabb javaslatait Franciaországgal, Hollandiával és Angliával és a magyar kérdéssel kapcsolatban.⁴⁹ Szeptember 5-én megerősíti: hogy könyve jelentős sikert ért el, s emiatt Tiepolt el is akarja raboltatni.⁵⁰

Ugyanezen hónap 26-án a főtábornoknak lesújtó véleményét közli Kökényesdi helytelen magatartásáról, de nagy lelkesedéssel szól Baluze küldetéséről, amely Besenval véleményére épít.⁵¹ November 7-én már Rákóczinak ír, elmondva, hogy szeretne a béketárgyalásokon részt venni, s várja az utasításokat. Utal Fierville leveleire, amelyek rossz hatást váltottak ki, s panaszkodik, hogy nincs információja a magyarországi helyzetről.⁵² Kökényesdi jövetele számára azért is fontos, mert az általa küldött csomaggal – mint Bercsényinek írja – instrukciót várt, de azok nem jöttek meg.⁵³

Brenner 1711-es leveleinek egy része, amelyek Königsbergből keltek – kivéve egy Daniel Jablonskihoz írtat –, nem maradtak fenn.⁵⁴ A hiányt részben pótolják Rákóczi és Bercsényi ez idő tájt kelt levelei. 1711. január 6-án a fejedelem megírja a főtábornoknak, hogy „az Brenner danczkai patikáját eligazítom, a mivel lehet”, de a bo-

⁴⁷ J'ay fait imprimer en différentes langues ce que V.A.S. a ordonné. Le public le goute et les Austrichiens en sont très mal satisfaits. Uo.

⁴⁸ J'espere que V.A.S. aura déjà eu la bonté de voir quelques uns des livres que je viens de faire imprimer, il y eu en latin, en français et en allemand. – Ils courent déjà toute l'Europe. – Tout me semble de nouveau favoriser la guerre de Hongrie. Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Bercsényi Rákóczinak, 1711. jan. 31. AR. VI. 689.

rokról nem jött létre a szükséges fundus.⁵⁵ Bercsényi január 7-ével jelzi Rákóczinak, hogy Dolgorukijjal beszélgetett a török háborúról, s „megmondtam reflexióit Fölségednek és Brenner írását”.⁵⁶

Brenner hamisítványáról van szó, amely a konstantinápolyi császári követ, Talman nevét viseli. November 10-én kelt, de a bécsiek szerint december 15-én érkezett a császári fővárosba. Arról szól, hogy az Ottomán Birodalom Ausztria ellen kíván fellépni, ahol a magyarokat segítheti. Ő – tehát Talman mint követ – mindent megtesz ez ellen, különösen, mert a franciák is Bécs ellen ösztönzik a Portát. El kellene érni, hogy a császári diplomácia vegye rá a cárt, hagyja ott Lengyelországot és forduljon a török ellen. A levél – amelyet sokan, így Torcy is, igaznak tartott – nagy feltűnést keltett, s a császári diplomácia igyekezett mindent megtenni, hogy hatását csökkentse és hamisítványjellegét bizonyítsa.⁵⁷

Bercsényi március 30-án Ilyvóból jelenti Rákóczinak: „Brenner könyvei pakétummal gyűttek hozzám, minden saját írásán kívül; Fölségednek is iníáált egy csuportot.”⁵⁸

Rákóczi április 11-én ír Sztrijból Brennernek, s elmondja, milyen tárgyalásokat folytatott Pálffyval és hogy Rádayt hazaküldte a további megbeszélésre. Utal arra, hogy nem igaz a magyar–török szövetség terve, amiről diplomatái ekkor gyakran szólnak. Itt említi a Talman-féle levelet annak bizonyítására, hogy helyes reflexiókat váltott ki a cárból. Ne higgyen a különböző pletykáknak, a császárral nem állapodtak meg, a konföderáció nevében lépnek fel és Erdély különállását kívánják.⁵⁹

Brenner április 30-án jelenti, hogy a fejedelemtől 1710. december 10-én és Bercsényitől 1711. január 31-én kapott levelet, s nem tudja, mi történik Magyarországon. Kökényesdi megjött és összefoglalja jelentésének lényegét, amely szól a Franciaországgal kötendő szerződés szükségességéről és arról, hogy a cártól a svédekkel való meg-

⁵⁵ AR. III. 557.

⁵⁶ AR. VI. 664.

⁵⁷ Vö. Köpeczi B.: A bujdosó Rákóczi. 68. és köv.

⁵⁸ AR. VI. 704.

⁵⁹ AR. III. 611. és köv.

egyeztést és a bécsi közbenjárást remélhetik. „Veszem magamnak a bátorságot (mondta, ti. Kökényesdi – K. B.), hogy felhívjam Fenségedet Jézus (tehát Urunk) szenvedéseire, ne nyilatkozzék pozitív módon a cárról, mielőtt támogatója, a király véleményét ki nem kéri. Ne hallgasson (folytatta) Öfensége a cár miniszterei ígéreteire.”⁶⁰

Május 7-én innen írja meg, hogy bécsi híradások szerint a magyar ügyekben „az aragoniai és a Machiavelli elvek” érvényesülnek. Hivatkozik a *La vie du comte Tekely*-re, amely szerint a fegyverszünet alatt a császáriak felkészültek a háborúra. Kifogásolja, hogy a magyarok semmit sem tanultak a múltból és bíznak a bécsi ígéretekben. Utal a szécsényi tárgyalásokra és az azokra adott magyar válaszokra. Említi az 1709. november 4-én Mariaverdenből és az 1710. augusztus 29-én Danckból írt leveleit s akkori figyelmeztetéseit. Rákóczinak azt javasolja, hogy Poroszországban keressen menedéket. Ugyanakkor bízzék a francia támogatásban, ő maga vállalja a béketárgyalásokon a követi feladatot.⁶¹

Május 18-án Königsbergben már arról szólnak a hírek, hogy a magyarok letették a fegyvert s különböző pletykák keringenek a vezetőkről. Kéri, hogy kapjon információt „nem hivatalos” formában is.⁶² Május 13-án (?) Ottlik Páltól információkat nyert a magyarországi helyzetről. Itt kéri először, hogy a fejedelem ajánlja őt XIV. Lajosnak valamilyen „bénéfice”-re.⁶³ Május 28-án megírja, hogy Klement nyugtalanodik a szatmári béke miatt. Ő maga is utasítást vár és szeretné tudni, mikor mehet Párizsba.⁶⁴

A fejedelem június 10-én Viszocskán jelentkezik és hívja, jöjjön hozzá a további megbeszélésre. A szatmári békéről ezt jegyzi meg: „Res Ungariae, quoad statum intrinsecum, per infidelem Károlyi processum sopitae esse videntur; is enim unacum 12 millibus fraudolose

⁶⁰ Je me donne aussy (inquit) la liberté de conjurer V.A.S., sur la passion de nôtre Seigneur, de ne se declarer pas positivement pour le Czar, au moins avant qu'elle reçoive les conseils du Roy, son protecteur. Caps. H. fasc. 246.

⁶¹ Uo.

⁶² Uo.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo.

circumventis, in decipulam Germanorum incidit, et secum fortalitia, praeter Munkácsinum, traxit.” Tehát Károlyi „áruló”, tizenkétezer embert – „csalárd módon” – fegyvereztek le, az erősségek Munkács kivételével elvesztek. Ő maga nem fogadta el a megegyezést, s lehet, hogy a császár halála új helyzetet teremt, esetleg szabad diétát és szabad választást. Ebben a helyzetben a cár, a lengyel király és a lengyel szenátus hozzájárulása jelentős lehet a béke megkötéséhez.⁶⁵

⁶⁵ AR. III. 684–685.

Egy lengyel királyi tanácsos levele

Ennek az időszaknak egyik jelentős vitaírása Brenner Domokos *Egy lengyel királyi tanácsos levele egy birodalmi nemesúrhoz a magyarországi ügyekről*. Mint Benda Kálmán Esze Tamásra hivatkozva utalt rá, az első említés erről a kiadványról Ráday Pál 1709. október 21-i levelében van, amelyben Klement János Mihálynak „instrumentumokat” ajánl: „assignálok annexive kezéhez két munkát, úgy mint *Synopsis* és *Epistola Celsi ad Veracium*, kit is, hogy nyomtatásban kiadassa, vagyon instructiója.”¹ A *Synopsis* – amelyről Benda „semmi közelebbit” nem tudott – teljes címe: *Synopsis variorum caesaris dictorum et eidem factorum responsium*, megtalálható a Rákóczi-levéltár Caps. 1. 1. fasc. 10-ben, s kérdés–felelet formában adja elő 6 pontban a magyarok követeléseit (szerepel közöttük az *Histoire des Révolutions de Hongrie*-ban említett, Kollonichnak tulajdonított mondás). Ami az *Epistola Celsi ad Veracium* szövegét illeti, annak teljes kézirata megtalálható a Francia Külügyminisztérium *Correspondance politique Hongrie* 18. kötetében, a 122–209-ig terjedő főlíókban és a carpentras-i levéltárban az 580-as iratban.² A francia szövegnek van egy állítólag Hollandiában is megjelentetett példánya, amelyet Klement adhatott ki. A megjelenés helye „Ratisbone, Chez Erasmus Kinkius, 1711”.

¹ Benda Kálmán: *Egy lengyel királyi tanácsos levele*. Magyar Könyvszemle, 1979. 3. szám. Ez kiegészítve: Mályusz Elemér- emlékkönyv, szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Elek, Maksay Ferenc, Bp. 1984, 23 és köv.

² Benda ismerteti – említett tanulmányában – a kiadásokat, így a Klement által megjelentetett franciát is. Ő írja meg, hogy a latin töredéket megtalálta a Ráday-levéltárban. A carpentras-i kézirat szép példánya Lemaire hagyatéka, aki 1710 végén utazott el Magyarországról. A Francia Külügyminisztériumban valaki az 1689. decemberi dátumot írta a kéziratra.

Brenner szerint Mittauban a latin, a francia és a német nyelvű szöveg került kiadásra, ez utóbbit azonban Benda sem találta. A szöveg megegyezik a latin változattal, kivéve a vadkerti csatára vonatkozó részt, amely csak a francia változatban található.³

A francia kézirat címe: *Lettre d'un ministre de Pologne à un Seigneur de l'Empire sur les affaires de Hongrie*.⁴ A cím világossá teszi, hogy „lengyel” tanácsosról van szó (ez a magyar történetírás által használt kifejezés, igazában véve követről szól, ennek felel meg a *ministre* szó.) A lengyelekre való hivatkozás jelentkezik a magyar-erdélyi-lengyel Habsburg-ellenességben és a lengyelországi szabad királyválasztás szempontjából, melyre Brenner David Cythraeus könyvét idézi.

A francia bevezetőben utal arra, hogy milyen közönséghez szól: „Azok a dolgok, amelyeket önnek, uram, előadni készülök, úgy látom, szöges ellentétben állanak azokkal az előítéletekkel, amelyekkel a magyarokat illetően tele van a világ. Azok, akik hatásuk alatt állnak, mindenütt kárhozzátják ennek a nemzetnek a magatartását, mert úgy látszik, a fejedelmi felség megsértése lenne, ha jó véleményt nyilvánítanának az uralkodójukkal fegyveresen szemben álló alattvalókról. A félelem pedig visszatartja a véleménynyilvánítástól a legfelvilágosodottabbakat is, akiknek a száma egyébként is igen kicsi.”⁵ Tehát a „legfelvilágosodottabbakhoz” akar szólni s meg akarja győzni őket a magyarok állításainak igazáról.

Grotiusnak *A háború és béke joga* című könyvéből indul ki, aki azt állítja, hogy van megosztott kormányzás is, ahol „a legfelsőbb hatalom, mellyel szemben az ellenállást tiltja a Szentírás, nem mindig egyedül a fejedelemben testesül meg, ezért, ha a fejedelem a szu-ve-

³ Hopp Lajos leírja a megtalált francia fogalmazványt is. Rákóczi-kori hungarika az Ossolineumban, Magyar Könyvszemle, 1976. 296–300.

⁴ Modern magyar fordítása – Egy lengyel királyi tanácsos levele egy birodalmi nemesúrhoz a magyarországi ügyekről – megjelent a Rákóczi-szabadságharc és Európa című kötetben Benda Kálmán fordításában. Szerk. Köpeczi Béla. Bp. 1970.

⁵ Ceux qui suivent les impressions blâment partout la conduite de cette nation, car il semble que ce seroit violer la Majesté du Prince que d'avoir bonne opinion de ses sujets armés contre luy et la crainte retient dans leurs jugemens les plus éclairés, dont le nombre est toujours fort petit. Lettre d'un Ministre de Pologne à un Seigneur de l'Empire... Nincs számozva.

renitás azon részét is gyakorolja, mely nem őt illeti meg, megengedett a fegyveres ellenállás”.⁶ E tekintetben követi Jean de la Chapelle-t, aki az 1708 márciusában megjelent *Lettres d'un Suisse à un François* című sorozatában idézi Grotiust, aki szerint „az emberi jog az uralkodókat és az alattvalókat kölcsönösen és egyenlőképpen kötelezi”, anélkül, hogy utalna az ellenállási jogra, bár szól arról, hogy hat évszázadon keresztül „írott hagyományként” élt.

Ezután rövid történeti kitekintést tesz, hangsúlyozva, hogy a magyarok a régi szkíták leszármazottai. Némelyek „a nemzet védelmére” fegyvert fogtak és nemesek lettek, a „kevésbé bátrak” viszont „szolgai foglalkozásra” adták fejüket. A nemesek részt vettek a kormányzásban, s ezt erősítette meg II. András Aranybullája 31. cikkelyében, amely kimondta, hogy a nemesek „mindenkor teljes szabadságot nyertek, hogy ténylegesen ellenállhassanak nekünk és utódainknak anélkül, hogy ezért őket bármi módon lázadással vagy hűtlenséggel vádolhatnák”.⁷

Magyarország e törvényeknek megfelelően élt és virágzott addig, amíg Zsigmond lányát nem adta férjhez Ausztriai Alberthez, akinek leszármazottai igyekeztek a „nemzetet” leigázni (itt Rocoles *Histoire de l'Empire*-jét idézi). Erre Ferdinánd idején került sor, aki szembeszállt az előbb megválasztott erdélyi vajdával, Szapolyaival (Zapola), s ő maga évi adót ígért a töröknek, a vajda viszont segítséget kérte.

Werbőczy könyve, *Magyarország szokásjogainak gyűjteménye* alapján ismerteti a nemesek jogait, s mindenekelőtt a törvényhozói

⁶ Il nous apprend que le gouvernement est quelques fois partagé (itt Grotius A háború és béke jogáról című mű I. könyv, 3. rész 7. paragrafus 1-re utal) et que la Puissance supérieure, à laquelle l'Ecriture défend de résister (itt Szent Pálnak a rómaiakhoz írt levelére utal) ne reside pas toujours dans le Prince seul, de sorte que quand le Prince entreprend sur cette partie de sa souveraineté, qui ne luy appartient pas, il est permis de luy opposer la force (itt is Grotiusra utal, 1. könyv, 4. rész, 13. paragrafus). Grotiusból idéz részleteket és hozzá de Thou, Meyer, Cythraeus és Bonfini megerősítéseit, Szent István intelmeit és Werbőczy Tripartitumát. Jean de la Chapelle szövege magyar fordításban Krén Katalin munkája, a Rákóczi-szabadságharc és Európa című idézett kötetből.

⁷ – aurait à jamais, en vertu de cette disposition, une entière liberté de s'opposer par voye de fait même à nous et à nos Successeurs, sans qu'on puisse pour cela les taxer en aucune maniere de révolte ou d'infidélité.

hatalomról szóló koronajogot, amelyet a *nép*, adott esetben a „*nemzet*” – „úgy, ahogy ezt a politikusok használják (en usage parmi les Politiques) – megerősített”. Szó van a háború és béke jogáról, az adományozásról, a tisztviselők megválasztásáról.

Elismétli Bontempi *Historia della Ribellione d'Ungheria* alapján a császári hatalom legutóbbi önkényeskedéseit és az ezek elleni tiltakozást. Ebben szerepel Erdély magára hagyása, a szégyenletes vasvári béke megkötése, Zrínyi Péter és társai kivégzése. Az ország abszolút ura Bécs maradt, annak ellenére, hogy 1681-ben I. Lipót elismerte a magyar törvényeket, többek között a protestánsok vallásszabadságát is. Közben mindent megtett, hogy a katolikusokat Thököly ellen biztassa, s ezzel megnyerje a pápát. Németföldön azt hirdette, hogy a magyarok a törökkel akarnak szövetséget kötni törvényes uralkodójuk ellen.

1682-ben volt egy olyan magyar hadsereg, amely Bécs mellé állt, és volt egy másik, bár sokkal kisebb, amely Thökölyhez csatlakozott, „főleg azok, akikben szüleik kegyetlen megkínzásának emléke bosszút táplált”.⁸ Thököly a Portával szövetséget kötött, de ezért a császár pártján állók nem hibáztathatók. A török elől a császárpárti magyarok éppúgy menekültek, mint a németek. Amikor a császáriak győztek, nem hozták el a felszabadulást, mert az ún. török jogon igényt formáltak az egyházi és világi javakra. Újabb elnyomást gyakoroltak, amire példa Eperjes polgárainak kivégzése, akiket „mint tekintélyes, érdemes és gazdag embereket” egy Thökölyhez vagy a Portához írt állítólagos levél miatt hajtottak a vérpadra.

Eközben hívták össze a pozsonyi országgyűlést (1681), ahol a rendeket kényszerítették, hogy megadják az örökösödés jogát József főhercegnek s eltöröljék az Aranybulla ellenállási záradékát. Az országgyűlést a kivégzettek hozzátartozói kívánták, miután ettől a bosszúállás megszüntetését, s a császári katonák zaklatásainak végét remélték. Az országbíró hirtelen meghalt, amit a magyarok mérgezésnek tulajdonítottak. Emellett sokan nem vettek benne részt, s tiltakoztak és a száműzetést választották (itt idézi Leclerc Thökölyről

⁸ Quelques uns aimèrent mieux d'attacher au Prince Tekely et surtout ceux que le souvenir des supplices atroces de leurs parens animoit à la vengeance.

szóló könyvéből a tiltakozást). Egy országgyűlési határozat nem változtathat meg különben sem egy hatszáz éve érvényes törvényt. Ezután nem is hívtak össze újabb diétát, s I. József nem vett részt a kormányzásban. Józseffel kapcsolatban idézi annak a kalocsai érsekhez írt levelét, amelyben bejelenti, hogy apja életében nem uralkodik. (I. József 1704. február 11-i levele, a többi résznél is szerepelnek idézetek, így az 1703. január 7-i manifestumból vagy 1706-ból a konföderáció válaszából).

Rákóczi Ferenc letartóztatásakor Bécs megsértette a pozsonyi országgyűlés törvénycikkeit, mert ellene az országon kívül, osztrák bíró előtt indították el a pert. Mikor elmenekült, a többi letartóztatott szabadon bocsátották, hogy az országban „nyugalom” legyen. Itt bemutatja a fejedelmet, akit a hosszú háborúban „bátorsága, ügyessége és a természettől nyert más kitűnő tulajdonságok segítettek” (soutenu seulement de sa valeur, de son intrépidité, de son adresse et des autres qualités excellentes, dont la nature l’a orné). A legutóbbi csataként 1710. január 22-én a vadkertit említi, amelyet szerinte a kurucok „nagy dicsőséggel” nyertek meg.

Ezután a békétárgyalásokról szól s elsősorban Széchényi Pál kalocsai érsek kezdeményezéseiről, amelyekkel kapcsolatban az általa aláírt leveleket is idézi. (Így Calvinioni 1703. december 10-i vagy a császár 1704. január 4-i leveleit és más leveleket.) 1699-ben az érseket, mert szembeszállt az udvar véleményével, meg akarták mérgezni, csak az ellenmérég tudott rajta segíteni. A főpap Rákóczinak azt ígérte, hogy a kormányzást a magyarok kezébe adják, s a császár kész külföldi garanciát is elfogadni. Az országon belül egyes protestánsok (s itt Okolicsányiról van szó, akinek elhallgatja a nevét) azt hirdették, hogy I. Lipót mindent meg fog adni, nem úgy, mint a francia király, aki elűzi hitsorsosait. Az udvar viszont Heister generálist küldte az országba, aki iszonyú pusztítást végzett. Bécs álláspontja a magyarok kérdésében állandóan változott. Végül is a gyöngyösi tárgyalások után az udvar a külföldi közvetítést elfogadta, és tárgyalások kezdődtek előbb Selmecen, majd Egerben. Itt a császár azt ígérte, hogy Magyarországot úgy fogja kezelni, mint a többi „örökös tartományt”. A császári megbízott ezt nem merte előterjesztetni, mert az ország státusa nem egyezett Ausztria, Stájerország vagy Morvaország helye-

tével. I. Lipót halála után Szécsényben az országgyűlés Rákóczi a szövetségessé rendek vezetője fejedelmének választotta. Szenátust hoztak létre, s az összegyűlt rendek aláírták a javasolt határozatokat. Az udvar ügynökei a protestánsok és a katolikusok közötti ellentétet szították, de sikertelenül.

Ezek után ismerteti az angol és a holland közvetítővel folytatott tárgyalásokat s különösen a Nagyszombatban lezajlottakat. A Ráday szerkesztette *Animadversiones apologicae* alapján felsorolja a magyarok békepontjait, melyekben szerepelt az Aranybulla záradéka is, de azzal a megjegyzéssel, hogy a „trónöröklésről tárgyalásokat folytatassanak”. Erre az volt a bécsi válasz, hogy az Pozsonyban 1681-ben „az összegyűlt hűséges rendek szabad hozzájárulásával történt”. Erdély ügyében a magyarok azt kívánták, hogy „az 1686-ban a császár, a fejedelem és a fejedelemség rendjei között létrejött szerződés érvényesíthetőség”. Ezt nem fogadták el. Az udvar bizonyos ígérekkel (például a Portával való tárgyalás) vagy „csűréssel-csavarással” (pl. az idegen csapatok tartózkodása) éltek, és sok mindenről az országgyűlésen akartak határozni.

Itt Brenner emlékeztet egy kis könyvre, amelyet a szécsényi országgyűlés után fogalmazott *Hamus aureus libertatis Hungariae ab aula Viennense* címen, s amely az 1703 és 1705 közötti tárgyalási iratokat közölte. Ezt egy „gonosz ember” közbejött (le méchant homme survint et sema la zizanie) miatt megsemmisítették. Pedig éppen arra hívta fel a figyelmet, hogy a „magyarokra a legrosszabb következményekkel járna, ha hagynák magukat félrevezetni”.⁹

A magyarok végül is rájöttek arra, hogy Bécs a háborút akarja folytatni, s ezért összehívták Ónodra az országgyűlést, amely kimondta, hogy az Ausztriai Ház a „haza ellensége” és elvetette annak minden igényét, a királyi széket pedig betöltetlennek nyilvánította.¹⁰ (Idézi a gyűlés határozatát.) „Nincs olyan magyar, aki ezt a végzést – ha csak érdektől hajtva nem lesznek a bécsi udvar hívei – ne fogadná el, mint ahogy az Szécsény után is történt, ahol csak egy főpap nem írta alá a

⁹ – ils regretterent le temps qu'ils avoient perdu par leur crédulité et prirent la resolution de ne plus se laisser leurrer à ses promesses.

¹⁰ – les Etats – anéantissoient d'un commun consentement toutes les prétentions de la Maison d'Autriche et publioient l'interregne (az ónodi határozatból idézi).

határozatot.” Ónodon új törvényt hoztak, melyet az egyenrangú közép- és főnemesség fogadott el s jogot kaptak némelyek a tiltakozásra is. Emellett a magyarok „felújították a régi rendelkezéseket, melyekről külső hatalmak vagy olyanoknak a véleménye, akik ennek alapján érvelnek, nem ítélezhet fölöttük, hanem csak a belső hatalom, a méltányosság és a törvény hatalma”.¹¹ A Bécs által most meghirdetett pozsonyi gyűlés az udvar akaratát teljesíti, az ónodi „felszabadultan és teljes szabadsággal cselekedett”. Ónodon néhány ember megbüntetésére nem az interregnummal magyarázható, hanem a rézpénzzel, amelynek felértékelése és „néhány személy haszna” miatt tiltakoztak.

A szerző végül az olvasókhoz szól és elítéli azokat, akik Machiavelli eszméit hirdetik és csak az érdeket nézik; azokat is, akik a szenvedélyek után mennek; s legfőképpen „a tájékozatlan és inkább megvetésre, mint haragra méltó csöcselék”, akik a magyarok ellen lépnek fel.

Az irathoz egy rövid, Erdélyre vonatkozó mellékletet csatolt. „Erdély valaha a dákok’ országának része volt” (partie de pays des Daces). „Miután Szent István Magyarország részéről igazságos háborúban, a fegyverek jogán, megszerezte, az Ausztriai Ház uralkodásáig a magyar korona egyik legszebb ékessége volt, amelyhez egy vajda uralma alá tartozott.”¹²

Történetéből főleg II. Rákóczi György szerencsétlen sorsát emeli ki (a *Historia della Ribellione d’Ungheria* és Posterla Lipót császár életének rövid története alapján). Apafit megválasztásakor a Béccsel szembeni ellenállás megszervezőjének tartja, aki az erdélyiek segítségével „megszilárdította trónját”. „Az erdélyiek karba tett kézzel nézték az eseményeket (1683-tól kezdve – K. B.), csak azzal a boldogsággal törődve, amelyet, hála szabadságuknak és gazdaságuknak, zavartalanul élvezhettek a Porta hatalma alatt.”¹³ 1686-ban azonban

¹¹ – par l’autorité intérieure qu’est celle de la raison et de la loy.

¹² St. Etienne l’ayant acquis par le droit des armes et une guerre très juste à la Hongrie, elle esté jusques au Regne de la Maison d’Autriche un de plus beaux fleures de cette Couronne, à laquelle elle étoit soumise sous le gouvernement d’un voivode.

¹³ Les Transylvains regardoient cette scène les bras croisés, uniquement sensibles au bonheur qu’ils avoient de jouir de leur liberté et de leurs richesses sous la protection de la Porte.

a császári csapatok Erdély határára érkeztek és Lotharingiai Károly június 18-án szerződést kötött a fejedelemmel. Ezután Erdély is Magyarország sorsára jutott, miután II. Apafi Mihály a trónról méltatlanul lemondott. Rabutin a főemberek egy részét bezárta, de a többség Rákóczi mellé állt és 1704-ben fejedelemmé választották. A bécsi udvar elvetette Nagyszombatban az erdélyi rendek követeléseit, ezekre válaszolt az *Animadversiones apologicae*, amelynek véleményét idézi. Megjegyzi, hogy sok irat bennégett a levéltárakban, így Veszprémben, ahol Heister katonái garázdálkodtak (itt idézi Széchényi érsek levelét). A fejedelem, akit 1707-ben be is iktattak a fejedelemségbe, megjelentette az 1686-os szerződést, hogy „mindenki megismerhesse”.

Ezek után a fejedelemhez fordul: „Bátran mondhatjuk, hogy az annyi jeles tulajdonságokkal ékesített fejedelem eleven képmása a híres Corvinnak. Mindkettőjüket törvénytelenül Bécsbe hurcolták és erőszakos halálra szánták. De Ferenc Corvinnál sokkal csodálatosabb módon, szinte minden emberi segítség nélkül kiszabadult a végtelen sok vesztére esküdt ellenség kezéből és a börtönből a trónra került, amelyet nem mint király, hanem mint a haza atyja foglalt el” (az utalás Rákóczi kedvenc, Erdélyben elhangzott kifejezése).¹⁴

Az olvasókhöz pedig így szól: „Azt hiszem, nem mondtam semmi olyat, sem itt, sem másutt, amivel bárkit megbánthatnék. Ha valakit mégis megsértettem volna, tulajdonítsa azt az igazságom erejének, ami nem fér össze a félrevezetéssel. A csalárdságnak, bármilyen mesterkedésekhez folyamodjék is, csak a hamis buzgalom által elvakított népeken van hatalma, mivel az igaz szó mindig meghallgatásra talál a becsületes embereknél és a derék lelkeknél. Akik az igazság fényét követik, még azt is megbánhatják egy nap, ahogy Ausztria meg szokta cserélni a szavak értelmét, a lázadó név dicsőségre változik, a ke-

¹⁴ L'on peut dire que ce Prince, orné de tant de belles qualités, est la vive image du fameux Corvin. Ils ont été l'un et l'autre menés contre les loix à Vienne et destinés à une morte violente. Mais François s'en est affranchi avec plus de prodige que Corvin, s'étant tiré sans presque aucun secours humain du milieu d'une infinité de furies qui avoient conspiré sa perte et a passé de la prison au Thrône, qu'il remplit point en qualité de Roy, mais de Pere de la Patrie.

gyelem és a kegyesség említése pedig irtózást és borzalmat fog kiváltani.”¹⁵

A *Levél* lehetett volna rövidebb is (főleg Erdély külön említése elhagyásával), de az eredeti törvények és határozatok idézésével és a külföldi, részben, Grotius, részben a történeti munkák idézésével megfelelt a kor követelményeinek. Inkább publicisztikai írás, mint manifestum volt, ezért is volt szükség a régi és új állásfoglalások hiteles idézésére.

Mi az újdonság ebben a röpiratban?

Az újat elsősorban Grotius jelenti, s az a jogrendszer, amely általános és nemcsak magyar alapot nyújt a felkeléshez. Posterla, Rocolles és főleg Leclerc Thököly-könyvének említése a korabeli külföldi történetírók véleményét idézi, amelyek előadják az abszolút monarchia fellépését a magyar alkotmánnyal és kiváltságaival szemben. Ezzel a XVII. század végi és XVIII. század eleji magyar felkelések nemzetközi hátteret kapnak, s nem pusztán magyar szerzők indoklják a tiltakozást és az ellenállást.

A rendiség ilyen indoklással sajátos jelleget kap: nemcsak a nemesek, hanem az ország egyéb lakosai – magyarok és más nemzeti-ségűek – jogainak biztosítását kívánja szolgálni a paternális királyság szellemében, az ezzel kapcsolatos Werbőczy-szövegeket idézve. (Ezek egyébként majd az *Histoire*-ban is megjelennek.) A „megosztott kormányzásra” való hivatkozás – és ennek jogi érvei – nemcsak a feudalizmus restaurációját, hanem annak továbbfejlődését is kívánják szolgálni – a kor mértékén mérve.

Brenner mondja el a szabadságharc kezdetének történetét Széchényi Pál levelezésére hivatkozva, s erre épített a *Levél*-ben idézett *Hamus* is, amely figyelmeztet az állásfoglalás szükségére. A *Levél* tehát Brenner munkája, a béketárgyalások végső fázisáról és Erdély

¹⁵ Je crois n'avoir rien dit ici ni ailleurs, qui puisse offenser personne. Si quel-qu'un est choqué qu'il s'en prenne à la force de la vérité, qui ne peut pas compatir avec l'impotence. Quelques artifices que celle-ci puisse mettre en usage, comme elle n'exerce son Empire que sur le peuple aveuglé d'un faux zèle, la vérité trouve toujours du credit aupres des honnêtes gens et des esprits bien faits, qui suivant les lumieres, verront que par l'habitude que l'Autriche s'est faite de changer les noms des choses, il pourra arriver un jour que celui de Rebel sera glorieux et qu'on n'entendra parler de clemence et de pieté qu'avec horreur et frayeur.

dolgáról Ráday nyomán emlékezik meg. Az a tény, hogy Ráday ismerte a *Levél* latin változatát, azt bizonyítja, hogy maga is látta a kéziratot és elmondhatta róla véleményét. Így tehát nem fogadható el Benda Kálmánnak az az álláspontja, hogy a *Levél* első változatát 1709-ben Ráday fogalmazta s ezt Brenner 1709 végén és 1710 elején átdolgozta.¹⁶

A *Levél* a korabeli, nemzetközi kérdések iránt érdeklődő közvéleménynek szólt, a Hágában már elkezdett béketárgyalások idején és azok folytatására számítva, sikerét azonban gátolta, hogy már a halódó szabadságharc idején jelent meg. Bár Brenner – mint a fejedelmek és a főtábornokok írt leveleiből tudjuk – széleskörűen terjesztette, s ezzel bizonyos rokonszenvet s a császári diplomácia nyugtalanságát is kiváltotta.

¹⁶ Benda i. m. 264.

Párizsban egyedül

A fejedelem 1711. június 10-én írja meg, hogy találkozni akar Brennerrel, amiből arra lehet következtetni, hogy erre június végén került sor. Lehet, hogy ott volt a pruti béke megkötése után a cárral folytatott augusztus 5-i tárgyalásokon, sőt az is, hogy talán részt vett I. Péter Toronyába vezető útján.

Rákóczi október 31-én Danckában írja meg a francia udvarhoz szóló instrukcióját, tehát még a cár Karlsbadból való visszaérkezése előtt. A tizenkét pontban felsorolja, hogy XIV. Lajos ígéretet tett, Erdély kérdését belefoglalják az általános békébe, ez Franciaországnak is kedvező a nemzetközi erőviszonyok szempontjából; hogy jó lenne, ha Magyarország elszakadna az Ausztriai Háztól, de ha ez nem történik meg, a kérése, hogy az új király hívja össze az országgyűlést és azon tegyen esküt a törvények megtartására. Az angolok is hajlandók e követeléseket támogatni. A béketárgyalásokon részt vevő követek számára pénzbeli juttatást javasol, melynek összegét siker esetén visszafizeti. Ha az Ausztriai Ház attól félne, hogy a török Erdélyre tartana igényt, kész Béccsel szerződést kötni és azt a cárral is garantáltatni. Ha Erdély az Ausztriai Házé lesz, attól lehet tartani, hogy az „elégedetlenek” a törökhöz fordulnak, míg ha a fejedelemség független marad, békében fognak élni. A fejedelemség legyen örökletes, mert így el lehet hárítani a pártoskodást és a külföldi hatalmak beavatkozását. Ha erre szükség van, Erdély lehet az Ausztriai Ház hűbérbirtoka is s úgy függne tőle, mint a német választófejedelmek a császártól. Kéri, hogy adják vissza birtokait, Nagybányát, Felsőbányát, a Zrínyi- és Frangepán-javakat. Végül kártalanítást követel és részvételt a magyar diétán. Ehhez az instrukcióhoz XVI. Lajoshoz és Torcyhoz megbízólevelet csatol.¹

¹ Caps. H. fasc. 244. és Hongrie, 16. köt., 88–89. Vö. Köpeczi B.: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Bp. 1966, és ennek francia változata, 1971.

Bercsényi még szeptember 7-én azt remélte, hogy Brenner már elment: „talán jó volna, ha késő nem volna” – sóhajtott. ² A követ csak október közepén érkezik Párizsba, ³ s innen ír 21-én a danckai francia követnek, Victor de Besenvalnak: „A változás a mi ügyünkben bekövetkezett, eljuttatott erre a menedékre, amelyet már régóta reméltem, ha a fejedelemnek adott szavam nem tartott volna vissza. A Saint-Magloire szemináriumban vagyok, abban reménykedve, hogy itt, ezen a nyugalmas helyen maradok, ha Őfensége ezt megengedi, amint ebben reménykedem.” ⁴ A Saint-Magloire-t, melynek eredeti neve „chapelle Saint-Georges” volt, 1618-ban Henri de Gonda, Retz kardinális, Párizs érseke felajánlotta az oratoriánusoknak, akik itt szemináriumot rendeztek be. ⁵

A fejedelemnek november 20-án mondja el, hogy Torcy elé terjesztette javaslatait, október 20-i levelére és egy „pièce fort ample”-ra utalva. ⁶ December 1-jén megkéri, hogy döntsön sorsa felől: szeretné, ha egy teológiai katedrát kapna, ehhez azonban „tanulásra, felkészülésre és a visszavonulás szellemére van szükség”. Nem akar úgy járni, mint Itáliában, ahol pénz nélkül maradt. Kifogásolja azt is, hogy „Vetésitől függ, ki hirtelenkedni szokott, Confusio leszen” (ezt magyarul írja). Most is olyan iratot akar elküldeni Torcynak, amely nem egyezik a fejedelem felfogásával. Kéri, adjon levelet a királyhoz és a „delfinushoz”, hogy jelentkezhessék és az előbbitől kérjen „bénéfice”-t, egyházi javadalmat, hivatkozva németországi nemessé-

² AR. VII. 38.

³ J. Sgard Prévost abbé által a *Le Monde moral*-hoz írt megjegyzésében azt mondja, hogy „Nous ne savons rien de son arrivée en France, probablement 1711”. Adatunk bizonyítják, hogy erre sokkal korábban került sor. A szerző azt is feltételezi, hogy 1711-ben járt Nantes-ban és itt ismerkedett meg Pierre François de La Tourral, aki állítólag tájékoztatta XIV. Lajost Rákócziáról. A nantes-i tartózkodásra, mint utaltunk, 1697 után került sor. J. Sgard: Prévost romancier. Paris 1989, 500.

⁴ Le changement arrivé dans nos affaires m’a ramené à l’asyle que j’avois cherché il y a longtemps si la parole donné au Prince de Transilvanie ne m’avoit retenue dans ses affaires. Je me trouve au seminaire de S. Magloire bien resolu de continuer la vie tranquille si S.A.S. veut bien me promettre, comme j’ay lieu de le croire. Pologne, 172. köt. 1711. okt. 21.

⁵ J. Lebeuf: Histoire de la ville et de la diocèse de Paris. Paris 1883. I. 158.

⁶ Caps. H. fasc. 243.

gére.⁷ December 5-én Kökényesdiről már azt állítja, hogy vissza akar menni „colonel”-nek a bajor választóhoz, Párizsban rossz véleményekkel vannak róla, vitatják nemességét és kettős házasságát (double marriage). A „főminiszter”, Torcy „minden alkalmatossággal kitölti bosszúságát rajta, noha politikus ember”. Például azt mondja, hogy a fejedelem „közvetlenül írt a királynak kegyelmed híre nélkül” (magyarul írja).⁸

Ezzel megkezdődik egy olyan vita, amely Brenner győzelmével ér véget, de nem kevés ellenszenvet kelt udvari körökben. December 5-én azt jelenti a fejedelemnek, hogy Torcy közölte, nem járul hozzá az Utrechtbe küldendő költségekhez. Rákóczinak 50 000 forintot utaltak át, de ebből 13 000 német forintot visszatartanak, mert a fejedelem már erről diszponált. Kökényesdi 18 000 écut, azaz 40 000 frankot kér, mert annyiért zálogosította el az Aranygyapjas ékszereket.⁹ A fejedelem Héliassant bankárt kérte meg, hogy járjon el Kökényesdinél, ő viszont előbb az említett összeg kifizetését kéri.

Rákóczi december 26-án Brennert nevezi ki versailles-i követének megjegyezve, hogy biztosítja „soha nem hagyom el és mindig számíthat sorsom (fortune) előnyeivel”. Hozzáteszi: „Bizonyára egyetért azzal, hogy jelenleg hivatása nem indíthatja arra, hogy teológiával foglalkozzék, hanem politikával, a két tudomány közül az első inkább az Ön kedvére, a második az enyémre való, és ha másként nem, belátásból engedjen az én érdekemnek.” Ami a „bénéfice”-t illeti, ezt a jövőtől és szolgálataitól teszi függővé.

Az új instrukcióban előadja: „Abban az esetben, ha nem tudnának visszaállítani ezzel a szerződéssel a fejedelemségembe, elhatároztam, hogy inkább egyedül Őfelsége jótekonyságából élek, mintsem alávessem magamat az Ausztriai Háznak.” Brenner döntse el, hogy milyen módon, követi karakterrel vagy anélkül jelenjék meg, a lényeg az, hogy győzze meg XIV. Lajost ősei és saját maga „attache-ment”-járól és arról a „haszonról”, amelyet szerzett Franciaországnak. Figyelmeztet arra, hogyha I. József fiú nélkül halna el, Magyar-

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

ország jelentős szerepet játszhat az utódlás kérdésében. Legfőbb követelése az erdélyi fejedelemség, amelynek megadása az európai „équilibre”-et szolgálhatná. Kívánja azt is, hogy a császár biztosítsa a törvények értelmében Magyarország szabadságjogait. Megismétli, hogy az angolok és a hollandok is támogatnák e javaslatokat. Ehhez csatolja a Besenvalhoz írt november 24-i levelet, amelyben mindezekről részletesen szól.¹⁰

Kökényesdi nem sokkal ezután megkapja visszahívó levelét, de nem mer búcsúlátogatást tenni, mert attól fél, hogy a hitelezők felelősségre vonják. Rákóczi ekkor Brenner útján szólítja fel Torcyt, hogy tartóztassa le, a francia államtitkár azonban erre nem hajlandó a botrány elkerülése miatt. Végül is a volt követ jóval később megkapja a kért pénzt a fejedelemtől a városházi kötvények kamatai terhére. A bajor választó szolgálatába áll, de nem sokáig, mert Savoyai Jenőnél jelentkezik és iratait – meghamisítva – neki ajánlja fel.¹¹

Brenner megbízólevelét 1712. január 28-án nyújtja át Torcynak s március 8-án jelenik meg XIV. Lajos előtt, aki „envoyé extraordinaire de Transilvanie”-ként, tehát „karakterrel” fogadja. Március 9-én leírja Torcynál tett látogatását, aki támogatja a fejedelem Erdélyre vonatkozó kérését, szerződést viszont csak a békeszerződés után lehet kötni, a segélypénzeket pedig eljuttatja, ha a fejedelem Magyarország közelében marad, amíg a háború tart.

A király audiencián fogadja: az ablak előtt áll s az államtitkár az ajtó mellett. Brenner bemutatja megbízólevelét és előadja üdvözlését, melyben szól az erdélyi fejedelemségről, ahol a fejedelmet „jogos választással tisztelték meg” s ahova a „népek szeretete viszi, akik félnek az ausztriai kormányzástól”. Megemlíti a nyolcéves háborút s a fejedelemnek azt a készségét, hogy „kész ügyét továbbra is szolgálni”. XIV. Lajos így válaszol: „Fenséged iránta való hajlandóságát

¹⁰ ... de mon inclination a votre egard, par laquelle vous pouvez compter et que je ne vous abandonnay jamais et que vous serez toujours part aux avantages de ma fortune ... Vous conviendrez a present que votre vocation ne vous appelle pas a l'exercice de la théologie, mais de la politique, si la première de ces deux sciences est de votre gout, la seconde est plus mon fait, et il faudra que par complaisance au moins vostre gout cede a mes interets. Caps. H. fasc. 244.

¹¹ Vö. Köpeczi B.: A bujdosó Rákóczi. 126–127.

nagyra értékeli és önmaga is törekedni fog a barátság kölcsönös jelét adni; érzi Fenséged iránta mutatott részvételének megnyilvánuló jeleit (ez a királyi család gyászaira vonatkozik – K. B.); foglalkozik olyan intézkedésekkel, amelyek Fenséged számára szükségesek abban az országban, amelyben most él; támogatni fogja Fenséged óhaját és hozzá fog járulni visszaállításához. Végül Ófensége azzal fejezte be, hogy jóindulatú megnyilvánulásokat tett irányomban.” Brenner megjegyzi, hogy a királynak ezek a kijelentései megegyeznek a Torcyéval, aki a „tanácsban ugyanezeket a kifejezéseket és ugyanezeket a mondatrészeket” adta elő. Jelenti még, hogy ő maga most a szemináriumban lakik, ha innen kimegy, 2000 écre és még további 1000-re van szüksége az „équipage”-hoz.¹²

Rákóczi sűrűn kapja Brenner leveleit, de azok nem elégítik ki, „ergotages d’école”-nak tartja a magyarázatokat. Március 16-án közli a követtel, hogy ha a franciák nem akarják a szerződést, legalább írásos biztosításokat kér arról, hogy Franciaország nem hagyja magára.¹³ Erre válaszol Brenner április 6-án, közölve Torcy feleletét: az írásos biztosíték kérdésében beszél a királlyal. Kökényesdi ígérte, hogy a „collier”-t és a „patente”-ot átadja, de az ékszereket nem, amíg nem kap pénzt. A segélypénzek listáját elkészítették, tárgyalni fog a pénzügyi államtitkárral, Desmarests-val azok bonyolításáról. A francia békeközvetítők fellépésére nem kerülhetett sor. „A király Fenségedet úgy tekinti, mint szövetségesét”, s egyetért azzal, hogy a szövetségek csak ez esetben lépnek fel mellette; végül Feriollal, a volt konstantinápolyi francia követtel fog beszélni, hogy milyen segítséget nyújthatnak egyes kereskedők a béke közvetítésében.¹⁴

Április 14-én jelzi, hogy Torcy kitart a franciák svéd barátsága mellett s ilyen módon „alliance”-t nem javasol a cárral. Ami pedig az Utrechtben tárgyaló francia békeközvetítőket illeti, azok utasítást

¹² ...qu’elle étoit bien obligée a V.A.S. de son attachement et qu’elle ne manquera jamais de donner des marques réciproques d’amitiés, qu’elle étoit bien persuadée que V.A.S. prenoit part à son affection qu’elle a fait, et fait actuellement des dispositions en faveur de S.A.S. convenables à l’Etat ou elle sçait que V.A.S. se trouve; qu’elle secondera avec plaisir le desir de V.A.S. et contribuera à son retablissement. Sa Majesté conclut par de témoignages de bonté pour moy. Caps. H. fasc. 250.

¹³ Caps. H. fasc. 244.

¹⁴ Caps. H. fasc. 250.

kaptak Erdély és a magyarok érdekében, a fejedelem által javasolt pontok alapján. Egyébként Franciaország a vallásszabadságra vonatkozó javaslatokat nem fogja támogatni. Miután Rákóczi kérdezi, hogy Klementtel van-e kapcsolata, azt válaszolja, hogy nincs, a fejedelem leveléből értesült a *Déduction des droits de la principauté de Transylvanie* megjelentetéséről.¹⁵

Amikor az utrechti tárgyalások megszakadással fenyegetnek, Rákóczi újból javasolja a fegyveres harc megindítását, ehhez viszont tudnia kell, hogy várhat-e segítséget Franciaországtól. Maga Erdélyben kezdené meg a „diverziót”, a bajor és a kölni választó Horvátországban. Ő maga ismét felajánlja a bajor választónak a magyar koronát. A Portát rá kellene venni arra, hogy Ausztria ellen forduljon.¹⁶

Erre a válasz – bizonyos halogatás után – az, hogy – Torcy szerint – ezek a tervek nem vihetők keresztül. Brenner jelzi, hogy az államtitkár kijelentette: „Őfensége bizonyára meglepődik, ha megtudja, hogy Torcy újból azt mondta; egyszerűen a király szavában kell bízni jótékonyágának további biztosításában.” Kökenyesdi eddig a rendelet és a patente-ot átadta, de a „collier”-t még nem, bár Brenner pénzt ígért neki. Egyébként valamilyen iratot nyújtott be a bajor választónak, de nem tudja, miről.¹⁷

Brenner ebben az időben indítja el a francia naturalizáció ügyét, amelyről XIV. Lajos május 12-én állítja ki az okmányt, „Dominique Antoine, abbé Brenner; baron de Wanguin” nevére. A kérést az okmány így indokolja: „Ő maga mindig arra gondolt, milyen boldogságot jelenthet számára a mi uralmunk alatt élni és bennünket alázatosan arra kért, hogy adjuk meg neki a szükséges leveleket királyságunkban, amelyek lehetővé teszik, hogy éljen azokkal az eszközökkel, kiváltságokkal és előnyökkel, amelyekkel élnek kedvelt egyházi alattvalóink és különösen azok, akik ugyanahhoz a nemes-séghez és származáshoz tartoznak.” Ez a naturalizáció ad lehetőséget

¹⁵ Uo.

¹⁶ 1712. ápr. 9. Caps. H. fasc. 244.

¹⁷ V.A.S. sera sans doute surpris d'apprendre que Mr Torcy m'a dit de nouveaux qu'il faisoit simplement se fier à la parole du Roy par rapport à l'assurance de ses bienfaits. 1712. ápr. 28. Caps. H. fasc. 250.

az egyházi javadalom esetleges megszerzésére, s egyben évi 6000 frank életjáradékot biztosít számára.¹⁸

Danckában a fejedelem nem érzi magát biztonságban, egyrészt, mert nem tudja eltartani magát és Lengyelországba menekült híveit, másrészt, mert II. Ágost nem vállalja a szükséges védelmet, s attól tart, hogy a lengyel diéta – a cár „protekciójának” megszűnése után – kiutasítja. Ezt a véleményét előbb a danckai francia követnek, Besenvalnak mondja el, aki jelenti az udvarnak s Torcy azt válaszolja, hogy jobb volna a „főherceg”, tehát VI. Károly koronázását megvárni s a békekötés kimeneteléig Danckában maradni.¹⁹

A fejedelem Brennernek május 7-i levelében jelenti be, hogy Danckában nincs biztonságban és szeretne Franciaországba menni.²⁰ Közben Brenner május 22-én megírja, hogy kénytelen eljönni a szemináriumból, nehogy janzenizmussal vádolják. Ekkor indul egy újabb eljárás az oratoriánusok ellen, akik nem hajlandók elfogadni a janzenizmus elleni pápai nyilatkozatot, az Unigenitus bullát, a gallikán egyház szellemében. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg, hogy a „benefice”-t nem kapta meg, miután a fejedelem nem támogatta azt.²¹

Június 2-án előadja Torcynak a fejedelem kérését, aki azt válaszolja, hogy maradjon Lengyelországban a béketárgyalásokra való tekintettel. Közben Kökényesdi végigjárja „a világot comptes”-jaival – elszámolásaiival –, a bajor tisztviselők viszont kitérnek a Brenner által nekik feltett válaszok elől.²²

Június 9-én Brennert fogadja az államtitkár, a pénzek eljuttatásáról és az utrechti békeközvetítőkkel való kapcsolatokról beszél. Klementtől végre levele érkezett s szeretné, ha részletesebb tájékoz-

¹⁸ ... il a toujours regardé comme son bonheur de vivre dans notre domination, et nous a tres humblement fait suppléer de luy accorder nos lettres necessaires pour jouir dans notre royaume des mesmes privileges et avantages dont jouissent nos autres sujets ecclesiastiques bien heureux et principalement de ceux attachez a la noblesse et de sa naissance. L. az Archives Nationales idézett adatát.

¹⁹ Torcy Besenvalnak, 1712. máj. 24. Pologne, 135. köt. 196.

²⁰ Caps. H. fasc. 244.

²¹ Caps. H. fasc. 250.

²² Uo.

tatást kapna Erdélyről.²³ Közben az ifjú Bercsényi társaival együtt megérkezik s Brenner vele foglalkozik. Ő maga nem huszár, hanem mousquetaire akar lenni s ez külön gondot okoz a követnek.²⁴

Augusztus 18-án arról ír, hogy Torcyval ismét beszélt Franciaországba jöveteléről, miután az erdélyi fejedelemségbe nem valószínű, hogy visszaállíthatják. Az államtitkár szerint „Erdély ügye nagyon is nehéz”, a király legfeljebb a fejedelem személyi biztonságát tudja garantálni. Előtte, 16-án, Fontaineblau-ban a király is fogadja, s tőle „két jótéteményt kért”. „Az első az volt, hogy adjanak azonnal pénzt. Őfensége nyomorúsága (indigence) nem enged semmilyen haladékokot. A másik, hogy legyen menedéke és tartózkodása, arra várva, hogy tárgyalás útján vissza lehet állítani (a fejedelemségbe) vagy jön egy olyan alkalom, hogy szolgálhatja Franciaországot (a rejtjelek *Galliának* fordították). Őfensége azt válaszolta, hogy fog arra gondolni és megkeresi az eszközöket, hogy megadja az általam kért kedvezményeket.” Utána beszélt ismét Torcyval, aki megemlítette a jaraszlói birtokot, amely biztonságot nyújthat, mire Brenner azt válaszolta, hogy a fejedelem sokkal jelentősebb birtokokról mondott le és segélykérései nem szemrehányások.²⁵

Augusztus 24-én Brenner most már sürgeti a fejedelem jövetelét, s magyarul írja: „Szükség lévén, hogy most szóljon Vostre Serenitas az királlyal.”²⁶ Néhány nap múlva bejelentkezik a bajor választóhoz is, akivel Kökényesdiről nem beszélt, viszont előadja a fejedelem jövetelét. „Őfensége azt mondta, hogy mindig támogatta cselekedeteinket, hogy haragszik, mert magunkra hagytak és hogy erőteljesen támogatja a (erdélyi) visszaállítást.”²⁷ Ez természetesen pontosan el-

²³ Uo.

²⁴ 1712. júl. 7., 11., 12., 17., aug. 24., szept. 15. Caps. H. fasc. 250.

²⁵ L'une qu'on nous donne incessamment de l'argent, l'indigence de V.A.S. ne s'offrant point de dilation. L'autre, un asile et établissement en attendant qu'on puisse vous retablir par negociation ou que l'occasion se presente de servir la France. Sa Majesté me fait l'honneur de me repondre qu'elle y pensoit et qu'elle prendroit des mesures affin de faire les graces que je demande. Caps. H. fasc. 250.

²⁶ Uo.

²⁷ S.A.E. m'a témoigné d'avoir toujours admiré nos actions, d'être fâché qu'on aye laissé tomber nos affaires et d'en souhaiter ardemment le retablissement. 1712. szept. 8. Caps. H. fasc. 250.

lenkezője annak, amit később Kökényesdi jelentései alapján Miksa Emánuel hirdetett, aki szerint Rákóczi a németországi protestánsokhoz fordult segítségért.²⁸

Szeptember 10-én Rákóczi utasítja Brennert, hogy kérje hivatalosan Franciaországba utazását.²⁹ A követ 25-én jelentkezik Torcynál, akinek elmondja, hogy a fejedelem „szeretné megtudni a király szájából sorsának alakulását, akár azt, hogy Ófelsége elrendeli, szolgálja Franciaországot újabb vállalkozásokkal, akár azt, hogy visszaállítják a tárgyalások útján oly módon, hogy ez ne függjön a bécsi udvartól, amely mindig túlzottan ellenségesen fog viselkedni a fejedelem iránt s üldözni fogja személyét, amely most veszélyben forog, s vissza fogja utasítani azokat az előnyöket, amelyeknek maga lehet az ura”.³⁰

Közben Torcy Besenval útján próbálja Rákóczit lebeszélni az utazásról, többek közt azzal is, hogy nem fogadhatják szuverén fejedelemtént. Rákóczit azonban ez nem foglalkoztatja s még kevésbé azok a vádak, hogy ő maga – mint Torcy mondta – a Béccsel való megegyezést javasolta.³¹

Torcy azt sem engedi, hogy Brenner Párizsban megjelenesse a *Déduction des droits de la principauté de Transylvanie*-t, melyet megkapott Klementtől. A külügyi államtitkár december 26-án az elutasításról ezt írja d'Argensonnak: „Megkaptam a levelet, amelyet e hónap 24-én írt hozzám a mémoire-ről, amely az erdélyi fejedelemségről szól. Semmilyen módon sem szükséges, hogy a jelen körülmények között ez a munka megjelenjék, sőt egyenesen szükséges, hogy gondoskodjék arról, nehogy a kért engedélyezés megtiltása után Francia-

²⁸ Köpeczi B.: A bujdosó Rákóczi. 127.

²⁹ Caps. H. fasc. 250.

³⁰ Le Prince veut apprendre sa destinée par la bouche du Roi, soit que Sa Majesté lui ordonne de servir la France par de nouvelles entreprises en lui facilitant les moyens d'y réussir, ou que l'on puisse le rétablir par voies de négociations d'une manière qui ne dépend pas du bon plaisir de la Cour de Vienne, qui sera toujours trop animée contre ce Prince pour ne pas persecuter sa personne qu'est actuellement en danger, et pour ne lui pas refuser les avantages dont elle seroit la maitresse. Hongrie, 16. köt. 304. fol.

³¹ Torcy és Besenval 1712. szeptemberi levelezése, I. Köpeczi B.: A ujdosó Rákóczi, 132–133.

országban kiadják.” Ez az elutasítás jelzi, hogy Franciaország nem vállal kötelezettséget Erdély kérdésében, ami azonban nem akadályozza meg a nem hivatalos *Journal de Verdun*, hogy részletesen foglalkozzék a röpirattal.³²

Mielőtt a fejedelem megérkezne Párizsba, Brennernek van egy kínos ügye, Tuillier nevű lakája ellopott tőle 1712 nyarán 215 frankot, s feleségével együtt kötelezték magukat, hogy visszafizetik. Ez nem történt meg s Brenner kéri az államtitkárságtól, hogy hajtassák be az összeget. Az eredményt nem ismerjük, de feltételezzük, hogy ez megtörtént.

Ennek az időszaknak van egy, a „bénéfice” szempontjából jelentős eseménye. Brenner kiad egy munkát *Selectae Assertiones Theologicae* címen.³³ Kéziratát 1713. február 11-én Pastel hagyta jóvá, a „privilège” augusztus 27. és 30-án Fouquet-tól és Jossétól származik. Szerzőként „notre cher et bien aimé le sieur Dominique Brenner de Wanguen, Prevost de Sepuse, Envoyé extraordinaire de Transilvanie”-ként szerepel. A könyvet XIV. Lajosnak ajánlja *Praepositus Scephusii* címen.

A protestánsok és a zsidók „assertiói” szerepelnek benne s ezekhez írja meg a „probatúr”-t, tehát az ellenvéleményt. Idézi Luthert, Kálvint, Parkert, Whitakert s válaszaiban a vallástól a jó cselekedetig, 232 tételt sorol fel s ezek „heretikus hibáit” ostromozza. A második rész ún. sectiókat tartalmaz 21 pontban, amelyek most már összefoglalóan ismertetik véleményét az egyházzól, a pápáról, a tradíciókról, a szentségekről, a gyónásról, a „satisfactio”-ról, az „indulgentiáról”, a relikviákról és a képekről, a purgatóriumról, a szabad akaratról, a „justificatio”-ról, a jócselekedetokről és más vitás kérdésekről.

³² J'ay reçu la lettre que vous avez pris la peine de m'écrire le 24 de ce mois (!) sur le mémoire concernant la principauté de Transilvanie. Il ne me conviendrait en aucune manière de rendre cet ouvrage public dans la conjoncture presente et il est mesme tres necessaire que vous vouliez bien donner vos soins pour empêcher qu'apres que vous avez refusé la permission, qui vous a esté demandé, il ne soit pas imprimé en France. Hongrie, 16. köt. 353. fol.

³³ Brenner 1713. febr. 11-i levele Fournier-hez és Fournier d'Argensonhoz frott feljegyzése, Hongrie, 17. köt. 12. és 15. fol.

A harmadik rész az *Appendix quorundam dilematum A. R. patris Szentivarii, Societas Jesu, Doctor Theologiae*, amely Szentiványi Márton (1633–1705) az 1702-ben Nagyszombatban (és később németül vagy franciául is kiadott) 13 tételét tartalmazza s ezek a: *Quinquaginta rationes et motiva, cur in tanta varietate religionum et confessionum fidei in Christianitate moderno tempore vigentium sola religio romano-catholica sit eligenda et omniis aliis preferenda* című munkában jelentek meg. A „dilemmák” azt akarják bebizonyítani, hogy a protestáns vallások „újak”, tehát szemben állnak a régivel, s mint ilyenek, tulajdonképpen hamisítványok.

A kiadványra a sajtó is felhívta a figyelmet, a *Mémoires de Trévoux* 1714. májusi száma megjegyzi: „M. l'abbé Brenner a fait imprimer chez Fournier in 4° des assertiones Théologiques en Latin contre les erreurs des Protestants, prouvées par l'Ecriture Sainte.” Mindez azonban nem elég az egyházi javadalom megszerzéséhez, s ez a kérdés Brennert állandóan foglalkoztatja.

A sok huzavona után Rákóczi angol hajót bérel Danckában, és 1712. november 15-én a Saint-Georges-zsal elindul Franciaországba.

A fejedelem mellett

Mielőtt Rákóczi megérkezett volna, Brenner engedélyt kapott, hogy megjelentesse portréját „egy rövid szöveggel”, amely csak az adatokat közölte.¹ Bead egy „mémoire”-t is az államtitkárnak, amely arról szól, hogy Des Alleurs „Altesse Sérénissime” és a „Monseigneur” kifejezéseket alkalmazta s az angol és holland közvetítők, sőt még az „auszt-riaiak” is elismerték a fejedelem rangját.² Ez természetesen csak figyelmeztetés, hiszen a fejedelem elhatározta, hogy kitalált nevet, a „comte de Saarost” fogja használni.

Rákóczi – hosszú utazás után – január 16-án érkezett Dieppe-be, ahol Brenner is fogadja. Néhány napig, lábfejására hivatkozva, Luxembourg herceg vendége Rouenben. Január 28-án érkezik Párizsba, ahol a Luxembourg-palotában szállt meg (a Saint-Honoré és a Cambon utca sarkán álló épületről van szó).³

Breteuil ki nem adott *Mémoires*-jai szerint a király döntésétől függött, hogy miképpen fogadják, s ez úgy szólt, hogy „teljes inkognitóban” fog tartózkodni Franciaországban „Saaros grófja” néven. Breteuil azt mondja róla, első találkozásuk után, hogy „ez a fejedelem kellemes ember és ékesen szóló, úgy beszél franciául, mintha életét Franciaországban töltötte volna”.⁴

Február 4-én XIV. Lajos fogadja Brennert, „mint Ragotzi Ferenc erdélyi fejedelem követét” (írja a párizsi *Gazette*), hogy bemutatásáról szóljon.⁵ Magára az audienciára február 13-án kerül sor egy „titkos

¹ Torcy d'Argensonnak. 1713. jan. 5. Hongrie, 17. köt. 8. fol.

² Hongrie, 16. köt. 347. fol.

³ Köpeczi B.: A bujdosó Rákóczi. 175.

⁴ – le Prince a infiniment d'esprit et est eloquent, parle français, comme s'il avoit passé sa vie en France. Breteuil: Mémoires. Bibliothèque de l'Arsenal, 3864, 132.

⁵ Gazette, 1713. febr. 4.

lépcsőn”, Torcy és Brenner társaságában.⁶ A francia sajtó Párizsban és Amszterdamban arról szól, hogy a „király nagyon kedvezően fogadta őt”. A *Journal historique de Verdun* márciusi számában azt is megírja, hogy „ez a fejedelem jóvágású, nagyon szellemes, szelíd, barátságos a modora, egyszóval minden olyan tulajdonsággal rendelkezik, amit kívánni lehet az ő rangjában lévő embertől”.⁷

Az első feladat, hogy fenntartását biztosítsák. Brenner március 30-án érdeklődik az iránt, hogy milyen összegekre számíthat s vajon fenáll az a 20 000 frank, amire annak idején Danckában vállalkoztak.⁸ A király először 1713. június 27-től havi 6000, 1714. június 24-től pedig 10 000 frankot biztosít számára, amellet hogy az elmaradt segélypénzekre 600 000 frankot ad a párizsi városházára, s a bujdosó tábornokoknak 40 000 frankot engedélyez.⁹

A második feladat a béketárgyalásokba való bekapcsolódás. Brenner részt vesz a fejedelem tárgyalásaiban, így április 27-én egy memorandumot ír, amelyben elmondja Rákóczi családjának történetét, összefoglalja a függetlenségi harc eseményeit, s bukását a pénz és fegyverek hiányában, terveinek meg nem valósítását saját kudarcaiban és a horvátországi partraszállás elmaradásában jelöli meg. Úgy véli, hogy a magyarországi „diverzió” hasznos volt Franciaország számára, mert jelentős császári csapatokat kötött le. A királytól azt kéri, hogy nyújtson segítséget országának, feleségének és a bujdosóknak. Úgy gondolja, hogy a császárral folytatandó tárgyalásokon ragaszkodni kellene a wesztfáliai békéhez, tehát az önálló Erdély megszerzéséhez.¹⁰

Az utrechti béke megkötését az angolokkal Erdély említése nélkül. Szathmári Király Ádám említi, hogy augusztus 10-én Marlyban kilenckor megjelent „Prépost Brener Uram”, akivel feltételezzük, hogy a fejedelem az új helyzetről tárgyalt.

A franciák a császárral folytatott külön háborúban beveszik Freiburgot és Landaut s a fejedelem abban reménykedik, hogy II. Ágost

⁶ Breteuil: Mémoires. I. h.

⁷ Gazette, 1713. febr. 18., Gazette d'Amsterdam, 1713. febr. 17., Journal historique de Verdun, 1713. márc.

⁸ Hongrie, 17. köt. 40. fol.

⁹ Hongrie, 17. köt. 89. és 150. fol.

¹⁰ Hongrie, 17. köt. 59–62. fol.

segítségével újra lehetne kezdeni a fegyveres harcot Magyarországon.¹¹ Októberben az ő közreműködésével ad be Rákóczi egy emlékiratot Torcynak, amelyben javasolja a magyarországi háború újrakezdését, ha a lengyel király segítséget ad vagy legalábbis semleges lesz és megengedi, hogy idegen csapatokat toborozhasson. A háború megindításával meg lehetne gyorsítani magának a békének a megkötését Bécs megszorításával. Az eddigi szövetségesek közömbösek lennének a harc újrafelvételével szemben. „Franciaország dicsősége is érdekelt abban, hogy támogasson egy olyan nemzetet (tehát a magyart! – K. B.), amely jelentős szolgálatokat tett ebben a háborúban és amely a beléje vetett bizalom miatt szánalomra méltó rabszolgaságba került. Az igazság sugalmazza, hogy meg kell az ilyet segíteni és az államérdek megkívánja, hogy a lehető leggyorsabban el lehessen jutni az annyira óhajtott és szükséges békéhez.”¹²

A francia diplomácia igyekszik is rávenni a lengyel királyt, hogy segítse Rákóczi tervét.¹³ Szathmári Király Ádám szerint a fejedelem február 28-án többek között ezekről is tárgyal Brennerrel,¹⁴ aki a fejedelmi apródok tanítója lett.

Hosszas tárgyalások végén, majd csak a rastatti béketárgyalások után, augusztus 20-án II. Ágost aláír egy új szerződést Franciaországgal, de az csak általánosságokat tartalmaz és Erdélyről szót sem szól.¹⁵

Közben március 8-án, a fejedelem utasítására, Brenner kéri a megbízhatatlan Klement letartóztatását.¹⁶ D'Argenson jelenti Torcynak, hogy Klement eltűnt Hágából. Április 26-án viszont ő ír Brennernek, akiről kideríti, hogy „büszke és gőgös”, s nem ő a „vagabond”, hanem a versailles-i követ. Brenner múltjáról azt állítja, hogy a császár

¹¹ Rákóczi-tár. Szerk. Thaly K. I. Pest 1866, 277.

¹² La gloire même de la France est intéressée à soutenir une nation qui lui a rendu des services considérables pendant cette guerre et qui, par la confiance qu'elle a eue en elle, s'est réduite dans un esclavage digne de pitié. La justice inspire de la secourir et l'intérêt de l'Etat le demande pour parvenir presentement à la paix aussi souhaitable que nécessaire. Hongrie, 17. köt. 100. és köv. fol.

¹³ Köpeczi B.: A bujdosó Rákóczi, 182.

¹⁴ Szathmári Király Ádám, 303.

¹⁵ Köpeczi B.: A bujdosó Rákóczi, 186.

¹⁶ Hongrie, 17. köt. 132. és 135. fol.

quartier-maître-je volt, majd Verceil ezredében huszár, innen került el az Oratoire-ba. Hazatérte után a kalocsai érsek titkára lett, de elárulta őt, s elvitte papírjait. Ő maga viszont nem árulta el a fejedelmet, elébe ment Londonba, majd amikor meghallotta, hogy le akarják tartóztatni, visszatért Párizsba, ahol jelentkezett nála. Rákócziról azt állítja, hogy „uralkodni akart és belső ügyeinek szüksége” indította a fegyverfogásra. Végül elítéli az ellene folytatott eljárás igazságtalanságát.¹⁷ Mellesleg megköszöni Torcynak, hogy megmentette őt a letartóztatástól.¹⁸

Ekkor már csak a rastatti béketárgyalásokban lehetett reménykedni, ahol Villars marsall utasításokat kap az erdélyi fejedelemség ügyének felvetésére. Savoyai Jenő ezt elutasítja, miután a francia udvar a katalánoknak nem tesz engedményeket. Március 6-án aláírják a békét, amelyben egy szó sincs Magyarországról és különösen Erdélyről.¹⁹

A fejedelem a hír megérkezése után – feltehetőleg Brenner március 30-i és április 9-i tárgyalásai alapján²⁰ – kihallgatást kér a királytól. „Tudom, felség – mondja –, hogy mindent megtett értem, amit megtehetett, de az alkalom túlságosan szép volt és ellenségeim által túl hosszú idő óta keresett, mintsem hogy elszalasztották volna; éreztetik bosszújukat házam ellen, és kielégítik gyűlöletüket azok ellen, akik az én sorsomat követték.” Kéri, hogy segítse a bujdosókat, feleségét és Lengyelországban maradt társait: „Természetes irgalmán túl dicsőségének is tárgya az, hogy ne hagyja magukra az üldözötteket, mert hasznosak voltak az ön számára, és egész Európa is így fogja ezt tekinteni, és merem mondani, Felség, hogy az ő nyomorúságuk példája csak hátrányos lehet Felséged érdekeire nézve.”²¹ Ez a világosan

¹⁷ Hongrie, 17. köt. 140–145. fol.

¹⁸ Hongrie, 17. köt. 146–147. fol.

¹⁹ Köpeczi B.: A bujdosó Rákóczi. 186.

²⁰ Szathmári Király Ádám, 308, 309.

²¹ Je sais, Sire, que vous avez fait ce que vous avez pu pour moi, mais l'occasion étoit trop belle et trop longtemps recherchée de mes ennemis pour la laisser échapper, ça me fait ressentir leur vengeance contre ma maison et assouvir leur haine contre ceux qui ont suivi mon sort... Outre votre pitié naturelle, il s'agit de votre gloire de ne pas abandonner ceux qui sont persécutés, parce qu'ils ont été utiles, et toute l'Europe le considerera aussi, et j'ose dire, Sire, que l'exemple de leur misère seroit préjudicielle aux intérêts de Votre Majesté. Hongrie, 17. köt. 168. fol.

megfogalmazott mondat bizonyítja, hogy Rákóczi – az udvari szokások ellenére – sem rejtette véka alá véleményét.

A fejedelem pénzügyeivel és az Hôtel de Transylvanie-val Brenner foglalkozik. A quai Malaquais és a Petits Augustins utcában álló, XIII. Lajos stílusában épült házról van szó, amelyben lakásokat bérelt s itt szállt meg Brenner is. Egy 1713 elején kelt rendőrségi jelentés szerint két, Rákóczi hadseregében szolgált tiszt, D’Absac, aki közben Spanyolországban járt mint a fejedelem megbízottja, és Péan kártyajátékot rendezett be, s többek között a tiltott Landsknechtet is játszották. Sokan jártak oda, néha húsz hintó és sok hordozható szék állt a ház előtt. Pontchartrain kancellár betiltja a játékot.²²

Brenner feladata, hogy tiltakozzék ez ellen, s a kancellárnak április 27-én kelt leveléből kiderül, hogy a játékra a fejedelem engedélyével került sor, mert így tudja eltartani a szolgálatában álló francia tiszteket, ugyanakkor „semmiféle botrányt és rendetlenséget nem enged”. Ehhez hozzáteszi: „Mindaz, ami ezzel kapcsolatosan történik, az ő egyetértésével történik, az ő utasítására írtam meg a véleményt és ehhez csak a saját tisztelem és figyelmem kifejezését teszem.”²³ A kancellár erről jelentést tesz a királynak, aki „kellemetlenül érezte magát” s azt kívánta, hogy Torcy adja ki a megfelelő „rendeletet”. A „rendelet” azonban nem jelent meg, a fejedelem meggyőzte az államtitkárt és főleg a királyt a játék engedélyezéséről. Az Hôtel de Transylvanie híressé lett, a *Manon Lescaut* külön is említi, mint amely „R. herceg javát szolgálta, aki akkor Clagny-ban élt és tisztjeinek jó része a mi társaságunkhoz tartozott”.²⁴ Rákóczi csak három év múlva, 1716. március 27-én, Brennerrel jelenti be az Orléans-i hercegnek, hogy beszünteti a játékot, s kéri, hogy fizessék ki az elmaradt lakbért a királyi pénztár terhére. Ezt teszi „illendőségből és azért, mert ez a játék az említett házban (Brenner az Hôtel de Transylvanie-t írta) túlságosan terhes számára”. (Ebben a levélben jelzi, hogy a

²² Vö. E. Pillias: *Le jeu à l’Hôtel de Transylvanie. In Etudes sur François II. Rákóczi. Paris 1939. 92.*

²³ *Tout ce qui se fait à cet égard est de son contentement, c’est par son ordre que j’ay l’honneur de vous escrire ses sentiments et je n’y ajoute que des miens que ceux de veneration et de respect. Hongrie, 17. köt. 52. fol.*

²⁴ *Prévost: Manon Lescaut. Fr. Deloffre–R. Ricard (kiad.). Garnier, 63–64.*

fejedelem javasolja az „első alkalommal, amikor erre sor kerül” a „bénéfice” megadását az ő számára.)²⁵

Az Hôtel de Transylvanie viták témája lett Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi* című könyvének megjelenése után – tehát 1913 óta – a „játékbarny” nyomán. Az igazság az, hogy ebben az időben a kártyajáték elterjedt volt Párizsban, s Rákóczi a kialakult szokást követte, mégha inkognitója – a kancellár szerint – e tekintetben vitathatóvá is tette az eljárását. Különben olyan meggyőződéses keresztények, mint az ezt elítélő kamalduliak megjegyezték, hogy a játék feladásával a fejedelem jelentős összegeket, 25 000–30 000 livre-et veszített.²⁶

Rákóczi 1715 húsvétján veszi ki azt a kerti házat az Yerres melletti Grosbois-ban, amelybe XIV. Lajos halála után visszavonul.

A király halála után azt kéri, hogy Orléans-i herceg fogadja Brennert „követként”, erre azonban nem kerül sor, tehát „karakter nélkül” jelentkezik az udvarban.²⁷

Brenner az új külügyminiszternek, d’Huxelles-nek 1716. április 3-án levelet ír, amelyben ez áll: „Nagyon keserves helyzetben vagyok, menedék nélkül, megállapodás nélkül, mint egy madár az ágon, szolgálataimért mind ez ideig csak ígéreteket kaptam. Nincs hivatásom arra, hogy szerzetes legyek, nem élhetek úgy, mint követ és ugyanakkor nincs lehetőségem arra, hogy tisztességes visszavonulást keressek. A beneficium, amelyet annyiszor megígérték, nagy vagy kicsi, az egyetlen orvosság és olyan eszköz, amely kellemes lenne az udvarnak; naturalizálva vagyok, mindig abban reménykedtem, hogy Franciaországban találok meg menedékem.”²⁸ Ehhez a kéréshez

²⁵ – ce qu’il a résolu de faire, tant pour la convenance qu’a cause que le jeu ci-devant établi dans la dite maison lui devoient trop a charge. Hongrie, 17. köt. 192. fol.

²⁶ *Zolnai B.*: A janzenista Rákóczi. 11–12.

²⁷ Rákóczi d’Orléans herceghez. 1715. okt. 29. Hongrie, 17. köt. 189. fol.

²⁸ Je suis dans un état très violent, sans asyle, sans établissement, comme un oiseau sur la branche, mes services possibles ne m’ont valu jusqu’à present que des promesses, je n’ay point de vocation pour me faire moine, je n’ay pas de quoy vivre en ministre et il me manque en meme temps de moyens de faire une retraite honorable. Le benefice qui m’a été tant de fois promis, grand ou petit, seroit l’unique remede et le moyen de faire ce qui seroit agreable a la Cour, je suis naturalisé, j’ay toujours espéré de trouver mon asyle en France. Hongrie, 17. köt. 194. fol.

csatlakozik Rákóczi is, de ez sem hoz eredményt, mint ahogy Brennernek az Orléans-i herceghez írt december 3-i levele sem.²⁹

Szathmári Király Ádám július 14-én említi, hogy „Urunk ő felsége reggel 10 órakor Camaldulból érkezett bé Párisba Prépost Brenner uram látogatására”. Ugyanakkor „Prépost Brenner uram vitette ki magát Camaldulba az aernek frissessége kedvéért”.³⁰ Ezek az adatok utalnak Rákóczi és Brenner szoros együttműködésére a török háború ügyében.

A fejedelem felfigyel Törökország és Velence viszályára, főleg miután ehhez Ausztria is csatlakozik.³¹ Még 1716. október 16-án Brennerrel egy memorandumot írat, *Raisonnement sur l'interet present de la France et l'état present de l'Europe* címen, amelyben a császári hatalom megerősödésével szemben európai összefogást kíván, Törökország részvételével. Ha csak saját érdekeit nézné, megelégedhetne „solitude”-jével, de kötelezettségei, melyeket vállalt a benne bízókkal szemben, arra szólítják, hogy akár a török támogatást is elfogadja. Ehhez szükséges, hogy Franciaország is nyújtson támogatást és érje el a Portán követi útján a vele való szükséges szerződés megkötését. Ő maga is hajlandó követet küldeni Konstantinápolyba, akit a francia udvar és diplomáciája segíthetne az Ottomán Birodalommal kialakult baráti kapcsolatok alapján.³² A fejedelem október 8-án Toulouse gróffal kereste fel a régenst, mielőtt a memorandumot beadta volna.³³

Közben a bujdosók is kezdeményeztek s Pápai János a fejedelem nevében elkezdte a tárgyalásokat Konstantinápolyban. A Porta őt küldte Rákóczihoz 1717. március elején, miután a lengyelországi bujdosók megérkeztek az Ottomán Birodalomba. Azzal az ígérettel jött a nagyvezír nevében, hogy a fejedelem Bethlen Gábor státusát fogja élvezni, anyagi segítséget kap hadseregéhez, a városok és falvak lakosait nem viszik el, az adó kérdését Magyarország és Erdély visszaszerzése után döntik el, s akkor kerül sor a szultáni kapitulációk kihirdetésére.³⁴

²⁹ Hongrie, 17. köt. 215. fol.

³⁰ Szathmári Király Ádám, 379.

³¹ Vö. Köpeczi B.: A bujdosó Rákóczi. 242. és köv.

³² Hongrie, 17. köt. 149. és köv. fol.

³³ Szathmári Király Ádám, 330.

³⁴ Köpeczi B.: A bujdosó Rákóczi. 255–256.

Április 19-én Brenner jelzi, hogy a fejedelem megkapta az Orléans-i herceg meghívását, akihez betegsége miatt nem tud elmenni.³⁵ A találkozóra nagyhét szombatjára kerül sor, ahol Rákóczi előadja a régensnek a Pápai által hozott levelet és saját véleményét, amely szerint „esküvel fogadott kötelességem, hogy fejedelemségemet és a hozzám hű rendeket felszabadítsam az iga alól és biztonságukról még életem kockáztatásával is gondoskodjam”. A régens hivatkozik a „bizonytalan és kétséges ígéretekre”, de dicséri az elhatározást, s ígéri a Franciaország szempontjából is sikeres terv végrehajtását.³⁶

Mielőtt erre sor kerülne, a cár megérkezik Franciaországba. Brenner április 3-án egy memorandumot nyújt be, amely szól I. Péter és Rákóczi varsói szerződéséről, arról, hogy Franciaországnak is érdeke fellépni a császári hatalom megerősödése ellen, hogy őt meg lehetne nyerni csapatok küldésére Moldvába, Erdélybe vagy Magyarországra. Ha az udvar helyesli e tervet, akkor maga is követet küldene hozzá.³⁷ Rákóczi májusban találkozik a cárral, aki figyelmezteti a törökországi veszélyekre, de ígéri, hogyha arra kéri, kész részt venni a béke közvetítésében.³⁸

Brenner azt a feladatot kapja, hogy látogassa meg júliusban a pápai nunciust, Martino Cornelli Bentivogliót, akivel közli: „Őfensége szeretné biztosítani Őszentségét a nuncius útján, hogy a mozgalmak, amelyek Magyarországon bekövetkeznek azon magyarok részéről, akiket a császár kizárt az amnesztiából és a kegyelem minden reményéből, nem lesznek károsak a kereszténységre, sőt hasznosak lesznek Itália szabadsága szempontjából is, amelynek félnie kell a német szolgaságtól.” A nuncius visszautasítja a kérést, egyrészt mert túl általános, mert a kereszténység tiltja a törökkel való szövetséget s a pápa támogatja a török elleni háborút, Itália és Magyarország érdekei pedig

³⁵ Hongrie, 17. köt. 228. fol.

³⁶ Vallomások, 580.

³⁷ Hongrie, 17. köt. 227. fol.

³⁸ Köpeczi B.: A bujdosó Rákóczi. 258.

³⁹ – che il suo Principe desiderebbe di fare assicurare Nostra Santità per messo del Nunzio che i movimenti che si faranno in Ongheria da quegli Ongari che sono stati dall'Imperatore esclusi dall'armistizio e de ogni speranza di perdono, non sarebbero stati in conto alcune pregiudizievoli alla Cristianità e che anzi sarrebbero potuti divenire col tempo profittevoli alla libertà dell'Italia, che deve temere la servitù alemana. Vatikáni Levéltár. Nunciatúra, Francia, 231. köt. 304. és köv. fol.

nagyon is különböznek. Brenner ezt a választ elfogadja, mondván, hogy nem a saját véleményéről van szó.³⁹

Ehhez kapcsolódik a fejedelem levele XI. Kelemen pápához, amelyben biztosítja eddigi magatartása önzetlenségéről, de tudja azt is, hogy a török segítséget különbözőképpen fogják kommentálni. Ő úgy ítéli meg, hogy ezzel a kereszténységnek és hazájának szolgál. Ismerteti a szultán ajánlatát, aki segítségét ígéri Erdély visszaállítására, megakadályozná a fosztogatást és a rablást, és megígéri, hogy kiváltja a keresztény rabokat.⁴⁰

Fordul másokhoz is. A Sorbonne azt ajánlja, hogy „nem ura önmagának, népéhez tartozik”. Ezt állítják a kamalduliak is, akik úgy vélik, hogy „Isten visszakéri őt államaiba”.⁴¹ A fejedelem úgy véli, hogy a francia egyház képviselői egyetértének elhatározásával.

Augusztus 6-án Toulonba érkezik Mehmet Baksi kapudzszi pasa, aki Rákóczival akar találkozni. Ezt nem engedik meg, várakozásra készítetik. A fejedelem – miután elbúcsúzik az Orléans-i hercegtől – elindul Marseille felé. Innen küldi Giulio Alberoni bíborshoz Bont és d’Absacot, a spanyol király pedig ígéri, hogy elküldi hozzá Törökországba megbízottját, tehát keresztény uralkodó is részt vesz az akcióban.⁴² Még itt hallja a törökök nagy belgrádi vereségének hírért, ennek ellenére menni akar, hogy legalább a béke megkötésében segítsen.

Brenner 1721. április 23-án kiszolgáltatja a francia külügyi államtitkárnak (és nem Bécsnek, ahogy az Orléans-i herceg gondolja)⁴³ Rákóczi hozzá írt leveleit, s ezek között szerepel egy 1717. szeptember 13-i is, amely biztatja a követet, hogy segítse a „titkos kapcsolat” fenntartását az Orléans-i herceggel.

Ezek azonban későbbi megjegyzések, amelyeket így vezet be: „Mindig ellenálltam elutazásának és nem engedtem parancsainak, különösen azóta, miután kitudódott, hogy az, amit a titkos megegye-

³⁹ 1717 dátum nélkül, idézi Ballagi A.: Az igazi Rákóczi, 149. sk.

⁴¹ Zolnai B.: A janzenista Rákóczi. 13.

⁴² Köpeczi B.: A bujdosó Rákóczi. 268. és köv.

⁴³ – les demarches qu’a faites pour se rendre la Cour de Vienne favorable, en trahissant son maître. Déclaration de M. le duc d’Orléans, 1721 vagy 1722, Hongrie, 18. köt. 268. fol.

zésről írt Orléans herceg úrral, minden alap nélküli és amikor észrevettem, hogy nem volt meg teljes óhaja, hogy megkösse a békét a császárral, amit én igyekeztem javasolni.”⁴⁴

Egy másik, szeptember 13-i levélben Rákóczi elmondja, hogy értesült Belgrád bevételéről, de elindul, mert reméli, hogy a szultán nem köt békét meghallgatása nélkül. A fejedelem vallási „kötelezettségeiről” szólva, Brenner ezeket a kamalduli rendfőnöktől származtatja, aki 4000 frank járadékot kapott tőle. Kifogásolja a levéllel kapcsolatban, hogy Rákóczi „alattvalókról” beszél, ami nem felel meg a „magyarok és erdélyiek szellemének és törvényeinek”. Azt is állítja, hogy a fejedelem egy manifesztumot akart vele íratni, amelynek ő ellenállt. (Ha tudjuk, hogy Rákóczi Törökországból sem akart ilyet kiadni, akkor világos, hogy e kérdés legfeljebb beszélgetés tárgya lehetett.) Itt jegyzi meg Brenner, hogy ő kérte Rákóczit, jöjjön vissza Provence-ból.⁴⁵

A fejedelem a *L'Ange Gabriel* nevű francia hajóval szeptember 16-án indul el az ismeretlen török világba, nem hallgatva barátainak véleményére sem.

⁴⁴ Je m'étois fortement opposé à son départ, et n'ay point obéi à ses ordres, surtout depuis qu'il m'apprit que ce qu'il m'avoit dit de l'intelligence secrète avec Mgr. le Duc d'Orléans étoit sans fondement, et que je n'en appercevois aussi qu'il n'avoit pas tout le désir de faire la paix avec l'Empereur, que je tachois de luy inspirer. Hongrie, 17. köt. 299. és köv. fol. Kiadta E. Pillias: Instructions secrètes de Rákóczi à l'abbé Brenner, son ministre en France címmel, az Études-ben, 133.

⁴⁵ Uo. Pillias, 134.

Histoire des Révolutions de Hongrie

Brenner Domokos legjelesebb műve a magyar történetről szóló beszámolója, amely nemcsak eseményeket mond el, hanem képet ad a „törvényes alkotmány”-ról is.

A kiadás

1739-ben megjelent Hágában egy többkötetes munka a következő címmel: *Histoire des Révolutions de Hongrie où l'on donne une idée juste de son legitime Gouvernement. Avec les Memoires du Prince François Rakoczy sur la Guerre de Hongrie. Depuis 1703. jusqu'à sa fin. Et ceux du Comte Betlem Niklos sur les Affaires de Transylvanie.* A könyvnek két kiadását ismerjük, a kettő teljesen azonos, csak a formátum más. Az egyik két kötetben jelent meg, negyedréti formátumban, a másik hat kötetben, tizenkettő réti. A gyűjtemény négy részből áll: az első Magyarország történetét ismerteti 1699-ig, a második közli a Rákóczi-szabadságharc békétárgyalásaira vonatkozó dokumentumokat, a Veracius Constantius álnéven megjelent *Animadversiones apologicae* című iratot, s végül a szatmári béke szövegét latin és francia nyelven, a harmadik Rákóczi *Emlékiratait* (*Mémoires*) tartalmazza, a negyedik pedig a Bethlen Miklósnak tulajdonított, de Dominique Révérend-től származó „emlékiratokat”.

A kiadó Jean Neaulme (vagy Néaulme) ismert nyomdász és könyvkereskedő volt Hágában, aki lerakattal és képvisellel rendelkezett Berlinben és Párizsban is.¹ A korabeli katalógusok és folyóiratok az

¹ A. C. Krusemann: Aanteckenengen betreffende den Boekhandel von Noord-Nederland in te 17de en 18de eeuw. Amsterdam, 1893. 57–58., 539–540; E. F. Kossmann: De Boekhandel de' S-Gravenhage tot het eind van 18de eeuw, 'S-Gravenhage, 1937. 289; M. M. Kleerkooper és W. P. van Stockum jr.: De Boekhandel te Amsterdam, voornamelijk in 17de eeuw. I–I. 'S-Gravenhage 1914–16. 459–522; 1393–1403.

Histoire-t az ő kiadványának tekintik. A *Journal des Sçavans* 1739. februári számában ez olvasható: „Jean Néaulme rövidesen befejezi az *Histoire des Révolutions de Hongrie* nyomtatását, hat kötetben tizenkettő rétből és két kötetben negyed rétből.” 1740 januárjában ugyanezen folyóirat hágai hírei között jelzi, hogy megkezdték az *Histoire* terjesztését. A *Mémoires de Trévoux* 1739. júniusi számában a következő hirdetés található: „On trouve encore chez Hyppolite Louis Guérin: *Les Révolutions de Hongrie avec les Memoires du Prince Ragoski*, imprimé à la Haye chez Néaulme, en 6 vol. in 12. et en 2 vol. in 4.” Tehát A. L. Guérin párizsi nyomdász és könyvkereskedő volt a kiadvány franciaországi terjesztője, aki híressé tette nevét többek között a klasszikus auktorok kiadásával.² Hogy hány példányban jelent meg, nem tudjuk, de feltehető, hogy legalább kétezzerben, hiszen egyedül Adriaen Moetiens amszterdami könyvkereskedő egy közjegyzői protocollum szerint 1739. október 8-án Jean Néaulme-nak 200 darab hatkötetes és 500 darab kétkötetes kiadásért 2450 guldenrel tartozott.³

A tizenkettő rétből készült 6 kötetes kiadás címlapi díszait az 5. és 6. kötetben szereplő monogram alapján Jakob van der Schley amszterdami művésznak tulajdonítják, aki azokat 1736-ban készítette Néaulme megrendelésére.⁴ A negyedréti kétkötetes kiadás nyitó vignettája J. M. Papillon párizsi fametsző műve,⁵ aki holland kiadóknak is dolgozott. Az *Histoire* Magyarország-térképét G. De Lisle (vagy de l'Isle) készítette, aki „a király első geográfusának” nevezi magát ezen a térképen is.⁶ Egyébként először 1703-ban adta ki Magyarország térképét. A munkához mellékeltek Rákóczi portréját Jakob Folkema holland művész metszeteként.⁷ A metszettel kapcsolatban César de Saussure azt állítja, hogy „egyáltalán nem hasonlít a fejedelemhez”,

² Catalogue chronologique des libraires. Paris, Lottin 1789. 75. és Biographie universelle, XVIII. köt. 55.

³ Kleerkooper-Van Stockum: i. m. 454. Bóné Gyulának köszönöm, hogy erre a munkára felhívta a figyelmem.

⁴ Thieme-Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. Leipzig 1916. XXX. 108.

⁵ M. Audin: Essai sur les graveurs de livres. Paris 1925. 123.

⁶ I. Vivien de Saint Martin: Histoire de la géographie. Paris 1873. 423.

⁷ Thieme-Becker: i. m. XII. 152.

aki „sokkal magasabb, méltóságteljesebb, ugyanakkor lágyabb és kecsesebb volt, mint ahogy ez a portré ábrázolja”.⁸ Saussure csak öregkorában ismerte meg Rákóczit, ezért véleményét fenntartással kell fogadni. A metszetet a holland művész Mányoki Ádám egyik arcképe után készítette, ami azt is jelenti, hogy hiteles. Ezt mondja róla a kiadó is.⁹ Mindez azt bizonyítja, hogy az *Histoire* magyar, francia és holland művészek, nyomdászok és könyvkereskedők együttműködésével készült és terjedt. Hogy ezt a nagyon bonyolult kiadást elő lehessen készíteni, kellett egy olyan szervező, aki jól ismerte a könyvkiadás szakmai követelményeit.

A lexikonok szerint az *Histoire* sajtó alá rendezője Prosper Marchand volt, aki 1675 táján született egy pikárdiai faluban és 1756-ban halt meg Amszterdamban. Kitanulta a könyvkereskedői szakmát, és egy ideig mint ilyen működött Párizsban. Áttért a református vallásra, és 1711-ben Hollandiában telepedett meg. Már Párizsban híres volt arról, hogy az „irodalmi anekdotákat” szállította a hollandiai francia sajtónak. Amszterdamban széles körű ismereteit, szorgalmát és frugális életmódját a könyvkiadás szolgálatába állította. Sok munkát rendezett sajtó alá, így többek között Pierre Bayle híres *Dictionnaire*-jének új kiadását.¹⁰

Marchand kéziratait és könyveit a leydeni egyetemi könyvtárra hagyta, tudjuk, hogy könyvtárában megvolt az *Histoire* egyik negyedréti példánya, és hogy érdeklődött a magyar történelem iránt, de kutatásaim során eddig még nem bukkantam rá a *Histoire* nála található kéziratára és a kiadóval folytatott esetleges levelezésére. Az Aver-

⁸ Saussure Czézámak, II. Rákóczi Ferenc udvari nemesének törökországi levelei. (Közl.: *Thaly Kálmán.*) Bp. 1909. 311.

⁹ Vö. Kampis A.: Rákóczi arcképe. In Rákóczi-emlékkönyv. Bp. 1935. II. 86–87. 9. Rózsa György azt állítja, hogy a rézmetszet David Richter Bécsben működött festő olajfestménye után készült. II. Rákóczi Ferenc ikonográfiájához. In Irodalomtörténeti Közlemények. 1976/4. Galavich Géza kimutatja, hogy Mányoki mezzotintója volt Folkema mintája. A Rákóczi-szabadságharc és az egykori képzőművészet. In Rákóczi-tanulmányok. Bp. 1980. 507. Vera Forrer asszony megállapítása szerint (aki a Bibliothèque Nationale-ban kutatásaimban segítségemre volt és ezért itt is hálás köszönet mondok neki) a papír holland gyártmány, a betűtípus francia, de azt a holland nyomdászok is gyakran használták.

¹⁰ Biographie Universelle. 26. k. 472; Dictionnaire des Lettres Françaises. XVIII. siècle. Paris 1960. 162.

tissement de l'éditeur azt állítja, hogy a történeti összefoglalót magyar szerző írta, de nem Rákóczi. Az *Emlékiratokat* a fejedelemnek tulajdonítja, a Bethlen Miklós neve alatt először 1735-ben megjelent *Emlékiratokról* csak annyit mond, hogy elhagyta belőlük „a haszontalanságokat”, és történelmi értékeit őrizte meg. Mint tapasztalt kiadónak, gondot okozott a magyar nevek írása, felmerült benne az egységesítés szükségessége, de miután nem tudott megfelelő segítséget kapni, ragaszkodott a kézirathoz. Tárgymutatót is készített, amely megkönnyítheti az olvasók tájékozódását. Feltehető, hogy ő adta a munka főcímét, amelyet a történeti összefoglalóra is alkalmaz.¹¹ A *révolution* szó, amely ekkor még nem *forradalmat*, hanem *fordulatot, változást, zavart* jelentett (a régebbi *troubles* helyett), divatossá vált,¹² ebben az értelemben szívesen használták olyan esetekben, amikor nagy változásokat akartak ismertetni (pl. *Histoire des Révolutions de Suède*).

Hogyan jutott a kézirat Prosper Marchand kezébe? Erre vonatkozólag César de Saussure ad tájékoztatást. A kiadványról szóló *Levelében* azt mondja, hogy amikor 1734 végén Louis Molitard, Rákóczi udvari embere és neveltje Franciaországba ment, a fejedelem átadta neki „ajándékként” két munkáját, az *Histoire*-t és a *Mémoires*-t azzal a kötelezettséggel, hogy azokat életében nem lehet kiadni. Amikor Rákóczi meghalt, Molitard elvitte az iratokat a fejedelem fiához, József herceghez, hogy olvassa el azokat, aki azonban nem adta vissza, hanem egy abbénak ajándékozta. Az abbé, aki feltehetően Le Roux volt, miután kegyvesztetté lett, maga adta tovább az „éditeur”-nek. Az 1740. február 23-án kelt *Levél* azt is állítja, hogy Saussure magától Molitard-tól hallotta ezt a történetet.¹³

Vita lehet arról, hogy ezek az iratok, tehát az *Histoire* és a *Mémoires* (a Bethlennek tulajdonított emlékiratok nyilvánvalóan Prosper Marchand kezdeményezésére kerültek a kiadványba) mikor jutottak el Franciaországba. Feltehető, hogy Rákóczi már előbb gondolt ki-

¹¹ Saussure ezt a részt *Histoire de Hongrie depuis l'an 1000 jusqu'en 1699* címen ismeri. I. m. 298.

¹² Erre utal Desfontaines abbé az *Histoire*-ról szóló recenziójában, amelyre később visszatérünk.

¹³ Saussure: i. m. 77–78.

adásukra, először 1717-ben Franciaországban, másodszor akkor, amikor az 1730-as évek elejétől a francia külpolitika ismét érdeklődni kezdett Kelet-Közép-Európa iránt (a *Mémoires* egyik kéziratos példányán 1730 olvasható). Tekintettel arra, hogy magának a *Mémoires*-nak a szövegében többször találunk utalást a megjelentetésre, nem valószínű, hogy Rákóczi azt megtiltotta, más kérdés, hogy valóban csak halála után jelentették meg.¹⁴

Az Histoire szerzője

Vita van abban a kérdésben is, hogy ki a történeti összefoglaló szerzője és ki a szerkesztője a dokumentumoknak. Saussure azt állítja, hogy az *Histoire de Hongrie depuis l'an 1000 jusqu'en 1699* című összefoglalót maga Rákóczi írta, mégpedig latin nyelven, és egyik titkára fordította le franciára. A svájci „udvari ember” szerint ő maga nézett át néhány füzetet, de nem tudja, hogy a kiadó végzett-e változtatásokat és tett-e kiegészítéseket. A latin dokumentumokat szerinte ugyancsak a fejedelem egyik titkára fordította franciára.¹⁵

Ennek pont az ellenkezőjét mondja Szekfű Gyula, aki szerint az *Histoire des Révolutions de Hongrie* 6 kötetes kiadásának első négy kötete „semmi esetre sem Rákóczi munkája, olyan túlzásokra a fejedelem még elkeseredése embergyűlölő pillanataiban sem volt képes, amilyenek sorozatából ez a munka áll. Tehetséges újságírói munka, olyan emberé, a ki a hazai viszonyokat gyorsan elfelejtette és belelátta magát az újakba. Thaly Kálmán sokban innen kölcsönözte saját történetphilosophiáját. Kifejezései az akkori forradalom előtti francia politikai stylusával feltűnően megegyeznek; Rákóczi stylusa inkább a 17. századi theologico-politikai stylus. Citoyen ugyan előfordul benne városi polgár értelmében is, de inkább: citoyen très zélé pour la patrie. Valószínű különben, hogy a kiadó is sokat változtatott a styluson.”¹⁶ Mint látjuk, a történetíró főleg tartalmi érvekkel cáfolja,

¹⁴ Minderről II. Rákóczi Fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig című szövegkritikai kiadványban megjelent tanulmányomban. Bp. 1978.

¹⁵ Saussure: i. m. 289.

¹⁶ Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi. Bp. 1913. 373.

hogy Rákóczi lehetne az említett munka szerzője. Ezek a tartalmi érvek azonban nem állják meg a helyüket, hiszen egyrészt maga a fejedelem a *Mémoires*-ban, amelyeknek hitelességét nem lehet kétségbe vonni (bár Szekfű legalább részben ezt is megteszi), visszautal az összefoglalóra, tehát elismeri, hogy látta és jóváhagyta azt, másrészt mint *Politikai és erkölcsi végrendelete* bizonyítja, egyáltalában nem áll távol attól a politikai koncepciótól, amely az említett munkát jellemzi. Az érvelés egyezésére utalnak azok a politikai iratok is, amelyek a szabadságharc idején a fejedelem jóváhagyásával jelentek meg. Más kérdés, hogy bizonyos árnyalati eltérések vannak Rákóczi és a történeti összefoglaló szerzőjének felfogásában egyes történeti vagy jogi kérdésekben. A stílusbeli különbség valós, Rákóczi politikai iratainak stílusát a bujdosás idején írt munkáiban Bossuet *Politique*-ja határozta meg, a vallásos meditációkban pedig főleg a *Vulgata* latin-sága és a janzenista értelmezés az uralkodó.

Ami Thaly Kálmánt illeti, ő a Saussure *Törökországi levele*hez írt bevezetőjében valóban azt tételezi fel, hogy az egész kiadvány Rákóczi munkája (Bethlen apokrif emlékiratainak kivételével). Ezt írja: „A magyar történeti irodalomban eddig az a hiedelem volt elterjedve, hogy a Hágában 1739-ben megjelent és Rákóczi Emlékiratait is magában foglaló *Histoire des Révolutions de Hongrie* köteteit a fejedelem megbízásából a tudós historikus szepesi prépost, Brenner Antal Domokos (Párizsban: Abbé Brenner) rendezte sajtó alá. Ebben mi mindig kételkedtünk, mert e művet a fejedelmi szerző egy eléggé világos vonatkozásából, *Rodostóban*, tehát később szerzettnek tartottuk. A boldogtalan Brenner pedig, mint tudjuk, 1721-ben már a Bastille-ba került és ott is halt meg. Most Saussure, ki a nevezetes mű sajtó alá előkészítésében maga is segédkezett a fejedelem első titkárának, Bechonnak, megerősíti véleményünket, midőn teljes hitelt érdemlően apróra elmondja a mű létrejötté történetét.”¹⁷

Az igazság az, hogy Saussure csak az *Emlékiratokat* javította, az *Histoire*-t csak olvasta. Tény, hogy mindkettő és a dokumentumok szerkesztett formában együtt voltak Rodostóban. Erre vall az, hogy a

¹⁷ Saussure: i. m. 77–78.

Mémoires-ban a fejedelem ez utóbbira is hivatkozik: „Az okmányok között megtalálhatók azok az előterjesztések, amelyeket az értekezleten a császár nevében tettek, és az én válaszaik is.”¹⁸ Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a fejedelem lenne az *Histoire* szerzője, illetve a dokumentumok szerkesztője.

Thaly nem említi azokat a francia kézikönyveket, amelyek a kiadványra utalnak, csak a magyar történeti irodalomra hivatkozik, pedig olyan jelentős kézikönyvek, mint Brunet vagy Barbier Brennert tartják szerzőnek.¹⁹ Az említettek adataikat a korabeli sajtóból veszik, így mindenekelőtt a Prévost abbé által szerkesztett *Le Pour et Contre* című folyóirat 1740. évi XIX. kötetéből, amelyben a következőket írja: „Qu'ils apprennent donc que l'Histoire des Révolutions de Hongrie est de l'Abbé Brenner, Ecclesiastique de Transylvanie, attaché à la fortune du Prince François Rakoczy, et qui l'avait accompagné dans sa retraite en France.”²⁰ Prévost mondja el azt is, hogy az apát a fejedelem ügyvivője volt, de szerencsétlen körülmények miatt elvesztette megbízója vagyonának jó részét. Ezért ura panaszt emelt ellene a régensnél, aki elrendelte letartóztatását. Szerinte a börtönben írta meg munkáját azoknak a dokumentumoknak az alapján, amelyeket a fejedelem nála hagyott. Úgy véli, hogy „attachement”-ja a fejedelem iránt ekkor sem szűnt meg, de a hosszú börtön „unalma” és „más félelmek” oda vezettek, hogy „torkát elvágja”. „J'ai connu quantité de personnes qui avoient vécu familièrement avec lui, et qui m'ont parlé fort avantageusement de son esprit et de son caractère. Il avoit demeuré longtems sur le Quay des Théatins, chez feu M. le Comte de Ponat.”²¹ A Manon Lescaut szerzője felteszi, hogy a kézirat Brenner halála után Rákóczihoz került Rodostóba, aki a munka erősen

¹⁸ Emlékiratok, id. kiadás, 333.

¹⁹ Vö. J. Ch. Brunet: *Manuel du libraire*. Bruxelles 1821. (3. kiadás) IV. 382; A. A. Barbier: *Dictionnaire des ouvrages anonymes*. Paris 1874. V. 761. hasáb.

²⁰ „Tudják meg, hogy az *Histoire des Révolutions de Hongrie* Brenner apától való, aki erdélyi egyházi ember volt, Rakoczy Ferenc fejedelem sorsához kötötte a sajtóját és elkísérte őt franciaországi menedékébe.” I. m. 194.

²¹ Sok olyan személyt ismertem, akik barátságos viszonyban álltak vele és akik kedvezően beszéltek szelleméről és jelleméről. Hosszú ideig a Théatins-rakparton lakott a néhai gróf Ponat-nál. I. m. 195.

„császárellenes” jellege miatt nem akarta megjelentetni, halála után azonban történeti érdekességére tekintettel kiadták. Prévost abbé tanúbizonysága a szerzőséget illetően elvitathatatlan. Állítását támasztják alá azok a tartalmi érvek is, amelyekről szólni fogunk, így mindenekelőtt a béketárgyalásokról szóló dokumentumok összeállítása és közlése, de a történelmi összefoglalónál felhasznált források is.

A dokumentumok azon részéről van szó, amelyek Széchenyi Pál kalocsai érsek és a kurucok közötti tárgyalásokról szólnak. A levelek többségét – mint a Széchenyi-levéltár tanúsítja²² – az érsek titkára, Brenner fogalmazta és másolta. Az itt található levelek megegyeznek az *Histoire*-ban közöltekkel, ami csak azzal magyarázható, hogy Brenner átállása után magával vitte azok másolatát. A dokumentumoknak ez a része nem kerülhetett a fejedelem levéltárából Brennerhez, hiszen vannak közöttük Széchenyinek küldött császári utasítások és jelentések a bécsi udvarhoz.

Ami a történeti irodalmat illeti, Brenner ismeri a Pannoniára vonatkozó antik forrásokat, a magyarok eredetét illetően Otrokócsi Fóris Ferenc *Origines Hungaricae* című könyvét idézi, a középkorra vonatkozólag mindenekelőtt Thuróczit és Bonfiniét. A magyarok „alkotmányát” István király *Intelmeinek* és Werbőczy *Tripartitumának* részletes elemzésével mutatja be. Használ olyan kiadványokat is, amelyek a szomszédos országok történetével foglalkoznak, így J. Pastorius, de Hartenberg és Parchitius *Florus polonicus*-át, Rocolet *Histoire de l'Empire*-jét. A 16. századnál fő forrása Brodarics és Istvánffy, de említi az *Histoire et description de la Hongrie*-t (Vanel 1686-ban megjelent munkáját) és Noël Moreau *Mélange historique* című gyűjteményét, sőt egy *Histoire diplomatique* című kiadványt is. Ami a 17. századot illeti, Posterla *Lipót-életrajzát*, D. Bernies *Mémoires historiques* című munkáját és Montecuccoli emlékiratait idézi. A Wesselényi-összeesküvést Angellini–Bontempi *Historia della ribellione d'Unggheria* című könyve alapján írja le, erre előző munkáiban is hivatkozik, így az *Egy lengyel királyi tanácsos levelében*.²³ Az ezt követő esemé-

²² OL. Széchenyi Lt. P. 623. VII. k. 2. csomó. Tabella scriptorum et epistolarum. Litterae in negotio hungarico expeditae et acceptae. 1–138. fol.

²³ A szerzőségről és a kiadásokról Benda Kálmán: Egy lengye! királyi tanácsos levele. In Mályusz-émlékkönyv. Bp. 1984.

nyekről Vanel *Histoire des troubles de Hongrie* és Jean Leclerc *Histoire du comte Emeric de Tekeli* alapján szól. A legkésőbbi forrásmunkája Dartenville *Histoire du prince Eugène* 1710-ben kiadott könyve volt, amelyet a dokumentumoknál idéz.

Ezek a források arra utalnak, hogy Brenner diplomáciai tárgyalásai során Lengyelországban, majd Rómában és végül Párizsban is gyűjtötte az anyagot. Ez utóbbi esetben fel kell tételeznünk, hogy az Oratoire párizsi könyvtárában dolgozott. Egyik 1712. november 9-én kelt levele szerint – mint láttuk – a „séminaire”-ben lakott egy ideig, ahonnan kénytelen volt elköltözni, mert az ottani oratoriánusokat janzenizmussal vádolták.²⁴ Ez azonban nem akadályozta abban, hogy a renddel és főleg tudós tagjaival továbbra is tartsa a kapcsolatot. Itt gyűjtötte 1714-ben megjelent latin nyelvű protestánsellenes munkájához, a *Selectae assertiones theologicae*-hoz is az anyagot.

Brenner a szabadságharcot közvetlenül megelőző eseményeket Rákóczi *Emlékiratai* alapján (a fejedelem gyermekkorára a *Confessióból* merít) írja meg és ezekre hivatkozik is. Így a fejedelemnek a császárhoz írott levelével kapcsolatban írja: „On peut lire dans les Mémoires du Prince, annectés à la fin de cet ouvrage.”²⁵ Később, amikor a felkelés okairól szól, ezt mondja: „Le Prince avoue ingénument dans ses Mémoires les motifs qui le faisoient agir et nous avons cru, ainsi que nous l’avons dit, qu’il valoit mieux ajouter cet Ouvrage à la fin de notre Histoire que de repeter les événemens qu’ils contiennent. Nous tâchons de remplir le vuide que son Auteur y a laissé, il concerne les negociations de la Paix, dont nous ferons un ample détail et dans les Livres suivans nous rapporterons les Pièces authentiques, qui y ont du rapport.”²⁶ Valóban, Brenner 1703-ban abbahagy-

²⁴ OL. Rákóczi-I. t. 1. Caps. H. fasc. 250.

²⁵ Histoire. II. k. 42., a következőkben a hatkötetes kiadást idézem. A magyar személyneveket magyarul írom.

²⁶ A Fejedelem nyíltan vallja emlékirataiban, hogy milyen indokok késztették a cselekvésre és azt hittük, hogy – amint ezt már elmondtuk –, hogy jobb ezt a munkát Történelmünk végéhez csatolni, mintsem megismételni azokat az eseményeket, amelyeket tartalmaz. Az úrt, amelyet a szerző hagyott, igyekeztünk kitölteni: ez a béketárgyalásokat érinti, amelyekről részletes tájékoztatást adunk, és a következő könyvekben bemutatjuk az eredeti darabokat, amelyek azokkal kapcsolatosak. Histoire, II. k. 51.

ja az eseménytörténetet, és közli latinul és franciául a már említett dokumentumokat, bizonyos összekötő szövegekkel.

Mindezt Rákóczival egyetértésben teszi, aki – mint láttuk – az *Emlékiratok*ban maga is hivatkozik az okmányokra. Ez az együttműködés meghatározza az *Histoire* keletkezésének időpontját is. Prévost abbé azt tételezte fel, hogy Brenner a Bastille-ban írta a munkát. Jean Sgard a kiadványról írt tanulmányában²⁷ azt állítja, hogy mind az *Emlékiratok*, mind az *Histoire* már 1711–1712-ben elkészültek, Rákóczi Franciaországba érkezésekor legalábbis már készen álltak. Hivatkozik az *Emlékiratok*nak a Francia külügyminisztérium Levéltárában található másolatára, amelyről azt állítja, hogy az 1711-es dátumot viseli. Tény, hogy a *Correspondance politique Hongrie et Transylvanie* 16. kötetében az 1711-es iratok között található, de a sorrendben hozzá csatlakozó feljegyzés, amely a kiadás lehetőségéről szól, az 1730-as dátumot viseli. Ezen az alapon tehát nem lehet elindulni.

Az *Emlékiratok*at a fejedelem – s ezt pontosan tudjuk – a *Confessio* első és második könyve megírása közti időben fogalmazta, tehát 1716. december vége és 1718 februárja között.²⁸ Miután 1717 szeptemberében indult el Törökországba, joggal tételezhetjük fel, hogy 1717 első felében (március végétől május elejéig) írta a Grosbois-i kamalduliaknál, ahol együtt dolgozott Brennerrel. Ez utóbbi már régen foglalkozott Magyarország történetével, de ebben a formában a fejedelem felszólítására írta meg munkáját és állította össze a dokumentumokat. Rákóczi törökországi utazását indokolni akarta a világ előtt és ezért gondolt ekkor az *Histoire*, a dokumentumok és az *Emlékiratok* együttes kiadására. A teljes kéziratot magával vitte Törökországba, így az *Histoire*-on, az *Emlékiratok* szövegén viszont szinte haláláig dolgozott – amint azt Saussure bizonyítja, de még inkább a kézirat egy általa javított példánya.

²⁷ J. Sgard: *L'histoire des Révolutions de Hongrie (1739) devant l'opinion française*. In *Revue des études sud-est européennes*, 1983. 2. sz.

²⁸ Vö. II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai 1978-as szövegkritikai kiadásához írt tanulmányomat. 430. A *Confessio* és az *Emlékiratok* egymáshoz való viszonyáról lásd Hopp Lajos: Rákóczi Ferenc Vallomások, *Emlékiratok* című munka jegyzeteiben szól (Bp. 1979, 916–921). Nem eldöntött, hogy Brenner mikor olvasta el a *Confessio* első könyvét, de az bizonyos, hogy Grosbois-ban tette, az *Histoire* erre utal. Az nem valószínű, hogy a fejedelem Törökországból küldte utána a kéziratot.

A tartalom

Az *Histoire* öt könyvből áll, a hatodik tartalmazza a dokumentumokat, mindegyik egy-egy nagyobb időszakot fog át. Brennernek nemcsak az az ambíciója, hogy a szabadságharc kitöréséig ismertesse a történelmi eseményeket, annál sokkal többre törekszik: „képet akar adni Magyarország törvényes kormányzatáról” (*donner une idée du gouvernement légitime de Hongrie*). Mindjárt az elején azt hangsúlyozza, hogy a magyar alkotmányt a fejedelem és alattvalói közötti „egység” (*union*) jellemzi, amelyhez szorosan kapcsolódik a szabadság szeretete. Ezt a magyarok őseitől, a szkítáktól származtatja, akiknek egyik ágát képezték a hunok, a magyarok közvetlen elődei. A magyarok, miután megtelepedtek Pannoniában, felvették a kereszténységet. Eleinte két osztályt alkottak, nemeseket és közembereket, ez utóbbiak azonban a nemesek rabszolgái lettek, mert egyesek szerint „nem jelentek meg a gyűléseken”. Elismeri, hogy ez a magyarázat meglehetősen homályos és bizonytalan, de maga sem ad mást helyette. A Szent István-i *Intelme*k és a *Tripartitum* alapján ismerteti a király és a nemesek közötti viszonyt, amelyre az a jellemző, hogy megosztják a hatalmat. A nemesség egységes osztályt képviselt, s ezzel kapcsolatban Brenner a köznemesi felfogást, az *una eadem que nobilitas* elvét hangsúlyozza. A nemesség választja a királyt, aki esküvel kötelezi magát a törvények megtartására. Külön kiemeli, hogy Istvánt is választották, tehát nem öröklés útján jutott a legfőbb hatalom birtokába. Kifogásolja viszont, hogy a pápától kérte a koronát, szerinte erre nem lett volna szükség és csak az adott kor „tudatlanságával” magyarázható, hogy erre sor kerülhetett.²⁹ Az apostoli királyság azt is jelentette, hogy az uralkodó kapta meg a kegyúri jogot, tehát a püspökök és vezető egyházi emberek kinevezésének lehetőségét. Brenner itt utal saját préposti kinevezésére és Rómában beadott mémoire-jára, amely Rákóczit jelölte meg e jog gyakorlójának (s ez ismét bizonyíték arra, hogy ő az *Histoire* szerzője).

²⁹ Quoique légitime que fût l’élection d’Etienne, faite par le consentement unanime des Nobles, ce Prince, suivant la coutume de ces siècles d’ignorance voulut faire confirmer son Diadème par le Siège de Rome. *Histoire*, I. 11. Erre forrásként Inchofert idézi.

Ezek után sorra veszi az Árpád-ház uralkodóit, és egyesekről véleményét is mond. Csodálkozik azon, hogy miért választották a rendek az idegen Pétert Magyarország királyává, mert láthatóan a hazai uralkodót részesíti előnyben. III. Bélánál a közigazgatás és az igazságszolgáltatás megszervezését emeli ki, az előtte uralkodóknál inkább a vallás iránti buzgóságukat. II. Andrást „célèbre”-nek tartja keresztes hadjárataért. Mégis elsősorban az Aranybullával foglalkozik, amelyről ezt írja: „Az a törvény, amelyet ez a fejedelem 1222-ben kiadott, őszinte megnyilvánulása alattvalói iránti szeretetének” s ugyanakkor „szabadságuk legerősebb vára”.³⁰ Latinul és franciául közöl részleteket a szövegből, amelyet a király és a nemesség között kötött „szerződésnek” fog fel.

A későbbi királyok közül jó véleménye van Károly Róberttről, de különösen Nagy Lajosról, akit „Magyarország hőségének” tart (*héros de la Hongrie*), s nemcsak haditettei, hanem az ország gazdasági és kulturális fejlesztése miatt is. (Ezt a dicséretet visszhangozza később Voltaire.)³¹ Természetesen az Anjou-király származása is szerepet játszik a kiemelésben. Nagy Lajossal kapcsolatban említi a szászok lázadását, akik szerint Nagy Károly elől menekültek Erdélybe. Mária királynőnél megjegyzi, hogy a magyarok az uralkodónőt is „rex”-nek nevezték és nem „reginának” (ez olyan információ, amely Montesquieu-nél és Voltaire-nél is olvasható Mária Teréziával összefüggésben).

Zsigmondnál nem pusztán a török elleni háborúról szól, de a husziták elleni fellépésről is, és kifogásolja, hogy Husz megégetésével „a méltányosság határait túllépte”.³² A török elleni háborúknál Hunyadi magasztalja, akit ugyancsak „héros hongrois”-nak nevez. Elítéli viszont a törökkel kötött béke megszegését, amit Julianus bíboros „szofizmáinak” tulajdonít. Részletesen foglalkozik Bonfini alapján a Hunyadiak származásával, felsorolva a különböző változatokat, de mindenekelőtt Mátyás királyt dicséri, akit „bátornak, a kormányzásban bölcsnek és a törvények szempontjából méltányosnak” tart.

³⁰ Le decret que ce Prince publia l'an 1222, est un moment authentique de son amour pour ses sujets, le plus ferme boulevard de leur Liberté. Histoire, I. 41.

³¹ Vö. Köpeczi B.: Magyarok és franciák. Bp. 1985.

³² Au dela des bornes de l'équité. Histoire, I. 74.

Meglepő azonban, hogy milyen kevésbé foglalkozik uralkodásával. Bírálja amiatt, hogy szerződést kötött Frigyessel, s ezzel a Habsburg-háznak a magyar trónra való jogát erősítette.

II. Ulászlónál elsősorban a parasztháborút említi, szól a parasztok „hallatlan kegyetlenkedéseiről”, de arról is, hogy Dózsát „a szkíták régi vadságát” (*ancienne férocité des Scythes*) idéző módon végezték ki. Ezek után a *Tripartitum* alapján ismerteti a jobbágyok ellen hozott intézkedéseket, akik szerint már előbb is „rabszolgasorba” (*esclave*) kerültek, de most igájuk még súlyosabb lett, mert elvesztették szabad költözködési jogukat és mert kizárólag uraik igazságszolgáltatása alá kerültek, akik gyakran peres feleik voltak. Megjegyzi, hogy az 1556:8. törvénycikk valamelyest enyhített sorsukon.

Az 1526 utáni korszakot azzal vezeti be, hogy szerintek egy olyan „révolution” következett, amely 200 évig tartott: „A királyok és alattvalóik majdnem mindig ellentétes érdekeket képviseltek, az első állandó erőfeszítéseket tettek, hogy megerősítsék hatalmukat az utóbbiak kiváltságai és szabadsága kárára, de végül ez a szembenállás mérhetetlen zavarokat, háborúkat és szerencsétlenségeket okozott Magyarországon.”³³

Mielőtt azonban az eseményeket elmondaná, ismertetni akarja latin és francia szövegek idézésével a magyar törvényeket. Szerintek a törvényeket úgy alkották, hogy a fejedelem összehívta a népet és javaslatot tett, a nép pedig kinyilvánította véleményét, és ha egyetértett, akkor a javaslatból törvény lett. Ennek a fordítottja is előfordult, tehát az, hogy a nép tett javaslatot és a fejedelem fogadta el azt, s így lett a törvény. Brenner szükségesnek tartja, hogy megmagyarázza, mit ért népen: „Il faut remarquer seulement que le peuple ne doit pas être pris pour la Populace, mais pour les Prélats, Barons et autres Nobles.”³⁴

A törvények eredete hármassal: részben rendeletek és közös konstitúciók (országgyűlési határozatok, *constitutions publiques*), részben fejedelmi kiváltságok összefoglalói és végül a bírák által hozott ítéletek

³³ Histoire, I. 111–112.

³⁴ Meg kell azonban jegyezni, hogy a népet nem lehet az aljanéppel azonosítani, hanem az a főpapokból, az ország báróiból és más nemesekből áll.

kivonatai. Részletesen felsorolja a fejedelem jogait és kötelességeit a *Corpus juris* megfelelő paragrafusaira utalva. Ugyanezt teszi az egyes tisztségek ismertetésénél, különösen a nádor esetében. A rendek jogainál külön is kiemeli hozzájárulásuk szükségességét az adók megajánlásához, a háborús terhek viseléséhez, az idegen csapatok befogadásához, általában az idegenek alkalmazásához. Külön foglalkozik négy olyan joggal, amely közvetlen kapcsolatban áll magával a szabadságharccal. Ezek a következők: egyetlen nemesember sem tartóztatható le szabályos bírósági eljárás nélkül; csak a törvényesen megkoronázott király hatalma alá tartozik; szabadon rendelkezik jószágaival és mentes minden adótól. Amennyiben a király megsérti a törvényeket és főleg ezeket a jogokat, a nemesség, II. András törvénye alapján, „állandó és visszavonhatatlan joggal rendelkezik arra, hogy szembeszálljon vele és hogy ellenálljon szándékainak anélkül, hogy a hűtlenség vagy az árulás büntetését vonná magára”. Hűtlenség és árulás csak akkor következik be, ha valaki a közszolgálat (*service publique*), a király és a korona „státusa” ellen lép fel. Idézi a királyok esküszövegét és ezen belül különösen az *Aranybullára* való utalást, amely azt bizonyítja, hogy I. Lipótig bezárólag érvényes volt az „ellenállási záradék”.³⁵

A törvényeknek tehát a királyság lakóinak „szabadságát” biztosították s ezek megtartása fényében kell megítélni az ausztriai házzal kialakult ellentéteket. „E Fölséges Ház hívei őket [a magyarokat] forrongó szelleműeknek, pártütőknek, újdonságokra és változásra mohóknak, természetükből kifolyólag lázadóknak és olyanoknak ítélték, akik képtelenek alávetni magukat akármely kormánynak. A magyarok önmaguk igazolására, hivatkozva törvényeikre és kiváltságaikra, őszintén bevallják, hogy nem tudják elviselni a rabszolgaságot, és hogy ők ezért alkották a szabadságukra nézve oly kedvező törvényeket. De azt is állítják, hogy miután meghozták ezeket a törvényeket, amelyeket hét-nyolc évszázadon keresztül az állandó gyakorlat alátámasztott és az összes őket kormányzó királyok esküje megerős-

³⁵ Cette même Noblesse a de soi le droit perpétuel et irrévocable de lui résister et de s'opposer à ses desseins sans courir aucune note d'infidélité et de félonie. Histoire, I. 125–126.

sített, nem felelősek azokért a felkelésekért, amelyeket a célból indítottak, hogy a dolgokat visszaállítsák eredeti állapotukba, és hogy emiatt ezeknek és saját esküjüknek a megszegői a hibásak az összes hazai és külföldi háborúkért, amelyek kétszáz év óta pusztították ezt a virágzó királyságot.”³⁶ Ő maga mint történész nem akar állást foglalni abban a vitában, amely az öröklés jogosságával kapcsolatos.³⁷ Megjegyzi, hogy a Habsburgok olyan szerződésekre hivatkoznak, amelyeket a magyar királyokkal kötöttek és amelyek alapján jogot formálnak a trónöröklésre. A magyarok viszont azt hangoztatják, hogy Magyarország választó királyság volt, és I. József is a Habsburg-királyokat is az országgyűlések választották, és esküt tettek az ismertetett törvényekre.

Szapolyai és I. Ferdinánd ellentéteit Istvánffy, az *Histoire et description de la Hongrie* és Noël Moreau *Mélange historique* című munkája alapján ismerteti. Külön is foglalkozik a török szövetség kérdésével és bebizonyítja, hogy nemcsak Szapolyai, hanem Ferdinánd is a Portához fordult, ha érdekei így kívánták. Idézi Szapolyainak VII. Kelemen pápához írott levelét, amely arról szól, hogy az osztrákok éppoly barbár módon pusztították az országot, mint a törökök. Ugyanebben a levélben Ferdinánd támadásával igyekszik igazolni, hogy a török segítségét kérte. Itt jegyzi meg Brenner: „A keresztény erkölcs, úgy hiszem, nem döntött abban a kérdésben, hogy az ilyenfajta eljárások jogosak és törvényesek, de már régóta minden pártnak a politikája használja ezeket.”³⁸ Az osztrákok a kereszténység nevé-

³⁶ Les Partisans de cette auguste Maison les ont toujours traité d'esprits remuans, factieux, avides de la nouveauté et du changement, naturellement portés à la révolte et incapables de se soumettre à aucun Gouvernement. Les Hongrois, pour leur justification, en appellent à leurs Loix et à leurs Privilèges, avouent sincèrement qu'ils ne peuvent souffrir l'esclavage, et que c'est par cette raison que leurs ancêtres ont fait des Loix si favorables à leur Liberté. Mais ils prétendent que ces Loix étant faites, étant autorisées par la pratique constante de sept à huit siècles, confirmées par les sermens de tous les Rois, qui les ont gouvernés, on ne peut les rendre responsables des soulevemens qu'ils ont suscités pour rétablir les choses dans leur état primitif et que les infracteurs de ces Loix et de leurs propres sermens sont seuls coupables de toutes les guerres domestiques et étrangères, qui ont désolé ce florissant Royaume depuis deux cens ans. Histoire, I. 128–129.

³⁷ Cela n'es pas de la juridiction de l'Historien. Histoire, I. 129.

³⁸ La morale chrétienne n'a, je crois, pas encore bien décidé si ces sortes de démarches sont justes et légitimes, mais il y a longtemps que la politique de tous les partis les met en usage. Histoire, I. 137.

ben tiltakoztak a török kapcsolat ellen, de amint azt Thököly is kimutatta 1686-ban kelt kiáltványában, maguk is tárgyaltak a Portával.

Brenner leveleket idéz, amelyeket Szapolyai 1531-ben írt római követének. (Feltételezhető, hogy ezeket a Vatikánban találta meg, amikor Rákóczi követeként ott járt.) Ezek arról tanúskodnak, hogy Szapolyai igyekezett megvédeni a keresztényeket nemcsak Magyarországon, hanem Havasalföldön és Moldvában is a török pusztításoktól, és kész volt Ferdinánddal kiegyezni a „keresztény vér ontásának” elkerülésére. Brenner nem lelkesedik a nagyváradi szerződésért, amelyben Szapolyai halála esetén lemond a koronáról Ferdinánd javára, és kifogásolja, hogy ennek megkötésére a rendek részvétele nélkül került sor: „mintha az egyik vagy a másik a királyság birtokában lett volna vagy mintha egy olyan birtokról lett volna szó, amellyel szabadon és teljes mértékben rendelkezhetnek.”³⁹ Ferdinánd egyébként nem tartotta be ígéreteit, megsértette a nemesség kiváltságait és hadserege pusztította az országot. A császár mindenekelőtt Erdélyt akarta megszerezni magának, de szembetalálta magát Martinuzzival, aki Brenner szerint hűségesen ragaszkodott János Zsigmondhoz, bár maga is hajlott arra, hogy Ferdinánddal kiegyezzen. Idéz egy *Histoire diplomatique* című munkát, és vitatkozik vele abban a tekintetben, hogy vajon a barát engedte-e magát megvesztegetni a Habsburgok által. Meggyilkolását elítéli, s azt közvetlenül a bécsi udvarnak tulajdonítja. Parchitius *Florus Polonicusa* nyomán gyanúsít tartja János Zsigmond halálát, de nem állítja határozottan, hogy megölték volna.

Egyébként ebben az időszakban a török elleni harcokat emeli ki és ezzel kapcsolatban hangsúlyozza: „Magyarország a legnagyobb segítséget a Rákócziak, a Zrínyiek és a Nádasdyak erényében találta, akik megállították a török előrenyomulását.”⁴⁰ Dicséri Báthori Zsigmond politikáját is, aki igyekezett Erdély érdekeit védeni a törökkel és a Habsburg-házzal szemben, és idézi II. Rudolf-fal kötött szerződésének egy passzusát, amely szerint a császár elismerte őt „szabad fejedelemnek”.

³⁹ ...comme si l'un ou l'autre avoit eu la propriété du Royaume ou qu'il eut été un patrimoine dont ils eussent eu la libre et entière disposition. *Histoire*, I. 142.

⁴⁰ *Histoire*, I. 165.

A Bocskai-felkelést részben a protestánsok elégedetlenségének tulajdonítja, és ezzel kapcsolatban kitér a vallási kérdésre. Elmondja, hogy II. Lajos elítéli a lutheránusokat, Ferdinánd azonban – tekintettel a németországi protestánsokra és azért is, hogy megnyerje magának a magyarokat – nem háborgatta a reformáció híveit. Erre bizonyítékkul az 1561. év egri protestáns gyűlést említi, amely az ő beleegyezésével ülésezhetett. A Habsburg-ház kétszínűségét bizonyítja, hogy míg egyik oldalon engedményeket tett a protestánsoknak, a másikon jezsuitákat telepített be Magyarországra, akik amazok esküdt ellenségei voltak, és akik igyekeztek megnyerni maguknak egyes főurakat. Ismerteti a Habsburg-uralkodók egymásnak ellentmondó intézkedéseit, amelyek hol kedveztek a protestánsoknak, hol elnyomták azokat. Az engedményekre a bécsi és a linzi béke rendelkezéseit említi, s jellemzőnek látja, hogy míg a vallás kérdésében a császáriak hajlandók voltak engedni, nem teljesítették a rendek általános követeléseit. Elismeri ugyanakkor, hogy „Lipót uralkodása idején a protestánsokkal szembeni inzultust kegyetlenséggel párosították”.⁴¹ Elmondja a protestánsok üldözésének történetét, elítéli, hogy a papokat úgy kezelték, mintha „rablók és gyilkosok” lennének és gályarabságra küldték őket. Bírálja a katolikus papságot a protestánsgyűlölet miatt, amelyet Bécs felhasznált arra, hogy a magyar rendeket megossza. „Azt lehet mondani, hogy a tanács [ti. az udvari tanács] üzenete a modern politika remekműve volt.”⁴² Az udvar a szembeállításal azt akarta elérni, hogy Magyarországot örökös királlysággá tegye, amint azt 1687-ben el is érte, amikor a pápa számára is világos lett, hogy a protestánsüldözést a Habsburg-ház ilyen célból használta fel. (Utóbbi kijelentés megint Brenner római missziójának emléke.)

Ezután a „degression” után tér vissza II. Rudolf uralkodására, és ismerteti magát a Bocskai-felkelést, majd az 1606-ban aláírt bécsi békét, amelyet Lundorf gyűjteményének 1668. évi kiadása alapján idéz. A felkelést nem a vallási ellentéteknek tulajdonítja, még csak nem is a jezsuiták intrikáinak, ahogy némelyek hiszik. „Miután látták a feltéte-

⁴¹ Histoire, I. 172.

⁴² On peut dire que le Manège de ce Conseil a été un chef d'oeuvre de la Politique moderne. Histoire, I. 174.

leket [ti. a békefeltételeket], meggyőződhetnek arról, hogy a szabadság megsértése, a nemzet jogainak és kiváltságainak lábbal tiprása egyedüli oka azoknak a zavaroknak, amelyek megrázták.”⁴³ Bocskai-ról egyébként azt állítja, hogy megmérgezték. Báthori Gábort „nyugtalan szellemnek és határtalan ambíciójú embernek” tartja, és meggyilkolását női botrányainak tulajdonítja. Bethlen Gáborról azt állítja, hogy kezdetben nagy tisztelettel viseltetett a császár iránt, de nem ajánlotta fel neki Erdélyt (török politikájáról semmit sem szól). Ismereteli háborúit a Habsburgok ellen, amelyeknek fő okát a vallásban látja, de részletesebben nem foglalkozik bel- és külpolitikájával. Többet ír Rákóczi György hadjáratairól (amelyekről azt állítja, hogy „a vallás ürügyéből vagy okából” indultak), és idézi a linzi béke főbb pontjait az 1647-ben tartott diétára hivatkozva.

1. Lipót uralkodásának történetét a következőkkel vezeti be: „Lipót uralkodása gazdagabb volt eseményekben, mint mindazok, amelyek azt megelőzték. A magyar szabadság itt utolsó szerepét játszhatta el, de ez a szerep hosszú és véres volt. Egyik oldalról mindent megtettek, hogy elnyomják, a másik oldalról pedig, hogy fenntartsák. Mindenki ismeri ennek a tragédiának a katasztrófáját (a kimenetelét), de mindenkinek megoszlik az erről alkotott véleménye. Vajon biztathatjuk-e magunkat azzal e *Történetben*, hogy kijavíthatjuk ezeket a véleményeket? Nem, mivel nem ismernénk az emberi szellemet, amely mindig a szív, azaz a szenvedélyek és az érdek által engedi irányítani magát. A magyarok mindig azt fogják hinni, hogy jogosan szálltak szembe egy olyan udvar eljárásaival, amely mindkét fél véleménye szerint meg akarta változtatni a kormányzatot és amely meg is változtatta. Az Ausztriai Ház hívei a magyarokat örökösen lázadóknak és rebelleseknek fogják tartani, mert szembeszálltak ezekkel a tervekkel és szándékokkal. Az embernek azonban a világ minden dolgában lehet egy határozott, igazságos és méltányos véleményt alkotni, bár ez csak kevesek kiváltsága lehet. Arra fogunk törekedni, hogy igaz gondolatokat mondjunk el mindazokról a változásokról, amelyeket

⁴³ Après avoir vu ces conditions, on sera convaincu que le violement de la Liberté, l'infraction des Droits et des Privilèges de la Nation ont été la seule cause des troubles qui l'ont agitée. Histoire, I. 181.

Lipót uralkodása eredményezett, és azért, hogy ne legyünk részrehajlással gyanúsíthatók vagy vádolhatók, a nyilvános aktákból és könyvekből fogunk meríteni, amelyeket a felek nem vonhatnak kétségbe, és anélkül, hogy jogot formálnának arra, hogy a szerzők elfogultságait fogadjuk el, arra törekszünk, hogy elválasszuk azt, ami valóságos az eseményekben attól, ami az előítéletek vagy valamely párt iránti elkötelezettség következménye.”⁴⁴ Ezek után idézi latinul és franciául I. Lipót királyi esküszövegét annak bizonyítására, hogy elfogadta a magyar törvényeket és megígérte, hogy azoknak aláveti magát.

Angellini *Históriája* és Montecuccoli emlékiratai alapján ismerteti az 1660-as évek elejének török elleni hadjáratait és az erdélyi fejleményeket. Azt állítja, hogy az erdélyiek azért távolodtak el II. Rákóczi Györgytől, mert a fia áttért a katolikus vallásra. Leírja a szentgotthárdi csatát és benne a franciák részvételét (de francia forrást nem idéz), és Posterla nyomán sorolja fel a különböző államok hozzájárulását a háborúhoz. Felháborodással beszél a vaskvár békéről, amely a törököknek hagyta Érsekújvárt és Váradot. Meglepő, hogy Zrínyi Miklós harcáról részletesen nem szól, bár állítja, hogy a „kereszténység hőse és a magyar szabadság egyik leghatalmasabb védelmezője” volt. Ha-

⁴⁴ Le de règne Léopold a été plus fécond en événemens que tous ceux qui l'ont précédé. La Liberté Hongroise y a joué son dernier rôle; mais ce rôle a été long et sanglant. Il n'y a rien qu'on n'ait fait, d'un côté, pour l'opprimer; rien qu'on n'ait fait, de l'autre, pour la soutenir. Tout le monde sait la Catastrophe de cette Tragédie: mais tout le monde est partagé sur les jugemens qu'il en fait. Pourroit-on se flatter dans cette Histoire de rectifier ces jugemens? Non, ce ne seroit pas connoître l'Esprit humain, qui se laisse toujours conduire par le coeur, c'est-à-dire par les passions et par l'intérêt. Les Hongrois croiront toujours avoir été en droit de s'opposer aux démarches d'une Cour, qui, de l'aveu des deux parties, a eu en vue de changer le Gouvernement et qui l'a changé en effet: les Partisans de la Maison d'Autriche traiteron les Hongrois de Séditieux et de Révoltés pour s'être opposés à ses vues et à ses desseins. Il y cependant dans ce monde un jugement fixe, juste et équitable à faire: mais porter un tel jugement, c'est un avantage accordé à peu de personnes. On va tâcher de donner des idées justes de toutes les révolutions que le règne de Léopold a produites, et pour n'être pas suspect ou accusé de partialité, on puisera tout ce qu'on a à dire dans les Actes publics et dans les Livres que les Parties de pourront recuser: sans prétendre cependant entrer dans les passions des Auteurs et en séparant ce qu'il y a de réel dans les événemens de ce qui n'est qu'un effet de leurs préjugés ou de leur engagement à un Parti. Histoire, I. 201–202.

lálát különbözőképpen magyarázták, egyesek szerint vadkan ölte meg, mások szerint „quelque bête encore plus féroce”, tehát a császári udvar.

A Wesselényi-összeesküvést ugyancsak Angellini alapján ismerteti, hosszan idézve az ő szövegét. A császári vádakra a magyarok választát fogalmazza meg, amely szerint nevetséges azt állítani, hogy protestáns összeesküvésről lett volna szó, hiszen protestánsok nem választottak volna katolikus főurakat. Nem igaz az az állítás sem, hogy Zrínyi és társai a törökkel kerestek volna kapcsolatot. A képzelet szüleménye továbbá, hogy meg akarták ölni a császárt. Ezzel szemben igaz az, hogy nádort akartak választani és ezért hívtak össze különböző tanácskozásokat. Igaz az is, hogy a városokba nem akarták beengedni a német katonaságot. Mindez azonban nem „rebellió”, ilyen esetekben az *Aranybulla* és a természeti jog (*droit naturel*) az ellenállást megengedi. A főurakat az osztrák törvények alapján ítélték el, ami teljes mértékben ellentmond a magyar alkotmánynak. Itt idézi II. Ulászló 13. törvényének 1. cikkelyét. Egyébként a bécsi udvar nem tudta eldönteni, hogy csak egyes főurakat tart bűnösnek vagy általában a rendeket, de hajlott az általánosításra. Végül is a császár abszolút uralomra (*domination absolue*) törekedett, és a magyarokat a kivégzésekkel és az üldözésekkel egyenesen kényszerítette a felkelésre.

A felkelés vezetőjéül Thökölyt jelöli meg, akinek segítségére jöttek a Boham márki vezetése alatt Lengyelországban toborzott csapatok. Egy szót sem szól a varsói szerződésről, melyet XIV. Lajos kötött Apafival. Ismerteti Thököly hadi sikereit, de azokat a tárgyalásokat is, amelyeket Béccsel folytatott, és amelyek szerinte inkább az udvarnak kedveztek, mert megosztották az erőket Thököly és Wesselényi Pál között, és lehetővé tették a császári csapatok ellátását. A soproni országgyűlés szerinte későn jött, mert Thököly, aki „büszke” volt a Porta támogatására és elégedetlen volt azzal, hogy nem adták vissza javait, már túlságosan is elkötelezte magát a töröknek és nem léphetett vissza. Lett volna még egy mód a gróf megnyerésére és a háború elkerülésére, ha a császár vállalta volna, hogy adót fizet a töröknek. A diéta erre hajlott, de az udvar elutasította ezt a feltételt. (Ismerteti az országgyűlés határozatait mindkét nyelven.)

Elismeri, hogy bizonyos követeléseket a császár elfogadott (nádorválasztás, protestánsok jogai stb.), de Thököly és hívei ezt kevesellték és véglegesen a török mellé álltak. „Miután ily módon levette álarcát [ti. Thököly], Magyarországon csak egy párt vezérének tartották, amelyet nemcsak a császár, hanem a királyság kormányzata ellen hozott létre, mely utóbbit a soproni országgyűlés helyreállított. Thököly szövetsége a törökkel gyűlöletessé tette őt egész Európában, éppúgy, mint honfitársai előtt: mértéktelen ambícióval vádolták, amelynek kész volt mindent feláldozni, és felelőssé tették mindazokért a szerencsétlenségekért, amelyeket a két hatalmas nemzet közötti háború okozhatott, mely nemzeteket az emberekre leginkább ható hatalmas érdekek ösztönöztek. Thököly hívei viszont azt állították, hogy nem bízhatnak a bécsi udvar ígéreteiben, amelyeket az oly gyakran megszegett; hogy nem találhatják biztonságukat csak azon módon, amelyet választottak, és hogy a törökökkel való kapcsolatok nélkül sem a magyarok, sem a kereszténység egyetlen fejedelme nem lenne képes megvédeni őt a bécsi udvar bosszújától.”⁴⁵ Mint látható, Brenner elítéli Thökölyt a török szövetség miatt, de igyekszik megmagyarázni helyzetét és idézi híveinek érveit. Az atnamé kikötéseit egyébként kizárólag Thökölyre nézve tartja kötelezőnek, „a magyar nemzet ezért egyáltalán nem felelős, ez csak egyetlen magányos főúr műve volt”.

A Bécs elleni török hadjárat eseményeit nem részletezi. Azt állapítja meg, hogy a nép mindenütt alávetette magát annak, akit erősebbnek tartott. Amint a török visszavonult, Alsó-Magyarország és Hor-

⁴⁵ Après qu'il eût ainsi levé le masque, on ne le considéra plus en Hongrie que comme un Chef de Parti, formé non seulement contre l'Empereur, mais encore contre le Gouvernement du Royaume que la Diète d'Oedenbourg avoit rétabli. L'alliance de Tékéli avec les Turcs le rendoit odieux à toute l'Europe aussi bien qu'à ses compatriotes; on l'accusoit d'une ambition démesurée, à laquelle il étoit disposé à tout sacrifier; et on le rendoit responsable de tous les malheurs qu'une guerre entre deux puissantes Nations, animées par les intérêts les plus puissans qui agissent sur les hommes, ne manqueroient pas de produire. Les partisans de Tékéli prétendoient qu'il ne pouvoit se fier aux promesses de la Cour de Vienne, qui les avoit si souvent violées; qu'il ne trouvoit de sureté que dans le parti qu'il avoit pris et que sans ses liaisons avec les Turcs ni les Hongrois, ni aucun Prince de la Chrétienté n'étoient pas en état de le mettre à couvert du ressentiment de la Cour de Vienne. Histoire, I. 299–300.

vátország főurai és a főbb várak a császár hűségére álltak, mert reménykedtek abban, hogy a soproni országgyűlés határozatait meg fogja tartani. Thököly ügyében a lengyelek interveniáltak, de a bécsi udvar elutasította a közvetítést, és a harcok folytatódtak. „Ebben az időben – mondja Brenner – adták a két pártnak, tehát a császárpártiaknak és a Thököly-pártiaknak a labanc (*Lobantes*), illetve a kuruc (*Kouroutz*) elnevezést. Ezek voltak Magyarország guelfjei és ghibellinjei. Nem tudni ezeknek a szavaknak sem az etimológiáját, sem a jelentését. Semmilyen gondolatot nem ébresztenek az emberben, sem a magyar nyelvben, sem valamelyik másban, amelyet ennek a *Történetnek* a szerzője ismer.⁴⁶

Thököly vereségei után Szirmay Istvánt küldte Bécsbe, hogy tárgyaljon a kiegyezéséről. Az udvar – amint ezt a szerző magától Szirmaytól hallotta – letartóztatta a követet, és egy idő múlva csak azért engedte szabadon, hogy ily módon a tárgyalások látszatát keltse. Végül is Thököly ajánlközásait elutasította. Közben a váradi pasa ez utóbbit elfogatta, de a szultán előtt tisztázta magát, amint azt feleségéhez írott, 1685. december 4-i levelében elmondta. Vanel *Histoire des troubles de Hongrie* című munkája alapján ismerteti Zrínyi Ilona munkácsi ellenállását s dicséri hősiességét. Thököly erős ellenfél maradt volna, ha Apafi nem hagyja magára. Brenner idézi I. Apafi Mihály és Lipót császár 1686. június 28-i szerződésének egyes pontjait, amelyeket a bécsi udvar nem tartott meg. Apafit elítéli azért, hogy engedte magát befolyásoltatni, többek között a keresztény szolidaritás gondolatától. Kiemeli a gazdag Erdély katonai fontosságát, amelyről azt állítja, hogy „a magyar szabadság bástyája”.

Buda felszabadítását éppen csak említi, viszont részletesen foglalkozik az eperjesi vésztörvényszékkel és különösen a pozsonyi országgyűléssel, amely megvalósította a Habsburgok régi álmát, az örökös királyságot. Az eperjesi vésztörvényszék borzalmait Posterla alapján idézi, de a szerinte „a nem elég világos elbeszélést” kiegészíti. Ismer-

⁴⁶ C'étoient les Guelfes et les Gibelins de la Hongrie. On ne sait ni l'étymologie, ni la signification de ces mots. Ils ne présentent aucune idée à l'esprit, ni dans la Langue Hongroise, ni dans aucune autre que l'Auteur de cette Histoire sache. *Histoire*, I. 316–317.

teti a halálos ítélet szövegét (németből fordítva) és vitatkozik az ítéletek törvényességéről. A megfélemlítés légkörével magyarázza a pozsonyi országgyűlés határozatait, és csodálkozik azon, hogy még akadtak ebben a helyzetben olyanok, akik fenntartásokkal éltek. Itt külön is kiemeli Széchenyi Pál kalocsai érsek szerepét, aki egy deputáció élén kész volt előadni a magyarok sérelmeit. Idézi latinul a régi és új királyi eskü szövegét annak bizonyítására, hogy a változtatással Magyarországot alávetett országgént kezelték. Közli Thököly tiltakozását a pozsonyi országgyűlés határozatai ellen, mégpedig Leclerc életrajza alapján.

Az országgyűlés utáni helyzetet így jellemzi: „Ha egy történetírónak szabad elmesélni azt, amit számtalan élő szemtanú tud bizonyítani, nem mentheti fel magát az alól, hogy elmondja, e hírhedt időszak óta a magyarországi nemességet mindenütt megvetéssel és kegyetlenséggel kezelték, hogy a paraszt ki volt téve minden sértésnek, erőszaknak és egy szemtelen szoldateszka pusztításainak, hogy megsemmisítették a szabad és királyi városok kiváltságait és municipiális törvényeit, hogy azok az engedmények, amelyeket egy adott időpontban a katolikusoknak és a protestánsoknak, az egyháziaknak és a világiaknak tettek, egy másik időpontban, megsértettek és visszavonattak, tekintet nélkül nemcsak Magyarország, hanem az emberi társadalom, a vallás és a természet törvényeire.”⁴⁷ Részletesen felsorolja jórészt a *Recrudescunt* alapján az országot ért sérelmeket.

Thökölyről megállapítja, hogy a meggyengült törökök nem adtak neki segítséget, és ezért a feleségének írt egyik levelében kérte, hogy küldjön papot Rómába, aki felajánlja áttérését a katolikus hitre. Ab-

⁴⁷ S'il est permis à un Historien de raconter ce qu'une infinité de témoins oculaires et vivans peuvent certifier, on ne peut se dispenser de dire que depuis cette fameuse Epoque la Noblesse de Hongrie a été partout traitée avec mépris et avec cruauté: que le Paysan a été exposé à toutes les insultes, à toutes les violences et à toutes les déprédations d'une insolente soldatesque; qu'on a renversé tous les Privilèges et toutes les Loix municipales des Villes libres et royales; que les concessions faites dans un temps aux Catholiques et aux Protestans, aux Ecclésiastiques et aux Séculiers ont été violées au révoquées dans un autre, sans aucun égard non seulement aux Loix de Hongrie, mais encore à celles de la Société humaine, à celles de la Religion et de la Nature, I. 375–376.

solon kancellár, aki buzgó lutheránus volt, a levelet elolvasva, rávette Munkács parancsnokát, hogy adja fel a várat Caraffa tábornoknak. Idézi az átadás feltételeit, majd Thököly manifestumát, amelyben a magyarokat figyelmezteti a várható következményekre.

Ezek után évenként ismerteti a főbb eseményeket s elég részletesen a hadiakat, nyilván a francia olvasó érdeklődésére számítva. Az események között említi a hegyaljai felkelést, amelyet az „émotion populaire”-nek tulajdonít és „semmire való, földönfutó emberek” (*gens de néant et sans aveu*) művének tart.

A karlócai béke megkötése előtt Thököly igyekezett megnyerni magának a Porta fődragomanát, Mavrokordatot, aki neki köszönhetette életét, mert egyszer megmentette a fellázadt janicsárok elől, de az ő segítségével sem tudta elérni, hogy a törökök a béketárgyalásokon ragaszkodjanak Erdélyhez, amelynek uralkodójává a Porta kinevezte, de ahonnan kénytelen volt visszavonulni a császári túlerő elől.

A bécsi udvar ebben az időben olyan tervekkel foglalkozott, amelyek Magyarország teljes alávetettségét kívánták megvalósítani. Fő tanácsadója Kollonich bíboros volt, akinek idézi szavait: „Faciam Hungariam captivam, postea mendicam, deinde Catholicam.”⁴⁸ Ez azt bizonyítja, hogy ezek a szavak nem későbbi találmányok, a korabeli közvéleményben terjedtek el. Ismerteti a szellemi képességei szempontjából általa nagyra becsült bíboros előterjesztését, amely az említett célt akarta szolgálni. Szól arról is, hogy egy Palm nevű haditanácsi titkár és egy Gabriel nevű szerzetes kapták azt a feladatot, hogy kidolgozzák Magyarország új alkotmányát. Az összehívott magyar főurak közül egyedül a kalocsai érsek volt az, aki szembe mert szállni az udvar akaratával. Császári audiencián adta elő ellenvetéseit, amelyek a miniszterek haragját váltották ki, de amelyek bizonyos engedményekre indították az uralkodót. Esterházy nádor ebben a vitában kétértelműen viselkedett, örült Kollonich terve bukásának, de ugyanakkor odaadásáról biztosította a minisztereket. A bíboros viszont bosszút esküdött, és Széchenyinek attól kellett tartania, hogy megmérgezik, amire két alkalommal is kísérletet tettek.

⁴⁸ Histoire, I. 424.

A karlócai békéről megállapítja, hogy annak megkötésében magyar részről senki nem vett részt. Idézi az Erdélyre vonatkozó pontot, és utal azokra a szerződésekre, amelyek a múltban a fejedelemség különállását biztosították. Kifogásolja, hogy a szerződés két birodalomról beszél, mint hogyha Magyarország a Német-római Birodalomnak része lenne. Végül bírálja azt a pontot, amely a török területen maradt erdélyiekről és magyarokról szól és amely a magyarországi „elégedetleneket” a „tolvajokkal” azonosítja.

A karlócai béke után a bécsi udvarnak két lehetősége volt arra, hogy Magyarországon békét teremtsen: a magyar követelések teljesítésével vagy az elnyomással. A másodikat választotta. Ehhez tartozott az is, hogy II. Rákóczi Ferencet el akarta veszejteni. Itt ismerteti a fejedelem származását, utalva ősei Habsburgok elleni harcaira, amelyek személyét kezdettől fogva gyanússá tették a bécsi udvar előtt. Szerinte a bécsi udvar azért egyezett bele Zrínyi Ilona Thökölyvel való házasságába, mert így akarta az erdélyi kancellárral, Teleki Mihállyal szembeállítani, aki azt remélte, hogy az ő lányát veszi feleségül, vagy azért, mert azt hitte, hogy elnyerve az özvegy kezét és a Rákóczi-vagyont, hajlamos lesz a kiegyezésre. Ez nem következett be, ellenkezőleg, Thököly újabb erőforrásokhoz jutott a házassággal s folytatta a harcot, amit Zrínyi Ilona is helyeselt, miután apja sorsa miatt minden oka megvolt arra, hogy elégedetlen legyen a császárral. Szerinte Thököly tanácsosai el akarták tenni láb alól a gyermek fejedelmet, s ezért azt tanácsolták, hogy Thököly vigye magával a táborba, ahol sok megpróbáltatásnak tették ki. E tekintetben enyhe szemrehányással illeti az anyát is, aki nem vette észre ezt a szándékot. „Gondnokát”, Kőrössyt arra is rá akarták venni, hogy mérgezze meg a gyermeket, de az nem állt kötélnek. Thököly kész volt őt túsul felajánlani a szultánnak, és ezt csak az anyai „szeretet” (*tendresse*) akadályozta meg. Ez az elbeszélés híven követi Rákóczi *Confessióját*, ami azt bizonyítja, hogy az apát olvasta az első könyvet.

Brenner megemlékezik Munkács ostromáról és arról, hogy feladása után mint alázták meg Zrínyi Ilonát és gyermekeit. A császár által megbízott gyám Kollonich bíboros lett, aki azt szerette volna, ha az egyik apáca, a másik szerzetes lesz. Így kihalt volna a Rákóczi-ház, „a magyar szabadság bástyája”, és a vagyona az egyházra szállt

volna. Juliannának a házassága Aspremont–Reckheim gróffal (amelyre úgy kerülhetett sor, hogy a kardinális éppen Rómában tartózkodott) kimentette a fejedelmet „a kollégium porából”. Rákóczi megköszönte Kollonich gyámkodását, és kezébe vette birtokainak irányítását. A bíboros elérte, hogy a császár a fejedelmet Itáliába küldje, de ez nem rá, hanem nővérére és Batthyány Ádámra bízta birtokainak felügyeletét. Visszatérve Bécsbe, Németországba ment és ott feleségül vette az udvar tudta nélkül Hessen–Rheinfelsi Amáliát (Brenner is elmondja, hogy előbb egy darmstadti hercegnőt akart feleségül venni). Ebből kellemetlenségei származtak, de végül megengedték neki, hogy visszatérjen magyarországi birtokaira, ahol „békésen és óvatosan” élt.

Nem vett részt a hegyaljai felkelésben, mert jobbágysai nem is mertek hozzáfordulni, annyira császárbarát hírében állt. Mégis Bécsben azzal vádolták, hogy összejátszott a felkelőkkel, és parancsot adtak Vaudemont tábornoknak, aki feldúlta Patakot, melyet a felkelők megkíméltek, hogy tartóztassa őt le. Ezt hallva Rákóczi Kassáról visszatért Bécsbe és a császári gyóntató, Menegatti útján felajánlotta birtokainak elcserélését, amit azonban a császár nem fogadott el. Felteszi azért, hogy más úton jussanak a vagyon birtokába. Erre adott lehetőséget Longueval intrikája. Elmondja a kapitány, majd Rákóczi letartóztatásának történetét, a bécsújhelyi kihallgatásokat s a fejedelem tiltakozásait. Szól arról is, hogy Magyarországon nem hitték el a fejedelem ellen felhozott vádakat. Mindezeket a *Confessio* alapján adja elő, éppúgy, mint a szökés történetét. Megemlíti azt a segítséget, amelyet Lengyelországban Du Héron márki francia követőtől kapott, azt is hangsúlyozza azonban, hogy a francia udvar kezdetben „közömbösen” reagált a fejedelemnek a márkihoz és Bonnachoz intézett javaslataira, amit annak tulajdonít, hogy nagy reményeket fűzött a bajor választó sikereihez. A szabadságharc történetét illetően – mint láttuk – Rákóczi *Emlékirataira* hagyatkozik.

Milyen politikai-történeti felfogást képvisel az *Histoire* szerzője?

A Szekfű által említett „tisztá rendiség” Brenner számára azt jelenti, hogy a király és a rendek közös hatalma érvényesül, mégpedig a közöttük létrejött szerződés alapján, amit bizonyítanak István király *Intelmei*, az *Aranybulla*, a királyi esküszövegek és az országgyűlések

végzései. A felkeléseket az alkotmányosság, tehát a törvények megsértésével magyarázza, s ehhez kapcsolja a magyarok szabadságszeretetét. Az államformák különbözőségét az abszolút monarchia teoretikusa, Bossuet is elismeri, de a *Politique tirée de l'Écriture Sainte* XIV. Lajos államát tartja a legtökéletesebbnek. Brenner ismeri ezt a fel fogást s ezért fontosnak tartja a jogi-történeti igazolást, elméleti vitába azonban nem bocsátkozik. Ezt az óvatosságot tanúsítja az ellenállási jog kérdésében is, amelynek alkalmazását ugyancsak a törvényekkel és a „droit naturel”-lel magyarázza. Az általa képviselt rendiség meg egyezik azzal, melyről Rákóczi szól az *Értekezés a hatalomról* szóló írásában, tehát a paternális királyság felfogásával, s amely feltételezi az uralkodó és a „nép” (a kiváltságosok) egyetértését.

Brenner óvatos a vallás kérdésében is, itt is jogtörténeti érveket használ, nehogy általánosítson és szembekerüljön XIV. Lajos türelmetlen valláspolitikájával. A protestáns vallások szabad gyakorlatának engedélyezését azzal indokolja, hogy ha érdekeik úgy kívánták, a Habsburgok is engedményeket tettek ebben a vonatkozásban.

A török szövetséget a francia politika szellemében értelmezi, és védelmezi azokat, akik az Ottomán Birodalomtól kértek segítséget. Itt már az általános gyakorlatra hivatkozik (már ti. ami a politikát illeti), de a bécsi udvarnak a Portával fenntartott kapcsolataira is, XIV. Lajos törökbarát politikájáról azonban nem szól, bár az Európa botrányköve volt (talán éppen ezért!).

Ami az egyes uralkodók értékelését illeti, a hagyományra támaszkodik, és néha arányt téveszt és hibát ejt egyes forrásokat követve. A Habsburg-királyokat általában elítéli, talán II. Rudolfal tesz valamelyes kivételt, legrosszabbul I. Lipóttal bánik. Meglepő, hogy milyen kevésbé foglalkozik az erdélyi fejedelmekkel. Ellentmondásos Thököly megítélésében, s e tekintetben érvényesülnek Rákóczi elfogultsági is.

Brenner jó történetíró, aki látja a politika és a történetírás különbségét, de kora szellemiségét követve maga is „ügyet” akar szolgálni, a magyar alkotmányosság ügyét. J. Sgard, Prévost abbé kitűnő ismerője, ezt írja róla: „E szerzőnek nagy történészi formátuma volt, és az első kötet, amelyben Rákóczi még nem tűnik fel, kitűnik erejével és vilá-

gosságával.”⁴⁹ Különösen kiemeli drámai szerkesztését, a magyar szabadság melletti érvelését, az eperjesi vésztörvényszék elítélésének módját és az ellenséges megítélések elutasítását.

Sgard-nak igaza van, amikor felhívja a figyelmet arra, hogy Rákóczi *Emlékiratai* megelőzték az *Histoire* megírását, és ez a tény korlátozta a történetírói lehetőségeket: Brenner nem tudott egy teljes magyar történelmet adni 1711-ig, az elbeszélésben kénytelen volt 1703-nál leállni. Ezután – Sgard szerint – inkább a szabadságharc diplomáciatörténetét mondja el az okmányok közreadásával és kevés kommentálással. Lemond arról, hogy történetírói munkát végezzen, s megelégszik „a fejedelem levéltárosának” funkciójával.

Kétségtelenül teljesebb lett volna az *Histoire*, ha Brenner mondja el a szabadságharc történetét is, de tegyük hozzá: Rákóczi *Emlékiratai* is nyertek volna, ha a diplomácia nagyobb helyet kapott volna bennük. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy ez a munkamegosztás szándékos volt. Rákóczi tudatosan nem akart külső kapcsolatairól részletesen beszélni. „Több ok gátolt abban – írja az *Emlékiratokban* –, hogy előadjam ezekben az Emlékiratokban mindazokat a külföldi tárgyalásokat, amiket a háború alatt folytattam.”⁵⁰ Az okok között fő helyen szerepelhetett az, amely a még mindig fennálló kapcsolatok leplezését kívánta. A választott megoldást a korabeli publicisztikai eljárások is indokolták. A diplomáciai tevékenység bemutatása – ami ebben az esetben kizárólag a béketárgyalások ismertetését jelentette – megkívánta a bizonyító anyag közreadását, annál is inkább, mert a cél az volt, hogy leleplezzék a bécsi udvar hajthatatlanságát, s nemcsak a francia, hanem az angol, a holland vagy a porosz közvélemény előtt is.

A gyűjtemény kiadása egyedülálló nagy vállalkozás volt a magyar történelem európai megismertetése szempontjából, fő darabja Rákóczi *Emlékiratai* volt, de az *Histoire* jó bevezetőül szolgált, a dokumentumok pedig bizonyítékokként, s még Bethlen apokrif emlékiratai is hasznos ismereteket nyújtottak az 1670-es évek Erdélyéről.

⁴⁹ Cet auteur avait l'étoffe d'un grand historien, et le tome I., dans lequel Rakoczi n'apparaît pas encore, est remarquable de force et de clarté. J. Sgard: i. m.

⁵⁰ Emlékiratok, id. kiad. 424.

Ha tekintetbe vesszük, hogy francia nyelven csak Vanel *Histoire des troubles de Hongrie* című kompilációja volt egy fél évszázadon át a fő forrás Magyarország franciaországi megismeréséhez, s ha tudjuk, hogy milyen elfogult volt a Habsburg-párti történetírás és publicisztika a magyarokkal szemben, akkor azt kell mondanunk, hogy nemcsak hitelességében, de szemléletében is nagy változást hozott az *Histoire des Révolutions de Hongrie*.

Visszhang

Az *Histoire des Révolutions de Hongrie* széleskörűen elterjedt francia nyelvterületen. A franciaországi könyvtárakban sokhelyt megtalálható, érdekességgként említjük, hogy szerepel Mme de Pompadour 1765-ben elkészített könyvjegyzékében is más magyar tárgyú könyvek mellett.⁵¹ A sajtó sem keveset foglalkozik vele.

A *Le Pour et Contre* az 1739. októberi számában Le Febvre de Saint Marc ír recenziót, melynek élén csodálkozásának ad kifejezést, hogy a magyarokról, akik 1526 után olyan nagy szerepet játszottak Európa színpadán (*théâtre de l'Europe*) és akiknek a franciák „királyokat adtak”, nem jelent meg jelentősebb munka. Ezt a hiányt most Hollandia pótolta az *Histoire* kiadásával. Felsorolja, hogy milyen részekből áll a gyűjtemény. Nem akarja a királyok uralkodását sorra venni, Baksai Ábrahám kronológiája nyomán, amelyet Zsámboki 1606-os kiadványából ismer és amelyet hitelesebbnek tart, mint a Brennerét. Szent István, Szent László, II. Géza, III. Béla uralkodását említi a kereszténység elterjedése, illetve az állam berendezkedése szempontjából. II. Andrásnál az *Aranybulla* mellett főleg Bánk bán történetével foglalkozik. Ezzel kapcsolatban rámutat Brenner egyik hibájára, hogy ti. Gertrúd nem a morva herceg lánya volt, és idézi Chazot genealógiáját, aki az Andesch-Meráni-házból származtatja. A lényegyet illetően azonban elismeri, hogy Brenner egyezik Bonfinival és Baksaival a történet előadásában. Részletesebben Károly Róbertről szól, és ezzel kapcsolatban kitér Martel Károly dolgára is, aki magyar

⁵¹ Apponyi; Hungarica IV. 344.

trónkövetelő volt. Vele kapcsolatban Bonfini és Baksait, illetve két Nápoly történetével foglalkozó olasz munkát idéz. Kifogásolja, hogy egyes francia történészek helytelenül adják meg Martel halálozási évét. Károly Róbert története kapcsán elmondja Zách Felicián esetét. Ezután Nagy Lajosról szól és idézi Brenner értékelését. Érdeklik a halála után bekövetkezett zavarok és megáll Zsigmond királlyá választásánál.

Elkészítette – írja – a további eseményekkel kapcsolatos kivonatot is, de nem adja közre, mert közben az *Observations*-ban már megjelent egy összefoglaló. Azt ígéri, hogy talán visszatér a magyarok alapvető törvényeinek ismertetésére és Brennernek a kiváltságok megsértésére vonatkozó megjegyzéseire. Ehhez hozzáteszi azonban, „cependant je ne promets rien”, és valóban nem tartja meg ígéretét, mert a *Le Pour et Contre* 1740. áprilisi számában már maga Prévost abbé ír a munkáról, mégpedig kifogásolva azt, hogy kevesen szólnak róla. „Nos journaux laissent dans l’oubli un Livre qui paraissoit destiné à recevoir un meilleur accueil... Nous n’avions rien de si étendu sur un Pays si célèbre et le seul nom du Prince Rakoczy, que nous avons vu si longtemps en France, sembloit capable de piquer la curiosité du Public. Peut être auroit-elle été plus vive si les éditeurs avoient pris soin de nous apprendre d’où leur venoit l’ouvrage qu’ils ont publié. Ils l’ignoraient sans doute, car on ne hazarde point un Livre de cette importance sans quelques mots d’éclaircissements sur son origine.”⁵² Ezek után közli a Brenner szerzőségére vonatkozó információt, amelyet tanulmányunk elején ismertettünk. Úgy véli, hogy „a munka egésze kiáltvány, amelyben igyekeznek felmutatni a magyar nemzet kiváltságait és jogait és megmutatni az Ausztriai Ház igazságtalanságait”. Dicséri az *Histoire*

⁵² Folyóirataink feledésben tartanak egy könyvet, amely úgy tűnt, hogy jobb fogadtatást érdemelt volna... Nincsen semmi ehhez hasonló terjedelmű egy ilyen híres országról, és egyedül Rákóczi fejedelem neve, akit oly hosszú ideig láttunk Franciaországban, alkalmasnak tűnt a közönség kíváncsiságának felkeltésére. Talán ez élénkebb lett volna, ha a kiadók gondoskodtak volna arról, hogy tudassák, honnan származik a munka, amelyet megjelentettek. Bizonyára nem tudták, mert különben egy ilyen jelentőségű kiadványt nem kockáztatnak meg anélkül, hogy néhány szó tájékoztatást ne adnának eredetéről.

„különleges tényeit” (*faits singuliers*), amelyeket nem lehet kétségbe vonni, és a hiteles dokumentumokat, amelyeket eddig nem adtak ki. Stílusáról ezt írja: „Le style, sans être de la dernière exactitude, se soutient avec une force et une chaleur qui empêche l’attention de languir. Il est surprenant même qu’un étranger et un Transylvain, qui est venu en France dans un âge avancé, ait été capable d’écrire en François avec cette énergie.”⁵³ Ennél nagyobb dicséretet Brenner munkájára nem lehetett mondani, hiszen ez a megállapítás a 18. század egyik legnagyobb írójától származik. Ezek után azonban Prévost nem az *Histoire*-ral, hanem Rákóczi *Emlékirataival* foglalkozik. Röviden említi Bethlen apokrif emlékiratait is, nem sok dicsérettel. (A folyóirat 1737. márciusi számában már foglalkozott ezzel a munkával.)

A Prévost munkatársa által említett *Observations* nem más, mint a Pierre-François Guyot Desfontaines abbé által szerkesztett *Observations sur les écrits modernes*, amelynek 1740-ben megjelent CCLXXII. levelében ismerteti a gyűjteményt, mégpedig úgy, hogy hivatkozik az éppen befejezett osztrák–török háború iránti érdeklődésre. A történetből Szent Istvánt emeli ki s vele kapcsolatban is főleg a királyok „apostoli jogait”, amelyeket később a pápák elvitattak. Elfogadja Brennernek azt az állítását, hogy amíg a királyok megtartották kötelezettségeiket (*engagements*), addig a magyarok békében éltek és győztek ellenségeiken, de ha azok túlzottan „ambíciózusak” és zsarnokok voltak, „ez a nép, amely szenvedélyesen szereti a szabadságot”, ellenük fordult, s ebből nagy zavarok és bajok származtak. Az *Aranybullát* „le plus fort boulevard de la Liberté hongroise”-nak nevezi, és szó szerint idézi egyes pontjait. II. András azt hitte – mondja a kommentár –, hogy a népek hűségét úgy lehet megőrizni, ha a király megtartja kötelezettségeit. Ehhez azonban hozzáteszi: „Cependant on ne peut nier qu’une pareille liberté accordée à des Sujets ne soit dangereuse et contraire à la tranquillité publique. Elle

⁵³ A stílus, ha nem is egészen pontos, megállja a helyét az erővel és hévvel, amely megakadályozza, hogy a figyelem ellankadjon. Sőt egyenesen meglepő, hogy egy idegen és egy erdélyi, aki előrehaladott korban érkezett Franciaországba, képes volt franciául ilyen energiával írni.

leur met les armes à la main, quand il leur plait, sous prétexte d'une infraction de la Loi de la part du Prince."⁵⁴

Részletesebben foglalkozik Mátyás uralkodásával, akit dicsér nemcsak haditettei, hanem kormányzatának bölcsessége és törvényeinek méltányossága miatt is – Bonfini értékelésére emlékezve. A Habsburg- királyokkal kapcsolatban elfogadja Brenner értékelését, amely szerint állandó ellentét alakult ki közöttük és magyar alattvalóik között, miután hatalmukat (*autorité*) a nemzet „szabadságai” és kiváltságai kárára akarták érvényesíteni. Mindenesetre ismerteti – úgy, ahogy azt Brenner is tette – mindkét fél érvelését a szabad királyválasztás és az örökletesség ügyében, de inkább a magyarok sérelmeit részletezi. Elmeséli a Ferdinánd és Szapolyai közti harcokat, és megjegyzés nélkül tudomásul veszi ez utóbbi török szövetségét, amelyet az „osztrákok vetettek szemére”. Kifogásolja, hogy Brenner nem részletesebben szólt a Szapolyai halálát követő eseményekről és Martinuzzi meggyilkolásáról, „szárazságot és rövidséget” vet szemére, a „részletek ilyen fontos dolgokról egyáltalán nem untatnak”. Dicséri viszont de Thou *Történelmét*, aki oly jól írja le a török háborúk eseményeit és főleg Szigetvár ostromát. A következő eseményeket felsorolja, csak az 1606. évi bécsi békét emeli ki, amely megadta a protestánsok vallásgyakorlatát. A vallási kérdés vitatásába azonban nem bocsátkozik.

A főúri összeesküvés ismertetése kapcsán megjegyzi: Brenner igazságtalannak tartja a kivégzéseket. A „célèbre Tekeli”-ről szükségesnek tartja elmondani, hogy nem volt hajlandó engedményekre, mert nem bízott a bécsi udvarban. Idézi a pozsonyi országgyűlés határozatait a korona örökössé tételével s a magyarok kiváltságainak megtartásával kapcsolatban. Magáról a szabadságharcról nem ír.

Összefoglaló véleménye e könyvről a következő: „Il ne me reste qu'à vous dire mon sentiment sur ce Livre, que je regarde comme un fort bon Ouvrage, qui instruit suffisamment le Lecteur de tous les points importants de l'Histoire de Hongrie. On peut dire que nous

⁵⁴ Nem lehet azonban tagadni, hogy egy ilyen alattvalóknak nyújtott szabadság ne lenne veszélyes és ellentétes a köznyugalommal. Fegyvert ad kezükbe, amikor nekik tetszik, a fejedelem által elkövetett törvénysértés ürügyén.

n'avons rien de meilleur sur ce sujet que cet Ouvrage. L'Auteur écrit avec autant de vivacité que de modération. Son style, sans être soigné, est libre et clair, et d'ailleurs les matieres y sont toutes interessantes. J'aurois souhaité que l'Histoire eut peint ses Héros, et qu'il eût donné une idée de leurs divers caracteres. Du reste ses réflexions sont solides et judicieuses et les disgressions n'ennuyent point."⁵⁵

Desfontaines nemcsak a könyvről mond véleményt, hanem a politikáról is. „La Hongrie est le boulevard de la Chrétienté contre les armes Ottomanes. C'est pour cet effet que la Maison d'Autriche a voulu être la Maitresse des Places de ce Pays, et y regner pour avoir la gloire de repousser les Turcs. Mais elle n'a pas toujours réussi, et peut-être qu'elle eût acquis plus de vraie gloire à secourir les Hongrois contre les Turcs qu'à les subjuguier et à éteindre toutes leurs Loix, pour leur substituer un gouvernement despotique et arbitraire.”⁵⁶ Itt utal a negyedről kiadás 123., 124. és 125. oldalára.) Ez meglehetősen bátor állásfoglalás 1740-ben, amikor a francia külpolitika már feladja a Habsburg-ellenességet.

A Hágában megjelenő *Nouvelle Bibliothèque* 1740 márciusában kiadott számában ismerteti a kiadványt. Kétségbe vonja Rákóczi ott közölt portréjának hitelességét, dicséri viszont a térképet. Az uralkodók sorából kiemeli Szent Istvánt, idézi az *Intelme*nek azon részét, amely a nemesekkel való egyetértést hangsúlyozza. Szent László sokoldalúságát, vallásos és kulturális tevékenységét méltatja. III. Béla

⁵⁵ Nincs mást tenni, mint elmondani véleményemet erről a könyvről, amelyet nagyon jó munkának tartok, s amely kellőképpen tájékoztatja az olvasót Magyarország történetének minden fontos pontjáról. Azt mondhatni, hogy e munkánál nincs jobb ebben a tárgyban. A szerző ugyanolyan élénkséggel, mint mérséklettel ír. Stílusa, ha nem is gondos, szabad és világos, és különben is a tárgyak mind érdekesek. Szerettem volna, ha a történetíró hőseit lefestette volna és ha különböző jellemeikről képet adott volna. Különben gondolatai szolidak és megfontoltak, a kitérések nem unalmasak.

⁵⁶ Magyarország a kereszténység védőbástyája az ottomán hadakkal szemben. Ezért akarta az Ausztriai Ház, hogy ezen ország erősségeinek ura legyen és hogy itt uralkodjék és megszerezze a dicsőséget a törökök visszaszorításával. De ez nem mindig sikerült neki és talán igazabb dicsőséget szerzett volna, ha segíti a magyarokat a törökök ellen, mintsem hogy leigázza őket és minden törvényüket eltörölje és helyükbe egy despotikus és önkényes kormányzatot állítson.

uralkodása kapcsán említi a vármegyék kialakulását. II. Andrásnál az *Aranybulla* ellenállási záradékát idézi. Az uralkodók felsorolása után II. Ulászlónál áll meg és itt szól a *Tripartitum*ról, megemlítve, hogy Brenner latinul és franciául idézi azokat a részeket, amelyek a magyarok jogait támasztják alá. Szapolyai sajtóhiba folytán *Lapolaként* szerepel. A recenzió szerzője dicséri vele kapcsolatban Szolimán „nemeslelkűségét”, aki visszahelyezte trónjára. A különböző „révolution”-okat nem akarja ismertetni. „Il suffit de remarquer que c’est un Hongrois, outré de la perte de la liberté de sa patrie, qui parle; qu’il a une parfaite connoissance de ses droits et de tout ce qui s’est passé pour la lui faire perdre.”⁵⁷ Lehet – mondja –, hogy némelyek hamisaknak fogják tartani a bécsi miniszterekre vonatkozó „darabokat” (*morceaux*), amelyek merészek (*hardis*), de a szerző dokumentumokat közöl; ezek esetében csak azt lehet sajnálni, hogy a fordítás nem elég „elegáns”.

A *Mémoires de Trévoux* 1740. májusi számában közöl egy „levelet”, amely elsősorban Rákóczi *Emlékiratairól* szól. Az *Histoire*-ral kapcsolatban a kormányformák kérdését emeli ki, amely Arisztotelész óta vita tárgya. Nincs tökéletes kormányforma, amint azt a zsidók története is bizonyítja, akik azt is megunták, hogy maga a Fennvaló szinte közvetlenül irányítsa őket, azért királyt kértek a maguk számára. Ismerteti a bécsi udvar híveinek érveit, akik szerint jogos volt a magyarokkal szembeni eljárás és az örökletesség bevezetése „Európa és a keresztény köztársaság” érdekében. Szerinte azonban ez nem hatalmazhatja fel a császárt egy nemzet kiváltságaitól való megfosztására, és nem segíti azt sem, hogy a törököt kiűzzék Európából. A közönség hálás lehet annak a magyar „nemesnek”, aki „röviden és világosan előadta a nemzet történetét” és közölte a dokumentumokat, amelyek lehetővé teszik az „európaiak” tájékoztatását, akik többségükben nem ismerik az ország törvényeit, és a magyarok mozgalmait (*mouvements des Hongrois*) a „rebellió szellemének” (*esprit de rébellion*) tulajdonítják és nem a szabadság védelmének (*défense de la liberté*).

⁵⁷ Elég megjegyezni, hogy egy, a hazája szabadságának elvesztése miatt sértett magyar beszél, hogy tökéletesen ismeri jogait és mindazt, ami azért történt, hogy azt elveszítse.

Ez a sajtóvisshang azt bizonyítja, hogy Prévost állításával ellentétben a munkára felfigyeltek, s tegyük hozzá, hogy sokan, így Montesquieu és Voltaire is forrásként használták.

Az 1778-ban megjelent Claude-Louis-Michel de Sacy által szerzett *Histoire générale de Hongrie* is ebből a munkából merít, főleg az 1660-as évektől kezdve a főúri összeesküvés, a Thököly-felkelés vagy az eperjesi véstörvényszék ismertetésénél, annak ellenére, hogy a felvilágosodás szellemében fogant, és hogy a Habsburgok és a magyar nemesség között Mária Terézia trónra lépése után kialakult megegyezésre épít.

Magyarországon a literátus emberek korán értesültek a munka megjelentetéséről – feltehetőleg német folyóiratok híradása alapján. 1744-ben egyik magyar ismerőse Rotarides Mihályhoz fordul, hogy „midőn Wittenbergbe visszatér, az ottani hiteles forrásokból (az *Histoire* és a *La vie du Prince Rakoczi*) írja ki és levelekben küldje meg Rákóczi fejedelem kiváló tulajdonságainak, választékosságának, erényességének, vendégszeretetének, emberies érzületeinek stb. példáit (*exempla*), hogy ezekkel némelyek hamis száját elnémíthassa és a fejedelemről terjesztett méltatlan gáncsoskodásokat visszautasíthassa”.⁵⁸

A cenzúra azonban nem tétlenkedik ez esetben sem. A munka a tiltott könyvek listáján szerepel, és csak 1779-ben vizsgálják felül a döntést, amikor a cenzor elítéli ugyan a Habsburg-ház elleni kitételeket, de elismeri értékeit. „Mindamellett tanult emberek számára a maga nemében igen hasznosnak találtatott.” Javasolja, hogy kerüljön a tolerált művek listájára és hogy elismervény ellenében a könyvtárak olvasásra kiadhassák a tudósoknak. Mária Terézia ilyen értelemben intézkedik ugyanez év április 23-án, de a határozat külön is kiemeli a 6 kötetes kiadás 1. és 2. kötetének kifogásolható tételeit, tehát éppen a Brenner által írt szövegrészeket.⁵⁹

A munka a könyvjegyzék tanúsága szerint sok magánkönyvtárban is megvolt.⁶⁰ 1790 táján közkézen forgott: a Laczkovics fivérek a

⁵⁸ Gragger Róbert: Egy magyar tudós sorsa, Rotarides Mihály. In Klebelsberg-emlékkönyv. Bp., 1925. 425.

⁵⁹ OL Helytartó Tanács, C. 31. Acta revisionis librorum 9. doboz és Kósa János: Francia könyvek sorsa Magyarországon. In Egyetemes Philológiai Közlöny, 1941.

⁶⁰ Szarvas Margit: Magánkönyvtárak a XVIII. században. Bp., 1939.

könyv jelentőségéről leveleznek és arról, hogy mennyire másként foglaltak volna állást a diéta követői, ha azt ismerték volna.⁶¹

A tudósok nem várták meg Mária Terézia engedélyét: Kolinovics Gábor kéziratban maradt és 1742-ben befejezett *Commentariorum de rebus ungaricis libri XIII* című munkájában már említi.⁶² Nyomtatásban csak később hivatkoznak rá, így Katona István 1778–1817 között megjelent *Historia criticájában*, Budai Ésaías 1812-ben kiadott *Magyarország históriájában*.

A 18. század végén latin nyelvű fordításokat is készítenek belőle. A Széchényi Könyvtár őriz egy-egy *Historia Revolutionum Regni Hungariae* című kéziratot, amely az *Histoire* és a *Mémoires* teljes fordítását adja.⁶³ A Budapesti Egyetemi Könyvtárban található fordítás végén ez olvasható: „Finitum die 29 Octobris per Samuelem Morvay.”⁶⁴ Többen is merítenek a munkából, amikor latin vagy magyar összefoglalókat készítenek a szabadságharcról.⁶⁵

Maga az *Histoire* azonban soha nem jelent meg magyarul annak ellenére, hogy a francia kortársak jó véleményrel voltak róla, és a 19. századi magyar történetírás merített belőle. Az ok régebben kétségtelenül a Habsburg-ellenesség lehetett, később rendi felfogása, majd az érdeklődés hiánya. Talán ezzel a tanulmánnyal felhívhatjuk a figyelmet a magyar történetírás e fontos alkotására és a magyar fordítás szükségességére.

⁶¹ Köpeczi Béla: A Rákóczi-hagyomány a XVIII. századi közgondolkodásban. In Irodalomtörténeti Közlemények, 1973. 2–3. sz.

⁶² Ultima esto linguae Gallicae De Bello hactenus ductu Rákoczy per Confederatos gesta Historia, Typis Lutetianis (ez hibás, hisz a munka Hágában jelent meg), non absque Christianissimi Privilegio edita, cui praefixa spectatur elegans Rákoczy Bucephalo insidentis effigies. Budapesti Egyetemi Könyvtár, G. 86, 250.

⁶³ Fol. Lat. 3697.

⁶⁴ G. 517.

⁶⁵ Vö. Köpeczi B. említett tanulmányát Rákóczi Emlékirataihoz 440.

A vég

Rákóczi elutazása után Brenner jelentést ír a külügyi államtitkárnak, aki Tessé marsalltól hallott arról, hogy szolgáját Kökényesdi megpróbálta megvesztegetni. „Kamaldulból” jelzi, 1718. február 9-én, hogy ismeri Kökényesdi eddigi viselkedését és „fanfaronnade”-jait. Róla is mondták, hogy vele tárgyalt, de csak azért, hogy megkörnyékezzék, ahogy ezt megtették mások, Rómában és Lengyelországban. Nem tart Kökényesditől és intrikáitól, sorsát a régenstől teszi függővé.¹

Egy hónappal később a párizsi császári követ, Josef Lothar Königsegg március 4-én adja elő VI. Károly tiltakozását Rákóczi támogatása ellen, mire az Orléans-i herceg kijelenti, hogy ő semmiféle segítségről nem tud, és a konstantinápolyi követnek, Bonnacnak megtiltotta, hogy támogassa a fejedelmet. Azt nem tudja megakadályozni, hogy francia tisztek szolgálatába álljanak.²

Brenner nevét Johann Wenzel Gallas vatikáni követ említi újból, amikor márciusban a császár nevében tiltakozik Alberoni „keresztényellenes” politikája ellen. Szerinte Cellamare párizsi spanyol követ tárgyalásokat folytatott Brennerrel, Kisfaludi Boldizsárral, Héli-santtal fegyvervásárlások ügyében.³

Március 11-én – miután az államtitkár nem fogadja – Brenner a régensnek ír és elmondja neki, hogy „a király miniszterei, akik ismertek engem több mint tizenkét éve a külföldi követségeken bizonyítékot tudnak nyújtani a legnagyobb és legőszintébb ragaszkodásról,

¹ Hongrie, 17. köt. 242. fol.

² Königsegg VI. Károlynak, 1718. március 14. Frankreich, Kart. 30.

³ VI. Károly Gallashoz, 1718. febr. 23. Rom. Kart. 99. fol. 7. sk.

amelyhez foghatót idegen még nem nyújtott”.⁴ E levél semmiféle eredménnyel nem járt, semmiféle biztatást nem kapott.

Közben Drinápolyból érkeznek Rákóczi levelei, köztük egy január 19-én kelt, amelyben a spanyol király küldöttjét várja. Ehhez Brenner később hozzáteszi: „Minden előzetes szerződés nélkül indult el (Rákóczi), bár semmiféle szerződés sem tudja helyreállítani a törökök alapvető maximáit, betöréseikkel megszüntetik a nemesség és a pap-ság minden kiváltságát és alattvalóikat rabszolgaságba viszik; ez olyan szokás, amit a Nagyúr sem tud megváltoztatni.”⁵

Egy másik, február 14-i levél arról szól, hogy megérkezett a spanyol küldött s a fejedelem széles körű diplomáciai akcióba kezdett a török béke megkötése érdekében. Ehhez Brenner megjegyzi: „Én azt írtam neki, hogy a császárral a kapcsolat mindennap erősebb s ő nem látja, hogy Franciaország hogyan lehetne ebben érdekelt és hogyan segíthetne közvetlenül vagy közvetve ennek az uralkodónak.”⁶ Ez természetesen a francia politika változására utal, amellyel igyekszik elhatárolni magát Rákóczi tevékenységétől.

Március 1-jén a fejedelem arról szól, hogy véleménye megegyezik Alberoniéval, aki szerinte „nagy ember”. Dubois abbét (a nevet nem írja ki), aki a politikájával a francia udvarnál „annyira divatban van, mindenütt ki fogják nevetni”. Brenner kijelenti – 1721-ben: „Erre és más levelekre el kellett volna hagynom a követséget, de miután ezeket Párizson kívüli elvonultságomban kaptam és miután visszatérésem után találtam egyet, amely a császárral való békéről szólt,

⁴ Les ministres du Roy, dont j'ay esté connu depuis douze ans dans les Cours étrangers (!) pourroient rendre témoignage de mon attachement aussy grand et aussy sincere que jamais étranger l'ayt eu. Hongrie, 17. köt. 245. fol.

⁵ Il estoit party sans aucun traité préalable: outre que tous les Traitez ne pouvoit contrebalancer les maximes fondamentales des Turcs, selon lesquels ils privent la noblesse et le clergé de leurs prerogatives, et amenant les sujets en esclavage dans leurs cources (!): usage que le Grand Seigneur n'est pas le maître d'abolir. Itt és a többi kivonatnál Pillias említett tanulmányát idézem, 135.

⁶ Je luy avoit mandé que les liaisons avec l'Empereur devenant tous les jours plus fortes, je ne voyais pas comment la France vouloit être d'intelligence, et nuir à ce Prince directement ou indirectement. Pillias, 135.

eljárásomat felfüggesztettem.”⁷ Arról van tehát szó, hogy Grosboisban a kamalduliaknál találta meg a „retraite”-jét s erről Rákóczinak is írt. E levélben Rákóczi szól a szicíliai király, Viktor-Amádé érdeklődésének felkeltéséről és a békét előkészítő akcióiról. Ehhez az ő segítségét is kéri. Brenner viszont később megjegyzi: „Sohasem gondoltam rá.”

A fejedelem megírja, hogy nem vesz részt a török hadjáratban, mire a követ kijelenti, az Orléans-i hercegnőhöz 1720 júniusában írt levélre hivatkozva, hogy „ilyen módon akart visszatérni Franciaországba”. Magyarozatként hozzáteszi, hogy bár a törökök ezen „megsértődtek”, miután „a vezetőknek tulajdonítják a bajt, amely őket éri”, a fejedelem ezt a „megoldást” választotta, hogy ne kelljen részt venni a háborúban.

Hosszú ideig Brenner nem említi Rákóczi újabb leveleit, a május 14-ét kivéve, mert ebben a fejedelem dicséri Alberoni közben Franciaország által elítélt politikáját. Szóba hozza a szicíliai király érdekeit az itáliai birtokokkal összefüggésben, s biztatja a követet a közbelépésére. Említi, hogy a cár lemondatta fiát, ahogy „XIV. Lajos tette, amikor megindult a háború a császár ellen, hogy Magyarországot a fia számára biztosítsa”. Brenner szerint a régensnek nem voltak ilyen „nagy tervei”, s ő maga „nem tárgyalt ezekről az ügyekről a cár követeivel”.

Megint hosszú hallgatás következik, azután a július 5-éről kelt levelet idézi, ahol a fejedelem javasolja, hogy Brenner tartózkodjék „vidéken”, de onnan folytassa együttműködését a szicíliai udvar párizsi képviselőivel.

Október 2-i jeníkői levelében Rákóczi elmondja: „A francia udvar helyzete nem engedi meg, hogy visszatérjek anélkül, hogy intézkedéseimet megtettem volna.”⁸ Itt jelzi, hogy a „török nemzet szellemének” és az „általános elégedetlenségnek” köszönhetően a jelenlegi török „kormányt” meg lehetne dönteni. Ehhez Brenner idézi a holland gazette 1721. április 15-i hírért, amely azt jelzi, hogy Rákóczi

⁷ Sur cette lettre et quelques autres j'auais quitté mon Ministère (!): mais les ayant reçu pendant ma retraite hors de Paris, et ayant trouvé une à mon retour qui parlait de la paix avec l'Empereur, j'ay suspendu mes démarches. *Pillias*, 136.

⁸ La situation présente de la Cour de France ne me permet plus de songer à mon retour sans avoir bien pris les mesures. *Pillias*, 138.

„felforgatásra (sédition) törekedett”. Ez azt bizonyítja, hogy a követ 1721 tavaszán is dolgozott az Orléans-i hercegnek átadandó kéziraton.

Szeptember 9-én az Orléans-i herceg a király nevében közli Bonnackal, hogy Franciaország is tagja lett a négyes szövetségnek, s ez megtiltja, hogy „rebelliseket” támogasson. „Ezért – írja – nem tudok a jövőben ugyanolyan menedéket nyújtani neki (azaz Rákóczinak), mint amelyet eddig élvezett államainkban.” Mindezt megfelelő formában kell előadni, hogy a fejedelem ne „sértődjék meg”.⁹

Rákóczi e nagy külpolitikai változásról 1719. január 9-én szól, s megírja, hogy eljövetele előtt nem volt tájékozódva a régens tárgyalásairól, különben ott maradt volna Franciaországban. Mikor hírt hallotta „az Európát megbékéltető nagy változásnak”, nem engedett a Porta javaslatának, hogy fegyveresen vonuljon „államaiba”. Ő maga azt szeretné, ha „szabadon” választhatna Erdély ügyében, amire Törökországban nem kerülhetne sor. Mindezt Brenner Dubois-val tárgyalja meg, Párizsban vagy levél útján Angliában. A Portával szembeni fenntartásra Brenner megint utal a Madame-hoz írt levélre. Úgy véli különben, hogy Rákóczi módosította nézeteit. „Mindez tökéletesen ellenkezik véleményeivel és régebbi magatartásával, én ezt teljes változásnak éreztem.”¹⁰

Ezután az említett kivonatban megjegyzi, hogy még újabb leveleket is kapott, amelyek elvesztek „egyik útja során”, de arra emlékszik, hogy a fejedelem javasolta, össze akarja hívni Erdély rendjeit s felmentését kérni esküje alól. Közli viszont Rákóczinak egy október 3-i levelét, amelyben Tessé marsallra hivatkozva ír Brenner tárgyalásairól, amelyeknek eredményét várja. Itt szól – bár a levélből ez nem derül ki – a cár konstantinápolyi követével, Daskovval folytatott kapcsolatról, arra utalva, hogy ha Bécs nem hajlandó vele tárgyalni, akkor másutt kell „keresni a választ”. Erre mondja Brenner, hogy Daskovról van szó, aki „értesüléseket” akart szerezni, mint I. Péter első konstantinápolyi követe. Ehhez kapcsolja saját levelét, amelyben

⁹ Ainsy je ne pourrai luy accorder a l'avenir le meme asile, dont il a cy-devant jouy dans mes Etats. *Angyal D.*: Adalékok II. Rákóczi Ferenc törökországi bujdosásának történetéhez. Történelmi Társ., 1905. 207 sk.

¹⁰ Tout cecy etant diametralement opposé à ses sentiments et à sa conduite passée, je le pris pour un parfait changement. *Pillias*, 139.

arról szól, hogy a Madame szerint a fejedelem Charolais grófnak rossz tanácsokat adott külföldi tartózkodásával kapcsolatban.

Rákóczi 1720. január 23-i és április 9-i levelei annak a véleményének adnak hangot, hogy Livóniát szeretné megszerezni, s ezért Máriássyt a cárhoz küldte. Az elsőben megemlíti, hogy szeretne visszatérni Franciaországba s talán Provence-ban meghúzódna. Brenner erre azt állítja, hogy a fejedelem a Bercsényi fiú huszáraival akart visszatérni: „Tessé márkí úr nem régen azt írta, hogy viszontlátni szeretné.” A fejedelem jelzi, hogy Charolais grófról szóló hír Boissimène-től ered, ő az javasolta, hogy a gróf Spanyolországba induljon és ne Bécsbe. Ebben az április 5-i levélben jelzi, hogy Franciaország „rebellisként” tartja számon s ezzel beteljesedik Wratislav jóslata, mely szerint a fejedelmet a francia udvar magára fogja hagyni. A levél befejező része így hangzik: „Franciaország ma – hogy úgy mondjam – a bosszúállás angyala az ellene fellépő ellenség kezében, miután megszegyenítve egész Európa előtt saját méltóságát is kockára teszi.”

Brenner Rákóczi erdélyi fejedelemkénti elismerésével kapcsolatban megjegyzi, hogy a fejedelem az I. Józsefnek – „in signum humilitatis” – „írt levélben feláldozta a magyarokat és az erdélyieket”. Ehhez még hozzáteszi: „Azóta Torcy úr, akkor államtitkár, kijelentette nekem, hogy a király, aki őt Erdély fejedelmének vagy urának tekintette, minden eszközt megpróbált, hogy azzá legyen, de miután ez nem sikerült, a Rakotcy fejedelem által vezetett háború balsorsa miatt, mindaz, amit Ófelsége tett érdekében vagy közvetlenül miatta vagy közvetlenül követte útján, csak szívesség és tisztesség volt.” Itt jegyzi meg: „Madame közölte vele, hogy mivel a régens úr nem tudja megadni neki az »erdélyi fejedelem« címet, nem válaszolhat levelére.”¹¹

¹¹ La France aujourd'hui est, pour ainsi dire, Ministre de la Vengeance de l'ennemi (!) implacable contre moy, et en m'opposant aux yeux de toute l'Europe, elle oppose en même temps sa dignité. ... Depuis M. de Torcy, alors ministre, m'a déclaré à moy même que le Roy ayant traité le P. Rakotcy de souverain ou au moins de Prince de Transylvanie, l'avoit cherché tous les moyens de l'aider à y parvenir, mais n'y ayant pas réussi par les malheurs de la guerre du Pce Rakotcy luy-même, ce que Sa Majesté faisoit encore, ou directement pour luy, ou indirectement pour son Ministre, n'étoit plus que complaisance et honnêteté... Madame Luy avoit mandé que Mgr le Regent, ne pouvant luy donner le titre de Prince de Transylvanie, ne répondoit pas à sa lettre. *Pillias*, 141–143.

A fejedelem június 10-én írja meg az Orléans-i hercegnének levelét a Charolais ügyéről, aki a császár hadseregébe állt, de nem az ő tanácsára, mások javaslatára. Szól a herceggel folytatott egykori tárgyalásairól s arról, hogy ő maga Spanyolország támogatását úgy értékelte, mint „egy keresztény fejedelem részvételét” vállalkozásában. Alberoni erről biztosította s Boissimène is így tájékoztatta a Portát. Egyébként nem vett részt a török háborúban, s az Orléans-i herceg azt ígérte, hogy ebben az esetben visszatérhet Franciaországba. Megkapta Toulouse gróf levelét, amely szerint nem térhet vissza, esetleg Spanyolországba mehetne (amire Alberoni elmozdítása után nem kerülhetett sor). Itt írja meg, hogy Franciaország a „rebellisek” státuszába helyezte s hogy ezzel a „bécsi udvar bosszúállásának anyjala lett”. Mindebből következik, hogy a követ látszatfelháborodása nem volt indokolt: Rákóczi az Orléans-i herceg anyjának, a Madame-nak is elmondta véleményét.¹²

A követ idéz egy levelet, amelyet Rákóczi az Orléans-i herceghez írt, s amely dicséreteket tartalmaz a régens politikájáról, s kifejezi reményét, hogy „kimenti egy olyan országból, ahol ki van téve egy veszélyes jövő félelmének”. (Ezt a levelet nem ismerjük, Rákóczinak csak egy 1722-es, az Orléans-i herceghez írt levele maradt fenn.) Szól továbbá egy június 10-i levélről is, amely Dubois esetleges ígéreteivel foglalkozik anélkül, hogy azoknak hitelt adna, s beszél egy livóniai vagy spanyol alkirályság tervéről. Brenner hozzáteszi, hogy Dubois a jövőendő kongresszustól remélte a dolgok elintézését. Ehhez még megjegyzi, hogy Rákóczi a császárral való megegyezés helyett „ennek ellenkező tárgyalásokat javasolt”.

Utolsó levele – nem sorrendben – Brennertől származik, szeptember 16-áról szól, s azt mondja: „Csak a politikai körülmények segíthetik visszatértét, Istennek kedves lett volna, ha (a fejedelem) sohasem indult volna el.” Megjegyzése ez: „Azt írta, hogy a Franciaországba való visszatérésének elutasítása abból a gyanúból származott, hogy a régens úr vádolta azok miatt a tanácsok miatt, amelyeket Charolais grófnak adott.”¹³ Ezt az ügyet a fejedelem, mint láttuk,

¹² Hongrie, 17. köt. 247. és köv. fol.

¹³ Rien ne facilitera votre retour que les conjonctures politiques. Plust à Dieu que V.A.S. ne fust pas party. Pillias, 143.

tisztázta a Madame-nak írt levelében, tehát a visszatérést nem ez az ügy, hanem a négyes szövetség tiltotta meg.

Brenner 1720 végén súlyos helyzetbe került a Kelet-indiai Társaság részvényei miatt. A Bastille feljegyzései szerint „1719-ben, amikor a király megengedte, hogy a városra (tehát Párizsra) kiutalt összegeket általánosan kiváltsák, Brenner abbé úr, ura parancsa és akarata ellenére, megkapta pénzben annak a 600 000 franknak az összegét, melyet nevére helyeztek el. Azután a tíz bankjegyet átváltotta az Indiai Társaság 48 részvényére és ezekhez hozzáadott még 60 000-et, amelyeket más forrásokból kapott a fejedelem nevére.”¹⁴ A párizsi Városházára kiutalt összeget *Dominique* néven vette fel, ami Rákóczi testamentuma szerint megelőzte a *François*-t, s ez előnyt jelentett a kivétel szempontjából.¹⁵

A Law bankház csődje a részvények megsemmisülését eredményezte s John Law 1720 végén elmenekült. Amikor erről Rákóczi értesült, Toulouse grófhhoz fordult, Brenner letartóztatását kívánva. (Ez a levél nem maradt fenn.) 1721. augusztus 31-én az Orléans-i herceghez írt, felhíva a figyelmet Brenner „malversation”-jára s megjegyezve, hogy Toulouse grófját kérte fel az intézkedésre. Ehhez hozzátette: „Feltéve, ha nem talál olyan eszközt, amely innen kihúz és megszabadít.” (Itt a Franciaországba való visszatérésre gondol.)¹⁶

Brennert 1721. augusztus 18-án tartóztatták le és szeptember 25-én lett öngyilkos. A Bastille jelentése ezt írja: „Brenner abbé urat, Ragosky fejedelem ügyvivőjét és franciaországi megbízottját letartóztatták, ura, Ragosky fejedelem parancsára. Visszaélt bizalmával és jelentős összegeket használt fel parancsa ellenére. Minden írását, mely a fejedelmet érintette, Toulouse gróf levele alapján, átadtak Le Bon ügy-

¹⁴ Lorsque le Roi ordonna le remboursement général des rentes sur la ville, le sieur abbé Brenner, sans ordre et contre l'intention de son maître, toucha le remboursement en billets de banque de la partie de 600 mille livres, qui étoient constitué sous son nom. Il convertit ensuite ces dix billets de banque en 48 actions de la Compagnie des Indes, et par l'acquisition desquelles il employ non seulement les dits 600 mille livres, mais encore 60 mille au-delà qu'il avoit touché d'ailleurs pour ce Prince. Hongrie, 18. köt. 294. fol.

¹⁵ Histoire des Révolutions de Hongrie. Hága, 1739. VI. köt. 73.

¹⁶ A moins que vous ne trouvez de quelque moyens de m'en tirer et de délivrer. Hongrie, 17. köt. 268–69. fol.

vivő úrnak. Brenner abbé ékszereit, ruháit, eszközeit stb. halála után eladták és az így kapott pénzből kifizették adósait, és a többit a Bastille apróbb javításaira és szükségleteire. 1721. szeptember 25-én halt meg, a torkát vágta el. Phélypeaux.”¹⁷ A halottat a Bastille temetőjében hantolták el.

Az „Extrait du proces verbal fait au Chateau de la Bastille les 30 septembre et premier octobre 1721” Brenner ládájának tartalmáról szól. Egy 14 lapból álló füzet Rákóczi és Brenner leveleiből; egy 6 lapból álló latin „instructio”; 7 levél rejtjelezve, latin és francia nyelven 1707 és 1708-ból Itáliából (ezt „De Baudry úr ellenőrizte”); Lengyelországból 16 levél franciául és latinul, 1709 és 1710-ből. Egy másik „köteg” (liasse) tartalma: 73 levél franciául, latinul, rejtjelezve, 1712-ből Franciaországból; 38 levél 1713-ból és 1714-ből; levelek 1715-ből és 1716-ból, majd 30 (ebből 29 „elküldött”) levél 1717-ből ugyanonnan; 16 levél latinul és franciául, hely nincs megjelölve. Egy „köteget” Brenner honosítási levele, ennek törvényes bejegyzése és egy „mémoires” (többes szám, de feltehetőleg nem a Rákóczié, erre a jegyzék figyeljen). Egy másik „köteg”, amely „Ófelsége” brevet-je, 1714. június 20-áról kelt, s amelyben „Ragotzy fejedelemnek” évente 100 000 écut adományoz. Egy „köteget” Brenner 1719. május 1-jén kelt levele, melyben „beszámol, hogy mit tett (Rákóczi) ügyei érdekében”, valamint a fejedelem hozzá írt levelei. Ezután „kötegek” 1717, 1718, 1719, 1720-as levelekből. Egy „bordereau”, amelyet Brenner megbízásából állított ki De Ranay jegyző arról a 48 részvényről, amelyet 1721. április 21-én D’Herbigny hitelesített. 7 kiutalás a királyi pénztártól 10 000 écuról 1717. július 1-ről, október 1-ről, 1718. január 1-ről, 1719. április 1-ről, 1719. június 1-ről és 1720. január 1-ről. Egy láda, amelyben Perrot elleni és egy poitou-i „mocsár”

¹⁷ Le Sr. abbé Brenner hongrois, agent des affaires du prince de Ragosky et son résident en France. Il a été arrêté sur la demande du Prince de Ragosky, son maître. Il avait abusé de sa confiance et disposé d’effets considérables sans ordre. Tous les papiers concernant le prince ont été remis à Mr. Le Bon, son agent, suivant l’ordre qu’il en fut donné par une lettre de M. le comte de Toulouse. Les bijoux, hardes, effects etc. de l’abbé Brenner ont été vendus après sa mort et l’argent en provenant a servi à payer ses créanciers et le reste aux menues réparations et besoins de la Bastille. Mort le 25 septembre 1721, s’étant coupé la gorge. Phélypeaux. Közli *Pillias*, 130.

ügyében folytatott iratok találhatók. A Bastille kormányzója bemutat egy aranyérmet is, „amely Ragotzi fejedelmet ábrázolta, 6 arany La-jost, 2 arany dukátot, 2 gyűrűt gyémántokkal”.

Brenner halálhíre meglepetést keltett az udvari körökben. A legérdekesebb e tekintetben az Orléans-i hercegné levele, amelyre Rákóczi 1722 augusztusában vagy szeptemberében válaszolt. A fejedelem szerint „nem a kártya vitte rá erre – ahogyan az Orléans-i hercegné feltételezte –, hanem mérhetetlen ambíciója és az isteni gondviselés félelmének a hiánya”.¹⁸ Már 1718-ban az Hôtel de Transylvanie-ban megkísérelte az öngyilkosságot, szolgája mérget talált párnája alatt, majd nehezen tudta megakadályozni kiugrását az ablakon. Megismétli: „Elsősorban az ambíció hajtotta, s ezért kérte, hogy egyházi javadalmat kapjon.” „Ezt azonban sem a megboldogult király, aki erre formális ígéretet adott, sem az Orléans-i herceg nem teljesítette, minden reményét elveszítette, mert azt hitte, hogy feje alkalmas arra, hogy mitrát, sőt még piros kalapot is viseljen. Az én ügyeimben teljesen elvesztette reményét s attól félt, hogy halálom után nem lesz kenyerre. Láttam ezeket a gondolatokat, hogy úgy mondjam, a fejében, amikor e mániája meglepte és az Orléans-i herceg úr talán emlékszik rá, hogy egyik utolsó beszélgetésünk alkalmával mondtam neki, hogy Brenner hajlamos lesz elárulni, ha nem kap valamilyen egyházi javadalmat.”

Végső következtetése általánosabb jellegű: „Minden segítségtől megfosztva, teljes mértékben bűnösnek érezte magát szándékaim ellen, nem tudván ügyeimről olyan alapvető tudomást szerezni, amelyeknek elárulása a bécsi udvar kegyét hozhatta volna, a szomorú jövő képétől megriadva, amelyet ambiciózus szelleme animált, mert teljesen emberi tudománya minden kegyességet nélkülözött, nem voltam meglepve, amikor hallottam, hogy követte annyi régi pogány filozófus példáját.”

Lehet persze vitatkozni azon, hogy mennyire az antik filozófusokat követte (ezt teszi Pillias), az biztos, hogy a letartóztatás után a teljes összeomlás légköre vitte az öngyilkosságba. „Ez olyan érzékeny példa, Madame – írja Rákóczi –, az emberi szellem gyengesége és a vi-

¹⁸ Hongrie, 18. köt. 271. és köv.

szontagságokkal szembeni ellenállás tehetetlensége miatt, hogy miután megemlékezett erről a szerencsétlenről, megengedtem magamnak, hogy felidézzem hosszasan történetét.”¹⁹

Prévost abbé azt állítja, hogy az apátot „hűtlenség vagy a balsors szerencsétlensége” miatt tartóztatták le, s ez vitte az öngyilkosságba (a *Le Pour et Contre*-ban és a *Le monde moral*-ban). Luynes herceg szerint az abbé bűnösnek érezte magát, s ezért még „tájékoztatást sem tudott nyújtani a fejedelemnek s végzett önmagával”.²⁰

Élete utolsó éveit az átadott Rákóczi-levelekből lehetett rekonstruálni, amelyekre későbbi feljegyzéseit írta. Úgy tűnik, hogy napjait részben Párizsban, részben vidéken, főleg a kamalduliaknál töltötte, annak ellenére, hogy később megróttá a rendfőnököt. A Law bankház csődje készítette végül is az öngyilkosságra, miután ezt már néhányszor megkísérelte. A balsors indította arra, hogy kiválogatott leveleivel a fejedelem ellen forduljon, ami inkább az elkeseredés jele, de egy olyan elkeseredésé, mely nem lát racionális okot saját sorsa változására.

¹⁹ Je n'avois pas lieu de croire que le jeu eut eu un (!) part en tout cela, mais plutot son ambition demesurée et manquant de foy dans la providence. – N'ayant rien pu obtenir en sa faveur, ni du Roy défunt, lequel m'avoit donné une promesse formelle, ni auprès de M. le Duc d'Orléans, il s'est vû decheu de toute espérance, car il croioit que sa teste etoit capable de porter des mitres et des chapeaux rouges même. Il a désespéré de mes affaires entièrement, et il a cru qu'il pouvoit manquer de pain après ma mort. Je lisois, pour ainsy dire, ces pensées dans sa tête à l'occasion des acces de sa manie, et M. le Duc d'Orléans se pouvoit souvenir que je luy dis à l'occasion de mes derniers entretiens, que j'eus avec luy, que je croiois Brenner capable de me trahir, s'il ne luy donnait quelque bénéfice. Dechu de toute ressource, se trouvant entièrement coupable d'avoir agi contre mes intentions, n'ayant en même temps aucune connoissance foncière de mes affaires, dont la trahison luy avoit pu attirer la faveur de la Cour de Vienne; frappé donc de la représentation d'un triste avenir que son esprit ambitieux rendoit d'autant plus vif que sa science purement humaine étoit destituée de toute piété, je ne me suis pas étonné lorsque j'ai appris qu'il a suivi l'exemple de tant d'anciens philosophes paiens. – C'est un exemple si sensible, Madame, de la faiblesse de l'esprit humain et de son impuissance de se soutenir dans la vue de l'adversité, que puisque vous êtes souvenu de ce malheureux, j'ay cru que vous m'excuserez sur ce que je rapporte tout au long de son histoire. Hongrie, 17. köt. 335. és köv. fol.

²⁰ *Duc de Luynes: Mémoires sur la cour de Louis XV. L. Dussieux–E. Soulié kiad. Paris 1863. XII. 478–479.*

A személyi ambíció nyilván szerepet játszott az egyházi javadalom keresésében, de ez számára csak lehetőség volt: nyugalmas és biztosított életet keresett a sztoikus – és nem annyira – a hívő-keresztény etika szellemében. Rákóczi a janzenista morál szerint szólt arról, hogy nem volt meg benne „az isteni kegyelem” és hogy „emberi tudománya minden kegyességet nélkülözött”.

Így lett szomorú vége Brenner apátnak, aki Rákóczi egyik legértelmesebb diplomatája és kitűnő publicistája volt.

Prévost abbé, aki az *Histoire des Révolutions de Hongrie*-val kapcsolatban már foglalkozott Brennerrel, élete utolsó, befejezetlen művének, amelyet halála után jelentettek meg, a *Le monde moral*-nak főhőisévé teszi.

A bevezető egyszerre akar „valamilyen haszonnal járni az erkölcsökre” s ugyanakkor „szórakoztató olvasmánnyá válni”. Az elbeszélő „ráébred arra, hogy mások szívének megítélésében előbb a sajátját kell megismernie”, s ezt igyekszik elérni a „legnehezebb és legkényesebb megpróbáltatásokon” keresztül, „tapasztalásokból, amelyek egyszerre idegenek és személyesek, olyan elveket alakít ki, amelyek meghatározzák viselkedését és élete egész hosszú során útmutatást adnak nézeteinek”.¹

E könyv V–VIII. részében mondja el, hogy egy „magyar nemes” költözött a már sok mindent kipróbált márk mellé. Rákóczi küldöttjéről van szó, akinek „nagy penziót” juttat Franciaország, és aki azért jött, hogy feljelentse „B. (Brenner) abbét”. Az apát „rendes ember, de hűtlen követ” volt, „felületessége vagy tékozlásai a rodostói kis udvart megfosztották egy olyan összegtől, amely szükséges volt fenntartásához”.² A feljelentő kénytelen volt a leveleket átadni a hatósá-

¹ ...que pour bien juger du coeur des autres, il lui manque la connaissance du sien. Il travaille à l'acquérir dans les plis rudes et les plus délicates épreuves. Enfin, il établit sur toutes ses expériences, étrangères et personnelles, des principes qui servent de règle à sa conduite et de fond à ses jugements, dans toute la suite de sa vie. Oeuvres de Prévost – VI. kötet: Le monde moral. Texte établi par R. Fabvre et J. Sgard. Presses universitaires de Grenoble, 1984. 287.

² ...homme de mérite mais infidèle ministre, dont la négligence ou la dissipation avaient privé la petite cour de Rodosto d'un secours si nécessaire à son entretien. Uo. 381. A szövegkritikai kiadáshoz kapcsolódva a szerzők Vetésre utalnak, mint feljelentőre, Saint-Simon alapján. Erről azonban nincsen szó. Brenner történetét a Correspondance politique Hongrie kötetei alapján lehet pontosítani. Így például azt,

goknak, akik Brennert letartóztatták, s aki öngyilkos lett. Hamis feljelentés alapján őt is elfogták, s a fejedelem közbenjárására most engedték szabadon.

Brenner történetét a márki mellett tevékenykedő orvos ismerteti, aki Rákóczi mellett is szolgált és aki sok forrástól tájékozódott az apáról. Brenner Cronstadtban (Brassóban) született, jó nevelésben részesült s tudása alapján neve ismert lett. Fiatal korát „cabinet obscuritásban” töltötte. Rákóczi azonban magához hívta mint „homme de lettre”-t, akire manifesztumainak megírását bízta, így az 1704-es manifesztumét és sok másét, hiszen a „háborút egyszerre vívták tollal és karddal”. A fejedelemnek tulajdonítja, hogy a kalocsai érsek titkára lett és hogy követeként adhatta elő a „császári minisztereknek az annyira sértő nyilatkozatokat”. Különböző akciókban vett részt a szatmári békéig, így a béketárgyalásokon. A „novellisták” idáig kísérték nyomon. Ezek után Franciaországban tűnt fel, amikor a fejedelem menedéket kapott XIV. Lajostól, „hálából és nemeslelkűségből, és ehhez a nemes cselekedethez egész Európa csatlakozott”.³ Ekkor tudták meg, hogy az oratoriánusoktól jött, amint azt De La Tour „supérieur” elmesélte. Egy holland hajóval érkezett – „pénz és személyes ismeretek nélkül”. Jelentkezett, hogy filozófiai tézist készítsen, szelleme és tudása csodálatot váltott ki, alakja és viselkedésének kedvessége sok barátot szerzett. Amikor a fejedelem Franciaországba jött, Brenner csatlakozott hozzá, amiről a „supérieur” bizonyos fenntartással beszélt.

Clagny-ban, ahol Rákóczi megszállt, „az elbeszélő orvos megismerte és tisztelte” az abbét. Innen Rákóczi a kamalduliakhoz ment, „elég sok bizarrság és gyengeség között”. (Itt utal az *Histoire des Révolutions de Hongrie*-nak az „isten i igazsághoz” írt bevezetőjére, amelyet Prévost kritikájában kifogásolt.) „A fejedelem ezek után vagy saját elhatározásából vagy azért, mert a régens kevésbé becsülte”,

hogy nem 1711 után, hanem jóval előbb tanult az oratoriánusoknál, és hogy 1712-ben jutott el Párizsba. Oeuvres de Prévost, 8. köt, Commentaires et notes. Presses Universitaires de Grenoble, 1986, 498–500.

³ ...le Prince ayant obtenu de la reconnaissance autant que de la générosité de Louis XIV un asile en France, et ce honorable accueil auquel toutes les nations de l'Europe ont applaudi. Uo. 381.

mint a „nagy uralkodó”-t, vagy azért, mert az „aktív karakter és katonai tehetség”⁴ erre ösztökélték, elment Törökországba. Érdekeit Brennerre bízta, akit a „következő évben” letartóztattak. Ekkor hívták rosszulléte miatt az orvost, akinek a követ – mint gyóntatójának – részletesen elmondja történetét, és aki ezt le is írta.

1706-ban részt vett Ödenburg (Sopron) ostrománál, ahol a kurucok „une véritable image des horreurs de la guerre”-t készítettek elő. Itt egy sebesült öregembert talált, aki felszólította, hogy védje meg őt s a 11 éves „Mlle Tekelyt”, akiket Tekely feleségével együtt elrejtett a csapatok dühétől. Annak a „Tekely” Jánosnak a leányáról van itt szó (tegyük hozzá, hogy Thökölynek nem volt élő fiútestvére), aki katolikus lett, zenével és festéssel foglalkozott s titokban feleségül vette „Targowitz”-ből, Constantin Basarabe (tehát Constantin Brîncoveanu) katolikussá lett leányát. Bécsbe költöztek, ahol elvonultan éltek. A karlócai béke után megpróbálta megszerezni bátyja jussát, de nem ért el célt. Felesége meghalt, maga továbbra is jogai mellett szállt síkra, de inkább „sötét filozófiából”, mint érdekből vagy ambícióból. A spanyol örökösödési háborúban, miután látta, hogy a kurucok bátyját nem hívják vissza, a császáriak között maradt és az első csatában meghalt. Inasának, Olasmirnek megparancsolta, hogy leányát vigyék Magyarországra és egy kolostorban helyezték el. Így kerültek Ödenburgba, ahová betörték Rákóczi hadai, akik Thököly János lányát és feleségét nem fedezték fel, de a pénzüket elvitték. Brenner intézkedik a katonák megfogásában „Forgatz” generálisnál, de eredménytelenül. A kurucok kénytelenek a császáriakkal szemben visszavonulni, az apát visszakíséri a lányt és kísérőit a kolostorba, anyagiilag is gondoskodik róluk. Az idős szolga egy támadás áldozata lesz s „Tekely” János papírai a kolostorban maradnak.

Brenner elemzi azt az érzést, amely benne feltámadt a lány iránt: 34 éves korában arra a felfedezésre jut, hogy „az együttérzés, amelyet az érdem tart fenn s amelyet az ifjúság varázsa és a szépség osztorozott, kiléptettek saját korlátaim közül”.⁵ Felmerül benne, hogy szól a fejedelemnek a lányról, de miután kiderül, hogy „Emeric” –

⁴ ...ce caractère actif et ses talents militaires. Uo. 381.

⁵ La seule compassion, soutenue par le goût du mérite, animée peut-être par les charmes de la jeunesse et de la beauté, a pu me faire sortir de ses bornes. Uo. 389.

tehát Imre – Nikomédiában meghalt s „Ragotsky” lett az örököse, erről lemondott. A háború folytatódik s ebben ő mint a fejedelem követe részt vesz az angolokkal és a hollandokkal folytatott tárgyalásokban. „Ragotsky” Husztra hívott össze gyűlést, amelyen ő is részt vesz, hogy „felkészítse a lelkeket javaslataira”. A fejedelem azonban közben Lengyelországba ment, amit az apát zokon vett, mert magára hagyta a magyarokat. Hamar kiderül, hogy a békét nem ő, hanem „Caroli” írta alá. Ezek után – érzelmei ellenére is – elfogadja a békét, hogy felkeresse védencét.

Elmegy az „oedenburgi” kolostorba, ahol felfedezi a nagyra nőtt Tekely kisasszonyt, aki „alkatában a nemesség minden báját egyesítette a nemességgel és a zord időkből egy kissé borús pillantást és ábrándos tünetet kapott, amelyek felismerhetők mindenütt a szerencsétleneknél”.⁶ Előhozták a papírokat, amelyek feltételezték, hogyha Magyarország „szabad lesz”, „Ragotskyhoz” kell fordulni, vagy „ha ez nem történik meg”, Bécsben kell elintézni a vagyon visszatérítését.

Brenner úgy dönt, hogy a lány nagyapjához, a havaselvi „hospodárhoz” kell fordulni segítségért. „Ismerte őt, s tudta, hogy kész odaállni, ahová érdekei kívánják, de ezzel együtt kellemes a természete, öregkorában az élvezetek barátja, kincseiből, amelyekről azt mondták, hogy összegyűjtötte azokat, tisztes szolgálatokat teljesített, a jó ételek kedvelője, bár a görög szertartás híve, amely országának és gyermekkorának a vallása”.⁷ Azt remélte, hogy megbocsát „Tekely” grófnak, aki elvette katolikussá lett lányát és Alexina (vagy Alexiovna) Tekely kisasszonynak, aki nem lehet hibás az elmúlt dolgokért. Ez utóbbi viszont elsírta magát, hogy a „szkizmatikus” családjába kerül, s ez ellen élénken tiltakozik. Prévost ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy ezekben az országokban, ahol „sok a szekta”, a „katolikusok buzgalma nagyon erős”. A lány azzal vigasztalódik, hogy meg fogja

⁶ ...à la vue d'une jeune personne qui joignait dans sa physionomie toutes les grâces de la noblesse, et qui m'avait, de l'adversité, que ce regard un peu sombre et cet air touchant qui font reconnaître d'un coup les malheureux. Uo. 390.

⁷ ...il était d'ailleurs d'un naturel doux, ami du plaisir dans sa vieillesse, faisant même un honorable usage des trésors qu'il avait la réputation d'avoir amassées, et surtout passionné pour la bonne chère, quoique fort attaché au rite grec, la religion de son pays et de son enfance. Uo. 393. Vö. Erről A. Pippidi–A. Duflu: L'abbé Prévost et les Roumains. Revue de littérature comparée, 1971, N° 45. 228–237.

nyerni a „hospodar”-t és embereit a katolikusságnak, s ebben a kolostor főnöknője is egyetért vele. Mlle Tekelyt – mondja Brenner – képzelete gyors változásai jellemzik, amelyekben szerepet játszik „nevelésének különlegessége, ahol a világ tudása és a szívet formáló tanulságok nem nyújtották ugyanazt, mint a vallás elvei”.⁸

A követ elmegy Targowitzba (Târgoviște), ahol a „hospodar” már ismerte a gróf és leánya történetét, kifogásolta, hogy ez utóbbi áttért a katolikus vallásra, de kész volt a kislányt szívesen fogadni. Brenner kérte, hogy vallásában ne háborgassák, amit a „hospodar” megígért, „mert mint mondta, ellensége a kényszerítésnek”. Költségét megfizette és állást ajánlott fel neki, amire nem válaszolt, mert bár csak „első egyházi szolgálata van, annak törvényeit mindig megtartotta”.

A „hospodar” embereket adott Tekely kisasszony elhozatalára s ezek között volt egy görögkeleti pap is, aki őt át akarta téríteni. A lányt, „mint a törökök teszik”, külön vitték, s Brenner nem tudott vele beszélgetni. Amikor megérkeztek Mochonába (feltehetőleg Mogoșoaia), Olasmir asszonynak a „hospodar” pénzt adott, de szolgálatáról nem szólt. A követet két érsek társaságában fogadta s felajánlotta át-térítését s kinevezését a bukaresti érsekségre vagy a miniszterségre. A „hospodar” elmondta, hogy ragaszkodik vallásához s Tekely kisasszonyt azért küldte el a kolostorba, hogy ismertessék meg vele a „görög rítust”. Ha hű marad vallásához, akkor neki megfelelő férjet ad, de a „legnagyobb boldogság lenne számára”, ha „megváltozna”. Miután Brenner nem akart vallást változtatni, a „hospodar” azt ajánlja fel, hogy legyen köve, úgy mint „Ragotskynál” volt, foglalkozzék először Tekely kisasszony vagyoni ügyeivel és intézze el a megfelelő férjhez juttatását.

Az ő utasítására Brenner elindul először Cronstadtba, hogy eladja javait s kicserélje azokat havasalföldiekkel. Közben találkozik az angol Jeffreys-zel, akivel annak idején a magyar béketárgyalásokon tárgyalt s aki éppen Konstantinápolyba ment, ahol kész volt őt szívesen fogadni. Útközben az apát találkozik egy katolikus remetével, akit

⁸ ...à la singularité de son éducation, où la science du monde et les leçons qui forment le cœur ne pouvaient avoir la même part que les principes de religion. Uo. 394.

már látott elmenetelében s az ő asztalán megtalálja Tekely kisasszony írását, aki kéri a szerzetest, hogy imádkozzék érte, miután „az orosz-lánok közé esett”. A lány vérével írta a levelet, s ez mély megdöbbenést kelt Brennerben. A remete a beszélgetés alapján felfedezi Tekely kisasszony létét, és őt és Mme Olasmirt kimenekíti. Épp ekkor érkezik oda Brenner, visszafelé menet Targowitz felé. Ez az ötödik könyv története.

A következőkben megtudjuk, hogy ki az a remete, aki a vállalkozást végbevitte: Ketsernek hívják, Tekely seregében szolgált, majd azt a feladatot kapta, hogy testvérét, „Nadasti” grófnőt mentse ki a zsarnokok kezéből. A császáriak azonban meglepték csapatát a Kárpátokban, mindenki meghalt a csatában, ő maga egy idős remete segítségével remete lett. Amikor meghallotta Tekely kisasszony nevét, felvette régi ruháját s környékbeli barátaival kiszabadította őt és Olasmir asszonyt. Mielőtt a remetelakba megérkeztek volna, a kisasszony „a hely szellemétől” megérintve – Ketser távollétében –, a „szellemek sűrűsödéseként” rosszul lett. Mme Olasmir mellett keresett menedéket és „sorsa szerencsétlenségén” kesergett. Ketser visszajött és elvezette a remetelakba, ahol Brenner már megnyugodva találja.

Az apát ezek után azon elmélkedik, hogy merre menjenek, elkerülve a „hospodar” haragját. Végül is Konstantinápolyba akar eljutni, ahol Tekelynek maradt valami vagyona. Ketser azt ajánlja, hogy a Duna felé induljanak, onnan pedig Nicopoltól hajóval tovább. A hajót megrendelik, de Ketser nem akar velük menni, s kevés ellenszolgáltatás fejében visszatér remetének. Brenner később tudja meg, meghalt a „bűnbánat és az erények állandó gyakorlásában”.

A hajón Tekely kisasszony elmondja, hogy miként akarták rávenni vallása megváltoztatására, s hogy jutott arra az ötletre, hogy vérével írja meg levelét és ezzel legalább a remete figyelmét felhívja. A „hospodar” kezdetben kedvezően fogadta, de tudomására hozta, hogy meg kell változtatnia vallását, mert így „kerülheti el a gyűlöletét és megbotráncozását”. Ezután vitték el a kolostorba, ahol szembeszállt a kísértésekkel, de arról lemondott, hogy ő téríti át a „görögöket” a katolikus hitre. Ketser az erdőben a „kétségbeesés” állapotában találta, s helyzetét a „szokatlansággal” magyarázta, amiből Brenner „jellemének” alakulására figyelt fel.

A Dunán feltűnik egy osztrák kereskedő, akit csónakjából kifognak s aki ezek után elmeséli kalandos élettörténetét, ami Brenner sorsához alig kapcsolódik. Egy török bárka felveszi s viszi Belgrád felé. Az előadott eseményekre való reagálás arra készíti a követet, hogy figyelje Tekely kisasszony érzelmeinek változását s különösen a „képzelet hatásait” jellemére. „Megbabonázott – írja –, hogy az élet első lépéseiben az emberi nyomorúságok és a szenvedélyek játékát figyelni meg egy természetes és változatos tájban.”⁹ Feladatának tartja, hogy a kisasszony megismerkedjék a való világgal és annak realitásaival s mindenekelőtt a valláshoz való viszonyával. A katolikus vallás iránti hitet igyekszik egyeztetni azokkal, akik mást követnek – a *charité* értelmében –, s így jut el a türelmesség hirdetéséhez.

A Dunán Izmailba érkeznek s onnan Benderbe, ahol Jeffreys angol követtel és feleségével is találkoznak. Itt mondja el Brenner „röviden” XII. Károly és a Porta ellentéteinek történetét. A király ellenállt a szultán utasításának, de a török túlsúlyával szemben meg kellett adnia magát. Ő Konstantinápoly felé indult, a svéd tiszteket a janicsároktól Jeffreys és egy másik követ, Fabrice, pénzzel kimentik. Ezzel ér véget a hatodik rész.

A hetedik rész már Konstantinápolyba visz, ahol Tekely vagyona után kutatnak. Itt értesül a gróf történetéről mégpedig La Mottraye emlékirataiból, akit meg is említ s aki elmondja, hogy szerencsétlenségét önmagának és Feriol francia követnek köszönheti, aki rávette őt, hogy Drinápolyban adjon át egy emlékiratot a szultánnak. Oda nem engedték be, száműzték Nicomédiába. Magyarország „leggazdagabb és legelőkelőbb ura” ott lakott haláláig, ő, aki „annyiszor terjesztette nevét egész Európában és annyiszor remegtette meg a bécsi udvart”. Felesége, Zrínyi Ilona, aki „egyszerre volt híres katonai bátorságával és határozottságával a szerencsétlenségek között”,¹⁰ elha-

⁹ Je fus charmé qu'au premier pas qu'elle faisait dans le monde, elle eût un exemple des misères humaines et du jeu des passions, dans un tableau si naturel et si varié. Uo. 427.

¹⁰ Tel fut jusqu'à sa mort, le palais du plus riche et du plus noble seigneur de Hongrie, qui avait rempli toute l'Europe du bruit de son nom et fit trembler tant de fois la Cour de Vienne – Cette héroïne, aussi célèbre par son courage militaire que sa fermeté dans les infortunes. Uo. 437.

tározta, hogy Jeruzsálemben meg is ehhez 4000 dukátot gyűjtött, amelyet a perai jezsuitákra bízott. A pénzt halála előtt Tekely visszahozatta, mondván, hogy a fejedelemszöny az összeget a földi Jeruzsálem meglátogatására készítette, de az égihez erre már nincsen szüksége. Egyébként Tekely is gondolt áttérítésére, de kérését végül is visszavonta, s a lutheránus vallásban halt meg. Vagyonát a francia követre bízta, de Feriol nem ismerte ki magát, Des Alleurs, aki utána jött, a svéd ügyvel volt elfoglalva. Mikor ő megérkezik, Brenner megjelenik nála s a megmaradt pénzt, a bútorokat és az ezüstöket megkapja, a gyémántokat azonban „Ragotskynak” tartják fenn.

Tekely kisasszony ekkor először Jeffreyséknál, majd nagybátyja udvarmesterénél, Seleutzynél (talán Szöllősy) lakik, aki előadja Feriol történetét. Az úton e követ egy kígyót látott, s arra kérte kedves emberét, Morignyt, hogy kerülje ki, ez azonban kijelentette, hogy nem látja az állatot. Feriol megütötte, majd álmatlanul töltötte éjszakáit, örülete fokozódott, amint elküldték tőle azt a fiatal lányt, akit *figlia d'animának* nevezett, s aki sokak szerint az ő lánya volt. Végül meg kellett kötni s hazaküldeni Franciaországba.

Tekely kisasszonynak el kellett döntenie, hogy hol telepszik meg, s a Jeffreysék Franciaországot ajánlották, amit ő el is fogadott s elkezdett franciául tanulni. Már az útra készültek, amikor egy újabb esemény következett be: a havasalföldi „hospodar”-t, feleségét, fiait, vejét és kincstárosát elfogták és a fővárosba vitték. Brenner megismer egy ún. vertabietet, egy olyan görögöt, akit a jezsuiták megtérítettek. Őt nyeri meg arra, hogy a „hospodar”-t áttérítsék. Az áttérés nem hoz sikert, a szultán megérkezik, s a foglyokat kivégzik. Brenner mindent megtesz megmentésükért s Tekely kisasszony teljes szívével mellette áll. A követ meg akarja őt kímélni a kivégzés jelenetétől, de ő ragaszkodik ehhez, s így látja a második fiú megingását, akit a „hospodar” figyelmeztetett arra, hogy keresztényként haljon meg.

Tekely kisasszony, Mme Olasmir és Brenner egy holland hajóra szállnak azzal a tervvel, hogy Magyarországra indulnak. A hajó kapitánya, aki elutasítja a katolikus papok cölibátusát, rájön arra, hogy a követ szereti Alexinát, ez igyekszik a gyanút eloszlatni, hosszan elmélkedve egyházi státusán. A hajó megáll Nantes-nál, s Brennerék ott kiszállnak.

A nyolcadik rész elmondja, hogy Tekely kisasszony hosszan betegeskedik, de meggyógyul s egy kellemes tanyára kerül tisztességes körülmények között. Olvasmányai között szerepel Kazimir, lengyel király egyházi fogadalmának felbontása a fejedelemség megszerzése érdekében. Ezt a lány Brennernek is elmondja, aki újabb lelkiismereti probléma elé kerül: szabad-e a szerelmet bevallani. Mme Olasmir meghal, de előbb még elmondja, milyen biztató lenne, ha Tekely kisasszony az egyszerű emberek életét élné a paraszti élet gondjai között. Ez az óhaj elragadja Alexina képzeletét és a tanya gazdáját megkéri, legyen apja s úgy gondoskodjék róla, mint leányáról, Helénáról. Eltépi a múltjáról szóló okmányokat s az Ednor nevet veszi fel, „mint ahogy ezt sokan teszik a pásztornök közül Magyarországon”.

Brenner, aki a városban él, meglátogatja ebben az idilli magányban, amely a romantika előképe, de emlékeztet a XVII. századi pásztorregényekre is. Egyrészt örül a képzelet játékának, másrészt Alexina jövőjét szeretné anyagilag biztosítani, s ezért elhatározza, hogy elindul Magyarországra az eltépett okmányok megszerzésére és a vagyon elnyerésére. A nantes-i „supérieur” megbízza őt azzal, hogy az oratoriánusok bécsi megtelepedéséről tárgyaljon a császári udvarral. Amikor Brenner kétségét fejezi ki az ottani bizalmatlanság miatt, közli De La Tour generális válaszát, aki szerint Bécsben szívesen gondolkodik rá, alkalmas tehát a feladat teljesítésére. Ez örömmel tölti el. A megmaradt pénzt az oratoriánusok által javasolt kereskedőnek ajánlja, aki azt hasznosítani is tudja. Közben elmélkedik azon, hogy milyen álláspontot foglaljon, vonzza Alexina szépsége és kedvessége, de kitart régebbi elhatározása mellett s elbúcsúzik tőle azzal, hogy három hónap múlva visszajön.

Ezzel a munka befejeződik, Prévost a történetet – mint a genfi kiadó jelezte – nem tudta folytatni. A *Le monde moral* első négy része 1760-ban, az ötödik és hatodik rész 1761-ben, az 1764-es, a hetedik és a nyolcadik résszel együtt Genfben jelenik meg. Az 1785-ös és 1816-os kiadás „revideálja” a szöveget, kihagyásokkal és „hibás” javításokkal. (Erről a szövegkritikai kiadás tájékoztat.)¹¹

¹¹ Az említett szövegkritikai kiadás, 287–288.

Az 1823-as kiadást *La nièce de Tekeli. Roman historique trouvé dans le Couvent d'Oedenburg en Hongrie, le lendemain de la bataille de Raab*. Rédigé par l'abbé Prévost et publié par M. M. címmel G. C. Hubert könyvkereskedő adta ki négy kötetben. A „préface historique”-ban a szerkesztő (akinek kilétét nem tudjuk) elmondja, hogy a munka első részét 1761-ben jelentették meg. A szerkesztő részt vett a magyarországi hadjáratban, a könyvet Sopronban olvasta, mert apja hajdanában Prévost abbé egyik kiadója volt, egyik testvére pedig az az orvos, akiről a regény szól. Az ottani könyvtár vezetőjétől megtudta, hogy a regény befejezetlen, de olyan írásokat kapott, amelyek „Tekeli”-ről, „Ragotski”-ről, Brennerről és Alexináról szóltak, s amelyek számára érdekeseeknek tűntek.

A megjelent könyvben a hibákat kijavította, az elbeszélésben „rendet” teremtett, elhagyott „felesleges vagy idegen részleteket”, megjegyzéseket fűzött a kapott iratokhoz és M. orvos jegyzeteihez. Először XII. Károly történetéről szól *La Mottraye* 1727-ben Hágában megjelent *Voyages*-a alapján, majd Rákóczit mutatja be elsősorban a bécsújhelyi szökés leírásával, melyet az *Histoire des Révolutions de Hongrie*-ből merít. Itt főleg a fejedelemasszony szerepét emeli ki, akit férje letartóztatása után inkább „szerencsétlennek, mint bűnös asszonynak tartottak”. Szépsége, előkelősége, s az örömök iránti érzéke feltűnést keltett a korabeli fanyar bécsi környezetben. Elküldte portréját Lehmann kapitánynak, aki Bécsújhelyen kedvelte az örömöket és „egy kis szerájt rendezett be”. A kapitány ettől annyira megatódott, hogy hajlandó volt beengedni őt férjéhez. A fejedelemasszony a császárnétól kérte, hogy elmehessen Mariendallba (Marienthal), ahol őt a kapitány testvére várta, aki elvitte Bécsújhelyre. Itt parasztruhába öltözött s bejutott férjéhez. Együttesen megnyerték Lehmannt, hogy segítse Rákóczi szökését. Rákócziné visszament Bécsbe, ahol intézkedett a szökés megtervezéséről. A fivér megfelelő katonai öltözetet szerzett s azt bevitte a várba. A kapitány elküldte az őt gyertyát gyújtani, a fejedelem pedig Lehmann szobájába ment s onnan átöltözve megszökött. A kapitány nem követte, s ezért letartóztatták és halálra ítélték. A testvérnek Rákócziné segítségével sikerült elmenekülnie.

Rákóczi fellépett a császár ellen, elfoglalta Kattot (Kállót) és nyolc éven keresztül folytatta a harcot. „1713-ban (!) Magyarország békét

kötött a császárral, a fejedelem Franciaországba, majd Törökországba ment, ahol azóta tartózkodott és ahol szerették, akik ismerték és becsülték nagy jó tulajdonságaiért. 1725. (!) április 8-án halt itt meg, közel 56 éves korában.”¹²

Ezután szól „Tekeli”-ről (tehát a korban használt nevet *i*-vel írja), aki apja segítségével kiszökött az ostromlott várból, onnan Lengyelországba, majd Erdélybe ment, ahol „Abafi” első minisztere lett. A felkelők élére állt és a *Comes Tekeli qui pro Deo et patria pugnat* jelszót választotta, ami nem mindig felelt meg a valóságnak. Kuttyákat idomított, akik az embereket „megölték”, s más alkalmakkor is a „kegyetlenség bizonyítékait” nyújtotta. (Itt tévedésből betettek egy szöveget, amely XII. Károly katonai vezetőinek kiváltásáról szólt.) Nem tudjuk, mit mond a soproni országgyűlésről és a törökkel való kapcsolatokról. 1683-ban Musztafa mellé áll, aki elvonult Bécs alól. Thökölyt akarta bűnbaknak megtenni, de ő Drinápolyba ment, ahol tisztázta magát. 1690-ben a Porta Erdély fejedelmévé teszi, de ott nem tud megmaradni. 1705-ben halt meg, mégpedig „római katolikusként”. Tekeli grófban több volt a bátorság, mint viselkedésében (*conduite*); „az utóbbi időkben azonban enyhébb erkölcsöket és nyugodtabb elmét mutatott”.¹³ (Ebben az esetben a Leclerc-életrajz és La Mottraye az útmutató.)

Brennerről azt mondja el, amit Prévost abbétól tud, tehát hogy Brassóban született, mint művelt ember lépett Rákóczi szolgálatába, maga írta az 1704-es kiáltványt, ő mutatta be a magyar követeléseket a bécsi udvarnak. Sorsát 1711-ig lehet követni, a többit a regény mondja el.

A regény negyedik kötetének megjelenésekor egy új szerkesztő szól „Conclusion”-jában a későbbi történetről, miután a Condé és Conti hercegekről szóló régebbi szerző már három éve halott. Felhívja a figyelmet Prévost „élénk és természetes elokvenciájának tüzésére,

¹² Ce ne fut qu'en 1713, que la Hongrie ayant fait la paix avec l'Empereur, le prince Ragotski passa en France et de là à Constantinople, où il a toujours demeuré depuis, estimé de la Cour ottomane, et aimé de tous ceux qui connaissent et savaient apprécier ses grandes qualités. Il y mourut le 8 avril 1725, âgé d'environ 56 ans. La nièce de Tekeli, I. 34.

¹³ Le comte Tekeli avait plus de courage que de conduite; mais, dans les derniers temps, il montra des mœurs plus douces et un esprit plus calme. Uo. I. 59.

amellyel magához kapcsolja az érzékeny lelket. Egyetlen regényhős nem hasonlítható Tekeli unokahúgához. Ez a valóban keleti észjárás (tour d'esprit), ez az égető és különleges képzelet, ez a gyengéd, egzaltált, erényes szív meggyőző és elvarázsol.”¹⁴

A folytatás pedig úgy hangzik, hogy amikor „Ragotski” Franciaországba jön, ahol szívesen fogadják, Brenner szolgálatába áll. Előbb Nantes-ban az oratoriánusoknál tanul s filozófiából értekezik, s ott sok őszinte hívet szerzett magának, Többek között La Tour „supérieur”-t. A fejedelem mellett lévén „minden francia, aki a kis udvarhoz tartozott, érdeme szerint becsülte”. Rákóczi orvosa, aki őt Clagny-ban gyógyította, különös rokonszenvet érzett iránta. Közben a követ Bécsbe levelet küldött az általa kimentett osztrák kereskedőnek, de tőle Alexina papírjairól semmi hírt nem kapott. Alexinát arra biztatja, hogy jöjjön Párizsba, de a lány nehezen válik meg a kedves vidéktől, végül azonban ideérkezik és egy kolostorban helyezik el, ahol Brenner és az orvos sűrűn látogatják. A fejedelemnek iratok híján a lányt bemutatni nem tudta, s erre nem is kerülhetett sor, mert Rákóczi – Prévost szavait idézve – elhatározta, hogy elmegy Törökországba. Brennerre bízsa nemcsak „rente”-jét és „pension”-jét, hanem lengyelországi birtokának „adminisztrációját” is. A követ Bécsbe megy, hogy Alexina iratait megszerezze. Kezdetben szívesen fogadják, de eszükbe jut, hogy „tollával és zsenijével a magyar szabadságot szolgálta”,¹⁵ s letartóztatják. Pozsonyba viszik, ahonnan Tekeli egykori hívei kiszabadítják, s újból Franciaországba jön. Itt ismét felkeresi szerelmét, Alexinát és orvos barátját.

Rákóczi, aki sokáig nem hallott róla, az orléans-i herceghez fordul, hogy tartóztassák le. A Bastille-ba zárják, ahol az orvos meglátogatja – a parancsnok kívánságára. Neki beszéli el élettörténetét. Brenner a bécsi udvarnak tulajdonítja letartóztatását, az orvos azonban felvilá-

¹⁴ Le récit de l'abbé Brenner, animé par le feu de l'éloquence vive et naturelle de son illustre intèrprète, attache puissamment le lecteur, dont l'âme est sensible. Aucune héroïne de roman n'est comparable à la nièce de Tekeli. Ce tour d'esprit oriental, cette brûlente et singulière imagination, ce coeur tendre, exalté, vertueux, captivent et enchantent. Uo. IV. 163.

¹⁵ ...on n'avait point oublié combien sa plume et son génie avaient servi la cause de la liberté Hongroise! Uo. IV. 172.

gosítja, hogy miről van szó. Elhatározza, hogy eljár érdekében, és az Orléans-i hercegtől engedélyt kap kijövetelére. A Bastille-ban azonban Brenner halva találja. Alexina is beteg s a szörnyű hír hallatára már rajta sem lehet segíteni. Az orvos engedélyt kap, hogy a két embert – deux êtres dignes d'un meilleur sort – együvé temessék és sírkövet (monument) állít nekik. Mint láttuk, az 1823-as kiadás a romantika szellemében mutatja be Brenner és Alexina történetét – a tragikus befejezéssel.

A *Le monde moral* első négy könyve Jean Sgard szerint Prévost műve, a hatodiktól kezdve gondok merülnek fel a szerzőség körül. A kiadók szerint az ötödik rész még tőle van, de „a munka mégis befejezetlen maradt”, a többi rész „értékes darabokból” áll. Ilyen „kis darabok” a hatodik részben La Mottraye-tól származnak, Thökölyről, XII. Károlyról, Ferioloról, az osztrák kereskedő története a *Jeunesse du Commandeur*-ből és a *Mémoires de Malte*-ből. Sgard megállapítja: „Addig, amíg nem találják meg a Saint-Firmin-i [itt élte Prévost utolsó éveit], hivatalos okmányt, a *Le monde moral* három utolsó »könyvé«-t nagyon is gyanúsna kell tekinteni.”¹⁶

A munkának két bevezetője van, az első részben a szerző a szív vizsgálatával, a másodikban Brenner tragikus sorsával foglalkozik. Ezt talán Jean Baptiste Dubois meséli el, aki 1740 körül Havasalföldre, Constantin Mavrocordathoz akart orvosnak menni. Lehet – mondja Sgard –, hogy Brenner története újabb regény témája lehetett volna, de erre nincs bizonyíték.

A szatmári béke után van négy esztendő, amikor nem tudják, hogy mi történt vele. Ezt az űrt tölti ki a „furcsa szerelmi kapcsolat”, amely őt – mint Sgard írja – egy corneille-i hősnőhöz, „szellemi lányához”, Alexina Tekelyhez kapcsolja. A követ az „emberi nyomorúság példája”, miután nem tud választani értelme és becsülete között. Ehhez járul az aposztázia – az áttérítés – kérdése, amely a Tekely-lányt és a követet is megkísérti, bár mindketten megmaradnak hitük mellett. Sgard megemlíti a holland kapitány elítélését „a római egyház em-

¹⁶ Tant qu'on n'aura pas retourné l'acte établi à la levée des scellées à Saint-Firmin, il conviendra de considérer les trois derniers „livres” du *Monde moral* comme extrêmement suspects. J. Sgard: Prévost, romancier. Paris 1989. 570.

bereinek cölibátusáról”, Kazimir lengyel király fogadalma feloldásának elmondását vagy a hős összevetését egy „olyan szarvassal, aki futásával akar menekülni”. Ezek olyan megjegyzések, melyek az „elbeszélés rossz érzését fejezik ki”. „A regényíró személyei közül Brenner az, aki a legtitokzatosabb, a legszerencsétlenebb, sorsa által leginkább sújtott.”¹⁷ Az apát és Tekely kisasszony „bűnösök”, az egyik nem meri szerelmét bevallani, a másik olyan képzelet rabja, amely a „délectation”-nak nevezett „veszélyes körbe” tartozik. „Ebben (a *Le monde moral*-ban) a be nem fejezett és töredékes freskóban – írja Sgard –, ahol egy Rembrandt által képviselt látomások egy Watteau ábrándozásaival váltakoznak, ő maga (Prévost abbé) utoljára teljes mértékben jelen van a bizonytalanságban.”¹⁸

Ez a magyarázat Prévost munkásságának egészébe a „fény és az árnyék” jegyében helyezi el Brenner történetét. Az emberi szív történetét értelmezi, de úgy, hogy eljut a boldogtalansághoz, amely minden munkájának „alapanyaga”, s amely szemben áll a rövid ideig tartó boldog szerelemmel. „A regényt mint moralista és mint filozófus vizsgálja, amikor a *Mémoires et aventures* elején megkérdezzük, hogy »mi az ember?«, de az egyetlen kérdés, amely művei során választ adott, ez volt: »Mi voltam én?« Ez a kérdés, amelyet minden hőse feltesz; ez uralja az egész munkát; ez határozza meg regényírói hivatását.”¹⁹

A magyar irodalomtörténet Prévost *Le monde moral*-ját, mint amelynek tárgya Magyarország, ismerte meg; 1931-ben Hankiss János foglalkozott vele egy Prévostról szóló összefoglaló cikkében.²⁰ A szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy a regényben az orvos és Brenner

¹⁷ Brenner est, de tous les personnages du romancier le plus secret, le plus malheureux et le plus accablé par son condition. Uo. 477.

¹⁸ Dans cette fresque inachevée et fragmentaire où les visions d'un Rembrandt alternent avec les rêveries d'un Watteau, il est une dernière fois présent, immobilisé dans son inquiétude. Uo. 586.

¹⁹ Il a abordé le roman en moraliste et en philosophe: „Qu'est-ce que l'homme?” se demandait-il dans ces premières pages des *Mémoires et aventures*; mais la seule question à laquelle il ait répondu, tout au long de son oeuvre est: „Qui ai-je été?” C'est la question que se posent tous ces héros; elle domine son oeuvre, elle définit sa vocation. Uo. 604.

²⁰ Prévost abbé és Magyarország. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1931. jan. – jún. és júl. – aug. Franciául: Secrets d'atelier de l'abbé Prévost. Scéances et travaux de l'Académie des Sciences morales et politiques, 1933. július – augusztus.

beszél, de az orvos az, aki leírja a történetet s ezzel természetesen a szerző, Prévost nézeteit és érzelmeit fejezi ki. Külön kiemeli a követ érdeklődését a pénz iránt, s ezzel kapcsolatban utal a Rákóczi részére biztosított részvények sorsára és Brenner halálára.

Fő feladatának azt tartja, hogy bemutassa Prévost forrásait s ennek kapcsán La Mottraye-t idézi, akitől az abbé részleteket vesz át Thököly sorsáról, XII. Károlyról, Constantin Brîncoveanuról. A neveket Prévost részben tőle, részben Leclerc Thököly-életrajzából veszi át. A *Ketser* nevet a Keczerből következteti, Kadatsynál nem veszi észre, hogy sajtóhiba *Nadasti* helyett, Selutzyt Szöllösi udvarmesterrel azonosítja. Ironikusan szól az Ednor névről, amelyről, mint láttuk, Prévost azt állítja, hogy Magyarországon sokan viselik. Magát a mesét részletesen írja le, de nem foglalkozik a hősök általános sorsával – Prévost műve egészében.

Utal a későbbi kiadásokra és mindenekelőtt Kont Ignác *Bibliographie française de la Hongrie*-jára, amely az 1823-as kiadást idézi, de a régebbi kiadásokat nem ismeri.²¹ A *Le Pour et Contre* alapján szól Prévost érdeklődéséről az *Histoire des Révolutions de Hongrie* és Brenner személye iránt. Megjegyzi, hogy az író érdeklődése Magyarország iránt megfelelt annak a Magyarország-képnek, amely a XVIII. század elején még érdekelte a francia közvéleményt.

* * *

A *Le monde moral* – mint a romantikát megelőző történelmi regény, az anekdotázó részletekkel együtt – megőrizte a Bastille-ban öngyilkosságot elkövetett Brenner apát emlékét, a szerelem és a becsület konfliktusát mutatva be ellentmondásaival együtt.

A Thököly- és a Rákóczi-felkelés történetében Prévost az *Histoire des Révolutions de Hongrie* szemléletét, a mellettük való kiállást tükrözi, s ez számunkra külön is érdeme. Mint Brenner utóélete is példázza, Boldényi Jánosnak igaza van, amikor 1848-ban a *La Hongrie* című hetilapban ezt írja: „Nem paradoxon azt állítani, hogy Magyarországot sokkal jobban ismerte a XVII. századi francia társadalom.”²²

²¹ Uo. 57. Itt említjük, hogy Barbier szerint: Le nom de l'abbé Prévost est une supposition; l'ouvrage est la composition de Janninet, personnage fort peu connu. Dictionnaire des ouvrages anonymes, 1963 (új kiadás), III. 415.

²² La Hongrie. Journal hebdomadaire. 1848. július 29. 5.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó Rt. vezérigazgatója
A szedés és a tördelés az Editor Bt. munkája
Felelős vezető: Kocsis János
A nyomást és a kötést a Dabas Jegyzet Kft. végezte
Budapest, 1996
Felelős szerkesztő: Giliczéné Szamák Ágnes
Műszaki szerkesztő: Marton Andor
A fedélterv Marton Andor munkája
Kiadványszám: A-9644
Megjelent 8,5 (A/5) ív terjedelemben

Brenner Domokos a Rákóczi-szabadságharc és a bujdosás kiváló diplomatája és publicistája feltehetőleg az 1670-es években született és 1721. szeptember 25-én a Bastille-ban öngyilkossággal fejezte be életét.

Mint császári katona részt vett az augsburgi liga háborújában, átállt a franciákhoz, és az oratoriánusok rendjébe lépett. Hazatérve Széchényi Pál kalocsai érsek titkára lett, de 1705-ben Rákóczihoz csatlakozott. A fejedelem kinevezte szepesi prépostnak.

1707-ben Rómába küldi, hogy bírja rá a Szent-széket a magyar felkelés jogosságának és erdélyi fejedelmi címének elismerésére, de eredménytelenül. Lengyelországba megy, ahol megjelenteti az *Egy lengyel királyi tanácsos levelét*, amely a szabadságharcot a nemzetközi jog szempontjából is védelmezi.

1711 után mint követ Franciaországban működik, ahol előkészíti a fejedelem Versailles-ba jövetelét. Megírja *Histoire des Révolution de Hongrie* című munkáját, amely a fejedelem *Emlékirataival* együtt 1739-ben jelenik meg. Rákóczi Törökországba menetele után a számára kiállított párizsi városházi kötvényeket részvényekre cseréli, amelyek a bankház bukása után értéküket veszítik.

Brennert Prévost abbé a *Le mond moral*ban regényes hösként mutatja be.

Ára: 544,- 12% áfával

